

ОЛГА МАРКОВИЋ

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

МУЗЕЈ ПОЗОРИШНЕ УМЕТНОСТИ СРБИЈЕ

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

(1845 - 1905)

ГЛУМАЦ, РЕДИТЕЉ, ПИСАЦ

Аутор изложбе и каталога
ОЛГА МАРКОВИЋ

Београд, 1996.

Издаје

*Музеј њозоришне уметности Србије
11000 Београд, Господар Јевремова 19*

Одговорни уредник

Миодраг Ђукић, директор

Главни уредник

др Зоран Т. Јовановић

Заменик главног уредника

Душан Ч. Јовановић

Аутор изложбе и каталога

Олга Марковић, виши кустос

Опрема изложбе

Марко Чабаркаја

Ликовно - техничко решење каталога

Стеван Огњеновић

Штампа

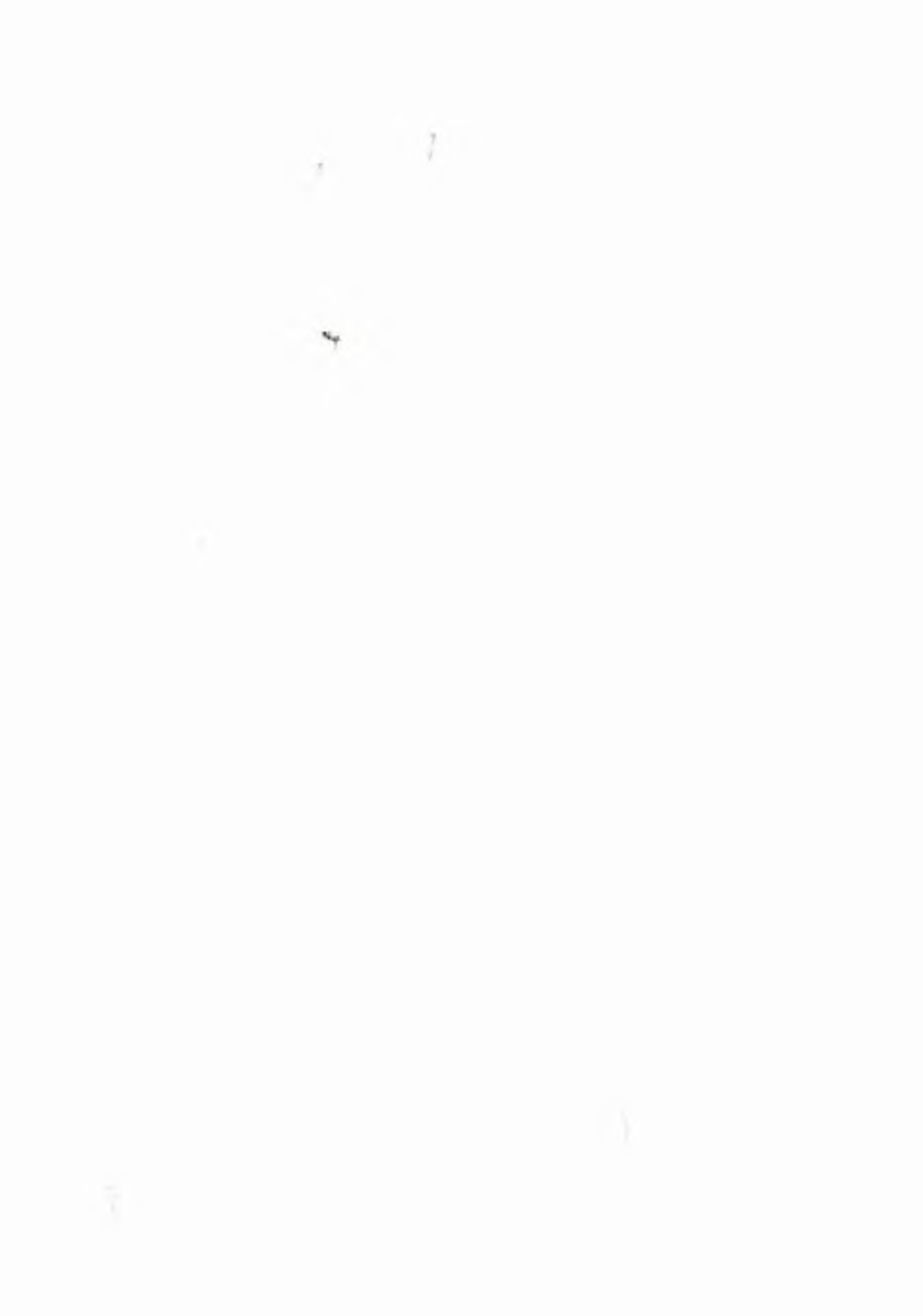
ЕКО ПЛУС

Тираж: 350 примерака

Београд, октобар 1996.

Садржај

МИЛОШ ЦВЕТИЋ (1845 - 1905) - глумац, редитељ, писац	5
Селективна библиографија	63
Попис експоната	69

МИЛОШ ЦВЕТИЋ

(1845 – 1905)

Глумац, редитељ, писац

Милош Цветић, глумац, редитељ, писац и преводилац, своју уметничку делатност у сва четири правца усмерио је ка позоришту коме је дугогодишњим и савесним радом даровао четири деценије свог века. Припадао је најстаријем глумачком нараштају приступивши још као шеснаестогодишњи дечак дружини првог професионалног српског позоришта Јована Кнежевића, преко позорница Српског народног позоришта у Новом Саду, путујуће дружине Стевана Чекића, првог Народног позоришта у Београду, Хрватског земаљског казалишта у Загребу, до сцене Народног позоришта у Београду на којој делује од њеног оснивања до пред крај свог живота. Играо је у најразноврснијем репертоару, од одличних шекспирских, до незаборавних улога fine салонске комике. Подједнако ангажован и као глумац и као редитељ, плодан писац понајвише национално-историјских драма, активан и у разним друштвено-политичким делатностима, френетично поздрављан од публике, био је „љубимац свег српства” и несумњиво допринео уздицању београдског Краљевског српског народног позоришта на степен модерног европског театра. Својом лепом, скоро импозантном појавом, маркантног лица и енергичних и живих покрета, доминирао је позорницом, а високом интелигенцијом и завидним образовањем, лепим понашањем, елеганцијом, племенитом природом, емоционалношћу и страсним патриотизмом, као и честитим понашањем у приватном животу, задобио је многе пријатеље и поштоваоце и ван позоришних кругова.

Цветић је рођен 26. јуна 1845. у бившем шајкашком батаљону у селу Чуругу (Бачка) од мајке Аксеније и оца Петра. Према изводу из Протокола крштених Цркве храма светог вознесења господњег Граничарског пешадијског тителског батаљона, Милоша је крстио 29. јуна, парох чурушки Василије Стојадиновић, а препис оригинала потврдио парох Стефан Пачу¹ 25. маја 1859.²

- 1 Супруга чурушког свештеника Стефана Стеве Пачуа, мајка Ђоке и Лазара, касније министра финансија, и стрина Јована Пачуа, композитора, била је из куће Цветића и у блиском родству са Милошем Цветићем. Податак из књиге Александра Влашкалина *Др Јован Пачу и његов круг*; Библиотека града Београда и Матица српска, 1996, стр. 663.
- 2 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 2612, А/Д – 19/2. Живојин Петровић у *Српској сцени* из 1942. бр. 7. стр. 216-220 на основу писма Цветићевог упућеног Позоришном одбору 27. јула 1868.г. поводом расписаног стечаја за пријем нових чланова Народног позоришта у Београду, закључује да је Риста Одавић (Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија*, књ. 5, стр. 876) направио омашку тврдећи да је Цветић рођен 26. јуна. Ми смо се приклонили датуму који наводи Одавић и који стоји у наведеном документу, сматрајући га поузданијим од датума у Цветићевој молби.

О свом родном месту Цветић каже у својој аутобиографској белешци *Из мог сећања на Шајкашку* објављеном у загревачком *Србобрану* 1896. године: „Ја сам се родио у бившем шајкашком батаљону (Шајкашка је дио Бачке, одмах иза Новог Сада у куту између Тисе и Дунава у јужној Угарској), у селу Ч.; а то је једно од највећих села у свој војничкој крајини од Верчерове у Румунији, па до Далмације. Кад сам још ишао у основну школу, бројало је село преко шест хиљада душа, чистог овејаног Србина, а сада броји и преко десет хиљада; али би боље било, да их је мање, јер се многа иноверија у њега увукла, поглавито мојсејевци. Ту је било задруга почињући од двадесет душа па на више до педесет, шесдесет и до стотине. А сећам се једне, којој бесмо кумови, да је бројала близу три стотине пре њихове велике деобе, из које је никло још четири – пет мањих задруга и то све виђених, добро уређених и имућних.

Улице су у шајкашким селима све праве без изузетка, куће су пограђене све на линији, а лицем ка улици и све су улице засађене дрворедима. Кад стигнеш на ма које раскршће, ти видиш сва четири краја од села. Куће су махом са свим сличне једна другој, а све имају забат и по два или три прозора, који гледају на улицу, а постављене су дужином у двориште, уздуж суседовог кућишта, осим оних, који су на углу улице. Свака има собу с улице, па онда кујну, а иза кујне још једну собу из дворишта, осим баш сасвим сиромашних породица, које су имале само собу и кујну.

Према кући, с друге стране кућишта, пружао се исте дужине као и кућа мали врт, који је обично био засађен воћкама, као: петровачом јабуком, јесењачом, зимњачом; крушкама: јечменком, илињачом итд.; шљивама: раном, белицом и мацарком (црном) као и вишњама и трешњама и најнужнијим поврћем. Такав вртић морала је имати свака граничарска кућа. У пољу имаћаху леје за зимницу, као: пасуљ, сочиво, грашак, кромпир, лукац бели и црни итд. А свако село имаћаше своју дудару и уз њу мали расадник за благородно воће. Свака је кућа то морала имати, у време засејати, воће очистити од гусеница и у реду држати. Општина је свим радовима управљала и заказивала их. Сваке суботе пред вече ударио би добош или засвирала труба војничка и за тим би дотични војник објавио позив старешинама, да се у недељу у девет сахата сви искупе у општинској кући, да им се прочита заповест за идућу недељу и распоред рада. Нико није смео изостати од те заповести осим онога, који беше болестан. Но у том случају морао је послати заменика.

У недељу тачно у девет сахата изашао би војнички старешина пред искупљене старешине задруга, поздравио би се с њима, – у том зазвони звоно на службу – поразговарао би са њима и кад удари треће звоно, кренуо би се са њима у цркву и ту би остали све до свршетка службе.

После службе дошли су опет пред општинску кућу и ту им је прочитана заповест, т.ј. распоред рада за сву идућу недељу и тога се морао сваки држати и према њему управљати. Подела времена или боље рећи, време било је тачно и практично распоређено и употребљено како за пољске и вртарске радове, тако и за војничко вежбање. Никоме се није допуштала самовоља и нехат.

Сва деца морала су проћи кроз школу, а боља и имућна морала су свршити и немачку основну школу и нижу реалку, коју су они звали 'математика'. Ред и рад, чистота и вредноћа беху на првом месту.

Пореза беше новчана веома мала, али пореза у крви – веома огромна. И да овога последњег не беше у оноликој мери, то би била најбоља сеоска уредба у свету.”³

Сваку посету сеоској задрузи, трговачко дете, мали Милош, доживљавао је са пуно радости и узбуђења, и о томе даље приповеда: „Како ступисмо на гумно, а урнебесна граја престаде, деца ме спазише, престаше се играти и стадоше као запањени бленући у мене. Тек неки ђачић прошапута: 'Кум, кум'. А да нисам срећан кум, сви би иза гласа дрекнули: 'Ево ћифте, ћифтице!'. За њих је сваки трговац Грк, па ма био он Србин од памтивека. Отуда је то, да је у нашем селу Грк Чивутин. Униформу војничких старешина већ су боље разликовали и поштовали. У врту беше дивно воће и ја бих се обично у њему мало подуже задржао, бирајући мало плод благородних дрвета. Кад бих се враћао, затекао бих обично децу око грдних здела млека с куљом или с удробљеном печеном пројом. Старешница би обично наредила, да се после моје ужине и њиховој деци изнесе ужина, јер су деца њихова увек знала, да ја нисам бадава дошао, него да сам се добро насмукао, па да ми не би позавидела. Ко је икада видео таку слику сигурно му никада неће ишчилети из памети. Она силна дечица, па мотају ону куљу с млеком да се све пуши. А млеко им цури низ кошуљице. Па чујем само необично лупарање дрвених кашичица по первазима од здела. Та кусају, Бога, да је милина!

Не знам, кад је било дивније у такој задрузи: кад дођем у радни дан и кад све бруји у раду као у кошници или доћи свецем или недељом, кад све од рада почива и кад у великој кући, у стајама и у вајатима влада тишина.”⁴

Цветић је засигурно имао лепо и радосно детињство. Да ли су бурни и крвави догађаји револуционарних 1848. и 1849. године, могле утицати на Цветићево одрастање и сазревање, тешко је рећи, али неки подаци нас упућују на то да су породица Цветић и отац Милошев, Петар Цветић, имали активног учешћа у овим историјским збивањима.

Устанак војвођанских Срба 1848. г. имао је општи карактер и захватио је све слојеве становништва. Не само Срби сељаци и граничари, већ и грађанство и интелигенција, имали су пуно разлога да буду незадовољни, како социјалним, тако и политичким и националним приликама у Аустро-Угарској монархији.

Водећи своју антихабсбуршку агитацију велики српски политичар и писац Светозар Милетић⁵, Свеслав – како се сам звао, ђак чешких романтичара, активан и смео борац, који је свој национализам увек допуњавао духом широке слободе, како социјалне, тако и грађанске, један од главних омладинских првака у српској револуцији, затекао се априла месеца 1848.

3 *Србобран* за просту годину 1897, год. V, уредио И. И. Димић, Загреб, 1896, стр. 118-125.

4 Исто

5 Светозар Милетић (Мошорин, 1826 – Вршац, 1901)

године и у Цветићевом родном месту. Вративши се из Беча у Нови Сад, Милетић сазнаје за заповест да се два батаљона Шајкаша спрема за Италију и одмах похита у Чуруг у покушају да то спречи. Милетић се сећа овог догађаја и наводи: „Отишао сам у крчму код Гавре Панаотовића, јер су тамо одлазили Шајкаши. Хтео сам да нађем Чуружане, те да најпре одем у Чуруг, у ту највећу шајкашку општину. И нађем доиста два Чуружана браћу. Тражио сам да ме повезу и казао сам им искрено, али поверљиво шта ћу тамо.

Онај старији промисли мало, заврте главом и рече: 'Ја ћу вас повести и ја одговарам.' И повезе ме. У Чуруг стигосмо пред вече, где **сам одсео код Пепе Цветића** (подвукла О. М.). Кад би око два сата по поноћи, устадох из кревета, запалих свећу, те ходах по соби. Хтео сам зрело да смислим, шта ћу сутра дан говорити Чуружанима.

Кад је свануло, већ се било разгласило шта ћу и зашто сам дошао, те је било доста људи у авлији.

Почнемо се договарати како да се позову сви Чуружани. Један је хтео да се добује.

– Не може се добовати, каже други. То би било 'на заповест'.

Неко предложи да се звони и ја престанем на то. Али се није звонило наопако, на ларму, као што то неки причају, већ се звонило обично. Кад су се људи на глас звона искупили, онда сам им ја са школског прага говорио шта сам имао да им кажем.”⁶

Шта је говорио Светозар Милетић 1848. године у недељу пред Цвети у Чуругу испред куће Цветићевих? Тих дана је литографисан текст под насловом *Договор*, за који д-р Тим каже да је израђен у Београду. Тај текст су граничарске власти послале Ратном већу у Бечу, као да је текст Милетићева говора: „Браћо граничари! Ви сте познати јунаци, па вас на храброст не треба потсећати, али је преко потребно потсетити вас на ваш разум. Немци виде, Мађари виде да Ломбардија мора отпасти од Аустрије, јер јој помаже сва Италија и Француска и Швајцарска да буде своја, а не туђа. А ипак једнако вуку у Ломбардију. Вуку вас, браћо, на оним истим лађама, на којима носе у горње крајеве на клање нашу стоку. Ви видите да се од ваше браће, која су тамо отишла, ниједан не враћа. Ни ви, ако одете, нећете се више вратити. Сви ћете које изгинути, које онде бити задржани. Један по један батаљон ће измарширати, па у граници неће бити војника ни пушака. У вашим ће кућама остати женске, немоћни и нејаки. *Онда ће Мађари по опустелој граници да шире своје наредбе, да шаљу своје официре, да дижу своје школе, да отварају своје цркве и уведу свој језик, а српски народ и српско име да збришу с лица земље.* Зато, ако сте ради своје добру, ако сте разумна створења, ако се не дате као скотови вући куда ко хоће, а ви сви скупа кажите вашим командантима да сте ви као граничари дужни само вашу границу чувати, *да се од Мађара бојите и за себе и за отаџбину*⁷ и нипошто не можете оставити своје породице, и нећете ићи у

6 Рад, Српски народни велики календар са савременим сликама за годину 1901, Нови Сад, 1900; *Застава*, 1899.

7 Текст обележен курзивом је изостављен у књизи Васе Богданова *Устанак Срба у Војводини и Мађарска револуција 1848 и 1849*, Суботица, 1929.

војну, док се с митрополитом и с целим вашим народом не договорите, а овај се већ спрема да 1 маја држи сабор у Новом Саду. Ако ли буду на вас наваљивали и гонили вас да пре братског договора идете у Италију, а ви речите да више волите сви до једног изгинути код куће, него у Италији; овде бар за слободу, а онде сасвим улудо.”⁸

Већ следећег месеца, како је Милетић у свом говору већ најавио, наћи ће се и Милошев отац Петар Цветић на историјској Мајској скупштини у Сремским Карловцима. Овај народни српски сабор претворио се у велику националну манифестацију, а у мирне Карловце слило се 1. маја 1848. године око 15.000 душа из свих српских крајева. Улицама су се мешале патриотске и црквене песме, а неколико гуслара подсећало је на стару славу. На овом сабору Срби су испунили две своје старе жеље: „обновили” су Војводину, која је имала да обухвати Срем, Банат и Бачку са Барањом, као посебно српско подручје, и обновили су патријаршију.⁹

Имамо пуно разлога да верујемо да је лик Милошевог оца Петра Цветића овековечио велики српски сликар Павле Симић¹⁰ у својој историјској композицији *Мајска скупштина у Сремским Карловцима 1848* (уље на платну и литографија). Скупљајући прилоге у корист Српског народног позоришта у листу *Даница* 1863. године изашао је следећи напис: „Познати наш сликар г. Павле Симић објављује, да издаје своју литографсану слику *Српско-народна мајска скупштина године 1848*. – Слика је вештачки изведена, – а особиту јој важност дају верне прилике србских мужева, који су чувени са свога рада важне оне године. Биће готова до конца фебруарија о. г. и стоји 6. фор. Новци се неишту напред. Скупитељима се даје на 10 ком. један на дар.”¹¹

Управо једна оваква литографија на дописници упућеној из Новог Сада у Београд професору гимназије *Вук Карацић* Милану Шевићу, са накнадно дописаном белешком и уоквиреним ликом Петра Цветића, нашла се и у заоставштини Цветићевој у Музеју позоришне уметности Србије.¹²

Сигурно је да се Милош није могао сећати свих ових догађаја, али сав његов живот и рад доказују да су као део породичне историје имали јак утицај на формирање целокупне његове личности и оставили неизбрисив траг у његовом стваралаштву.

За српски народ у Војводини после 1848. године настају тешки дани отрежњења и борбе за опстанак. Неуспех овог народног покрета имао је тешке последице. За време десет година апсолутистичког режима јак немачки утицај захватио је Србе у Војводини готово у свим његовим сегментима. Поред назатка у националном, ништа мањи није назадак у економском погледу. Тек када је 1860. године враћен уставни живот у Угарској, у српском народу се јавља покрет за буђењем националне свести. Рад на

8 Васа Стајић, *Светозар Милетић*, Београд, 1938.

9 Владимир Ђоровић, *Историја Југославије*, Народно дело, Београд, 1933.

10 Павле Симић (Нови Сад, 1818 – 1876)

11 *Даница*, бр. 3, 20. јануарија 1863.

12 Према усменом казивању г. Душана Шевића белешку је направила његова мајка, Марија – Маја Шевић, претходно удата за песника Жарка Лазаревића, унука Милоша и Марије Цветић.

изграђивању националне свести, којим је руководила школована српска омаладина, обухватио је шездесетих година прошлог века широке размере. У оквиру овог рада спада и активност дилетантских позоришних дружина и оснивање Српског народног позоришта.¹³

У родном Чуругу Цветић стиче прва своја искуства и знања. Завршава три разреда српске месне школе, као дете имућнијих родитеља¹⁴ још два разреда немачке школе и три разреда гимназије. Из 1857. године сачуван је драгоцен блок-вежбанка¹⁵ дванаестогодишњег Милоша са калиграфским ученичким вежбањима на српском, немачком и латинском језику и једним љупким цртежом рађеним графитном оловком, који речито говори о рано испољеном таленту, уредности, систематичности и свестраности.

Убрзо затим, Цветић прекида своје редовно школовање и родитељи га шаљу, према породичној традицији, да учи трговачки занат и шегртује у галантеријској радњи код трговца Тарановића у Нови Сад.¹⁶

Али, већ 1861. године, први Цветићев додир са позориштем измениће и усмерити у другом правцу младићеву будућност. У „цртици из уметничког света” – *Уметнички дар*, Цветић о овим преломним и судбоносним тренуцима своје младости приповеда: „Било ми је петнајест година кад од једном пуче глас по Новом Саду, да је дошло српско позориште. За мене у оно доба не беше радоснијега гласа, јер ја бејах већ читао наше и по неку туђу драму. Дrame и комедије нашега Молијера, оца и творца наше драмске књижевности: Стерије Јована Поповића; а осим његових и још неких туђих, бејах прочитао и Иговог ’Ернанија’, у немачком преводу, па и у српском, од Андрића. Први пут тада, срећа се осмехну на мене и одликова ме тим, што видех српско позориште; а још се за срећнијег сматрах што срећа беше толико милостива спрема мене, те ме још одликова и тиме, што баш прву представу видех: ’Бој на Косову’, од Стерије. Сву ноћ, после те прве представе, бејах као у грозници, као у бунилу, и само сам о томе мислио и сањао. А како већ бејах прочитао и историју српскога народа од Рајића и ону од Медаковића и наше народне песме, то ми једнако и пре, врзаху се по глави само наши јунаци из прошлости, а од представе још више и једнако ми стојаше пред очима Милош Обилић и непрестано премишљах о томе шта би било да Вук није издао?! У мојој млађаној машти замишљах: да би већ тада српско царство било веће, него ли данашња Русија. Али Милош, Милош Обилић, остаде ми пред пред очима и сутра дан и су-трашњу ноћ и... вазда.

Од тога вечера, од прве представе, за мене не беше ништа на свету, до само позориште; позориште и опет позориште и то само *српско позориште!*

13 Д-р Димитрије Кириловић, *Српско народно позориште – поводом седамдесетогодишњице*, Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1931.

14 Извештај о расправи из земљишних књига Деметра Богданице, вероватно таста Милоша Цветића, потпоручника Шајкашког пограничног батаљона из 1836; тестамент Деметра Богданице 1836. и тестамент Цветићеве мајке из 1871. Музеј позоришне уметности Србије, инв. бр. 2611, 26010, 2609.

15 Музеј позоришне уметности Србије, инв. бр. 8496.

16 Пет. Крст.: *Застава*, 1905, бр. 272, стр. 1, 2.

Како ми не беше могућно да гледам представе редом, него тек по коју, то сам махом бирао комаде из историје; а и како ми често недостајаху средства или не могах украдити прилику да умакнем од својих старијих, то сам бивао сав блажен, кад сам могао умаћи, попети се на какво дрво у врту 'код зеленог венца', где се у асени даваху представе те бар да који призор видим, а често се не могаше ни то, јер други већ беху заузели zgodнија места на дрветима, или бар да по што год чујем, ма и коју реч.

У најсрећније тренутке мога живота спадало је и то: кад могах видети глумце и глумице на улици, а особито глумце! Глумице ме ни хиљадити део не занимаху толико, као глумци! Још сад их видим у њиховим шареним душанкама, од плаве чохе, ишаране црвено-белим гајтанима; неки у уским чакширама и лакованим чизмама са сребрним мамузицама – можда мамузице и не беху од сребра, али мени, онда, беше на њима све најлепше и најскупље, – а неки опет у панталонама, а сви у калпацима и перјаницама, а огрнути таким истим доламама. Можда би ми, да их сада видим онаке, изгледали као неки жупанијски пандури; али, онда, онда беху они за ме: Милош Обилић, Марко Краљевић, кнез Лазар, Југ Богдан, сви Југовићи, па и сам Силни цар Душан! Али нада свима ми се ипак најбоље свиђао онај, што је играо Милоша Обилића! Ох, он, па он!

То беше човек висок, сув и крут; сува лика, дугачког танког носа; осредњих и ушиљених бркова; угаситих готово малих очију и оштрога војничкога погледа; а и саме речу беху му оштре и круте, говорио је мало кроз нос; па и сам ход, држање и сваки његов покрет беше му оштар и крут. Из свега тога, свако иоле извезбаније око видело би одмах, да је то човек у свему и сувише крут, и да је морао бити војник, као што сам доцније и чуо, да је исти ислужени пешачки наредник. Но како ја бејех рођен у Граници, те од колевке гледах круте војнике и још круће и строже официре, то ми је он с тога ваљда и импоновао. Али поред свега тога, за мене беше он најбољи, најодличнији – можда би и друкче био мислио, да га нисам видео као Милоша Обилића и то баш први пут – најлепши и једном речи: идол међу глумцима! идол коме се ја клањах и дању и ноћу.

Ох каква разлика у мишљењу и оцени одмах после непуне године дана!

Један међу њима носио је фес, место калпака, и ја сам у њему гледао: Хајдук Вељка. Ја, тада, још не бејех видео своју мајку и не имађах ни појма о оделу и ношњи дичне и поносне Шумадије, само знађах да се овамо с ове стране носи фес.

То друштво беше довео у Нови Сад позоришни управитељ Јован Кнежевић – Цоца.¹⁷ А овај беше друштво примио од Протића, управитеља дилетантског друштва из Чанада.,¹⁸

И уистину, млади шегрт, очаран и омађијан позориштем, није дочекао да постане калфа. Из радње Тарановића нестаје шегрта и јавља се фебруара месеца године 1862. у позоришној дружини Кнежевића као нови члан, млад и даровит глумац Милош Цветић. Јован Кнежевић Цаца,¹⁹ глумац и уп-

17 Грешка у *Србобрану*, треба Цаца.

18 Народни српски календар *Србобран*, Српска штампарија у Загребу, 1899, стр. 134-140.

19 Јован Кнежевић (Брањево, 1818 – Нови Бечеј, 1864)

равник путујућег позоришта које је било сасвим професионалног карактера, после свог крстарења по Банату и Бачком Потисју, крајем 1860. године спустио се са својом трупом у Нови Сад. Овај корак био је од пресудне важности за историју српског позоришта. Представе су се приређивале у дворани *Код Царице Јелисавете*, која је понекад била мала да прими огромне посете новосадских Срба. На представи *Кир Јања* децембра 1860. напукао је главни зид зграде, публика се није могла више приволети да у њој гледа представе, те група прекида рад у Новом Саду и одлази на турнеју по другим местима. Истовремено, још током 1860. писао је Јован Ђорђевић²⁰ у *Српском дневнику* о потреби оснивања српског народног позоришта, народне институције, а не приватног путујућег предузећа. Председник *Новосадске читаонице* др Светозар Милетић, прихватио је ту идеју и почео да ради на њеном остварењу. Када се Кнежевићева трупа вратила у Нови Сад почела је да даје своје представе у арили *Код зеленог венца* од јуна 1861. године. Приказане су следеће представе: *Смрт Стефана Дечанског*, *Неста блага, неста пријатеља*, *Ајдуци*, *Завера против Венеције*, *Два наредника*, *Лажа и паралажа*, *Ајдук Велько*, *Кир Јања*, *Бој на Косову*, *Турци у Босни*, *Два наредника* итд. Поред Кнежевића и његовог синчића дружину су сачињавали: Димитрије Ружић, Никола Недељковић, Ђорђе Рајковић, Никола Зорић, Васа Марковић, Коста Хаџић, Лаза Поповић, Ђорђе Рајковић, Никола Зорић, Милева Рајковићка, Милица Грунчићева, Драгиња Данкулова и др. Управо ове представе и ове глумце гледао је и млади Цветић.

Међутим, због слабе посете Кнежевић је намеравао да снизи плате неким глумцима. Због тога се десетак чланова обратило новосадској *Српској читаоници* да их прими под своју управу. Светозар Милетић већ следећег дана, 16. јула, сазива седницу која је одлучила да се глумци по предлогу Јована Ђорђевића приме условно до 1. октобра. Управо датум ове седнице сматра се датумом оснивања Српског народног позоришта у Новом Саду. Тако је Кнежевић изненада изгубио већину чланова, а уз њега остадоше једино Ђура Рајковић са женом и Лаза Поповић. Кнежевић, немајући куд, саставља нову дружину у коју су ушли Сима Јелић, Срећа Милованчев, Тоша Пинтеровић, Јован Поповић, а убрзо им се прикључују Стеван Чекић и Михајло Гавриловић који су напустили Српско народно позориште и вратили се старом управнику. Са том дружином се Кнежевић већ од септембра 1861. па до лета 1862. налази на гостовањима у Сомбору, Србобрану, Великој Кикинди, Мокрину, Сенти, Кањижи.

Милош Цветић пришао је трупи Кнежевићевеј и ступио на сцену 30. јануара 1862. године у Великој Кикинди²¹. Лета 1862. настављају турнеју по Вршцу, Чакову, Темишвару и другим местима. Посете су биле добре, а у Вршцу се међу редовним посетиоцима налазио и епископ Емилијан. *Србски дневник* од 6. јуна 1862. (бр. 44) је јавио: „Други дан Духова уживасмо особиту радост, гледајући како је сада у нас и околини народни дух пробуђен. Као што вам је познато, позоришно друштво г. Кнежевића

20 Јован Ђорђевић (Сента, 1826 – Београд, 1900)

21 Боривоје С. Стојковић, *Историја српског позоришта...*, Музеј позоришне уметности Србије, 1979, стр. 229.

даје овога лета у србској ацени представљања. Публика наша са највећим одушевљењем одзива се овом подuzeћу, и г. Кнежевић ће у пуној мери с њом бити задовољан. Осим свију представљенија најсјајније је испало *Зидање Раванице*, које се дало други дан Духова.”²² После лепих успеха и одушевљеног пријема публике није прошло пуно времена, а *Српски дневник* оштро напада Кнежевићево гостовање у Вршцу и Темишвару тврдећи како је он са својим позориштем осрамотио српство пред страним светом. Из овог раздобља у Музеју позоришне уметности сачувани су плакати представа *Господар и роб* одржане 12. јуна 1862. у Вршцу у *Клингеровој башти*,²³ (насловну ролу Дон Ариаса тумачио је Милош Цветић), затим *Скитничка конфузија* М. Живановића (Лаза Пандур) 16. јуна 1862. такође у *Клингеровој башти*²⁴ и *Великодушје и благодарност* Побратића (Цветко) – *Пријатељи* Лазаревића (Доктор Станислав) 19. јуна 1862.²⁵

У овом периоду својих глумачких почетака Цветић ће често мењати средину, што није нимало неуобичајено за глумца почетника. Од септембра 1862. до марта 1863. године Цветић је примљен заједно са Лазом Телечким, Јулком Степић, Драгом Дејановић-Димитријевић и Стевом Јовановићем у Српско народно позориште у Новом Саду. Са новосадским ансамблом Цветић је био на значајном првом гостовању Српског народног позоришта у Београду. Иако у врло лошој финансијској ситуацији, тек годину дана после оснивања и још у фази организације, Јован Ђорђевић се одлучује на ову турнеју мада околности које су јој претходиле нису обећавале најпријатнији пријем од стране службених и дворских кругова у Србији. Управник Ђорђевић није овога пута предводио позориште јер се осетио неподесним после неповољног става *Српског дневника* чији је истовремено био уредник, према балканској и унутрашњој политици Кнеза Михаила. Трупу је предводио тек ангажовани глумац и редитељ Лаза Телечки који је са Ђорђевићем путем писама био у сталној вези. Прво је позориште боравило у Панчеву, одакле одлази у Земун, а одатле је често прелазило у Београд и дало од 21. новембра до 31. децембра 1862. године двадесет представа. Дописник *Српског дневника* хвали извођење а и понашање глумца и задовољан је одзивом београдске публике која је на свакој представи била у лепом броју. Исти дописник изнео је још и с коликом су се пожртвованосту новосадски глумци по цичи зими и међави, на малом чамчићу пребацивали из Земуна у Београд и то у „аљиницама које су доста топле да у њима преко сокака претрче, али не да полдруги час на води, а јошт толико у тражењу квартира проведу, и ко их је исто вече с онаком представљати видео, тај се морао дивити овом одушевљењу и пожртвовању ови млади људи, али уједно и узданути од туге што смо тако сиромашни, не у новцу, него у свести народној.”²⁶ Осим тога ово гостовање изведено је у ванредним околностима у време сукоба на Стамбол капији са Турцима, бомбардовања Београда и других тешких искушења Кнежевине Србије.

22 Светислав Шумаревић, *Позориште код Срба*, Београд, 1939, стр. 299.

23 Збирка плаката Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 3009

24 Исто, инв. бр. 3010

25 Исто, инв. бр. 3008

26 *Српски дневник*, бр. 128, 6. XII 1862.

Српско народно позориште извело је као прву представу на гостовању у Београду 22. новембра 1862. комад *Херцег Владислав* Јована Суботића у сали Велике пиваре, а 4. децембра је ипак и кнез Михаило са кнегињом Јулијом посетио репризу комада *Војнички бегунац* и чак приложио позоришту 15 талира.

Ово гостовање имало је пресудан значај за развитак позоришта у српској престоници. Оно је изазвало покрет да се и у Београду оснује стално позориште. Ради тога образован је Позоришни одбор у коме су били чланови Милан Петронијевић, Милан Симић, Матија Бан, Јован Бошковић, Стеван Тодоровић и др. Овом одбору је пошло за руком да организује позоришну дружину на челу са Адамом Мандровићем, у коју су ступили и неки чланови новосадског Позоришта.

Међутим, већ у марту 1863. Милош Цветић се заједно са Драгом Димитријевићком, Јулком Степићевом и Пајом Степићем, њеним оцем, придружио Стевану Чекићу који још једанпут напушта Кнежевића и оснива нову путујућу позоришну дружину.²⁷ Иако је име Стевана Чекића често помињано у хроникама овог позоришног периода о њему има изузетно мало поузданих података. Према детаљима записаним у разним изворима и написима могућна је само делимична реконструкција његове биографије. Чекић са новоформираном групом креће марта 1863. године из Врањева у Сентомаш (март и почетак априла), Шид, Илок и Руму (јул), Меленце, затим поново у Сентомаш, Шид, Илок и Руму (подаци из Данице за 1863). После своје војвођанске турнеје која је окончана у Руми, Чекић је прешао у Србију и давао је представе најпре у Шапцу, а могућно и у другим местима и сматра се првом познатом појавом једне српске путујуће трупе на тлу Србије.²⁸ У Чекићевој трупи Цветић игра све до марта 1864. године.

У пролеће 1864. године Цветић долази у Београд где буде ангажован 1. априла у дружину београдског Народног позоришта које се образовало под управом већ поменутог одбора а под артистичким руководством Адама Мандровића.²⁹ Трупу су поред Цветића и Мандровића сачињавали следећи глумци: Марија Перисова, Тоша Марковић, Алекса Савић, Јулка Степићева, Стеван Миховилов, Марко Суботић, Марија В. Марковићка, Марија Т. Марковићка, Милан Божић, Милица Иличићева, Јован Радуловић и Персида Пуљевићка.³⁰ Последњим представљањем Шилерове трагедије *Сплетке и љубав* ова трупа је 19. априла 1865. године завршила свој рад. Осим сачуваног плаката³¹ занимљив је и приказ у *Српским новинама* из 1865. на страни 544, а који доноси и Малетић у својој *Грађи*, вероватно из пера др Милана Јовановића, у коме је неколико редака, додуше не афирмативних, посвећено и Цветићу који је тумачио улогу Председника: „Наши глумци

27 Види напомену бр. 21

28 Синиша Јанић, *Српско позориште 1857-1868, Театрон*, бр.4, Музеј позоришне уметности Србије, 1975.

29 Адам Мандровић (Нова Градишка, 1839 – Загреб, 1912)

30 Ђорђе Малетић, *Грађа за историју српског народног позоришта у Београду*, Београд, 1884, стр. 134.

31 Архив Србије, ПО-61:4

су већином слабо простудирали дух своје улоге. Г... / Цветић / (Валтер, президент) бејаше превећ крут за таквог углађеног државника; његов израз показиваше јасно, да он зло чини више из неког упорства него из промереног начела, као што то ваља да буде; кад речемо још, да му је интонација већином погрешна, а читав говор сувише оштар и монотон, морамо исповедити, да је он својом улогом више уморио слушаоца него развеселио...”³²

Актом Министарства просвете Мандровићева дружина се распушта средином 1865. године, а већина глумаца се враћа у Нови Сад, међу њима и Цветић који је овог пута био члан Српског народног позоришта само четири месеца.³³ За то време игра према подацима којима располажемо у представама *Она је луда* (Љорд Максвел), *Милош Обилић* (Иван Косанчић) и *Госпође и хусари* (Едмунд).³⁴

Према писању Цветићевог пријатеља Антонија Хаџића,³⁵ великог позоришног трудбеника, у јесен 1866. године Цветић оставља Српско народно позориште у Новом Саду у намери да напусти сасвим глумовање. Тек по наговору својих пријатеља одустаје од те своје намере и одлази у Хрватско земаљско казалиште у Загребу.³⁶ Већ пет дана по доласку у Загреб Цветић први пут наступа у улози Конрада у представи *Млинар и његово дијете* Ернеста Раупаха. Два месеца по доласку пише управнику Јовану Ђорђевићу у Нови Сад и износи низ веома занимљивих запажања о загребачком театру, као и о свом првом наступу:

„У Загребу 11/12 1866.

Високопоштовани Господине!

По мом обећању усуђујем се доставити некоје овдашње новости. Позориште ово којег сам чланом постао јако је од свога природног правца удаљен, јер се понајвише туђе лудорије представљају које нити су добро преведене нити су за нашу публику; било Србску било Хрватску, него за Беч, и за бечке Шпизбиргере, као што су Нестројева дјела *Er will sich einen Junx machen*, *Он хоће да врагује*, *Он хоће на ладанје*, *Er will ans Land* и сијасет такви туђи комада – који ни морала у себи немају, мрвице немају. Оперета има такође доста јер иначе нема плаће ако нема оперете.

Али о томе би вам могао три дана писати, а мислим да је доста да сам увидијо да има чланова који ни речи никаквог славенског језика незнаду, а сви чланови кора, међу собом само туђим језиком говоре ког такође добро незнају.

Пре неки дан добисмо нову глумицу из Беча, која је тамо у школи била, и гостовала је први пут као Лујза у дјелу *Сплетка и љубав* по други пут преведено од Д. Ружића ?! – ево и та је представљала да вас бог сачува јер и такође незна ни речи хрватски; – али није ни чудо, кад је Хрваткиња, јер је рођена у Загребу, ако се и зове Ферка... А друго ни је ни зато чудо јер кажу

32 Ђорђе Малетић, *Грађа...*, стр. 257.

33 Д-р Миховил Томандл, *Српско позориште у Војводини I*, Матица српска, Нови Сад, 1953, стр. 175.

34 Др Петар Волк, *Позоришни живот у Србији 1835/1944*, ФДУ Институт и Музеј позоришне уметности Србије, Београд, 1992.

35 Антоније – Тона Хаџић (Суботица, 1831 – Нови Сад, 1916)

36 А. Х., + Милош Цветић, *Летопис матице српске*, 1906, стр. 140-143.

да сте страшно хрђаво превели, наравно јер су им нови преводи тако јако добри па овај мора хрђав бити!-

Као бивши члан нашег позоришта дужан сам вам о мојој особи нешто али искрено рећи.

После пет дана мога доласка у Загреб гостовао сам први пут 30. октобра у дјелу *Млинар и његово дјете* – у улози Конрада. Што се тиче публике бијо сам врло добро примљен јер су ме три пут изазвали. Сутра дан бијо сам одма примљен, с платом од 40 ф. Ја сам задовољан јер ипак могу нешто научити и видити а то је у спољашњем животу на позорници и ван позорнице.

Опростите што даље немам времена писати јер сам пословима обтерећен. Искрено вас поздрављајући и молећи вас да сами моје писмо читате; – мене ради!

Понизни
М. Цветић³⁷

Пре Милоша Цветића у загребачком театру од новосадских глумаца играли су Драгиња Данкулова и Димитрије Марковић, обоје бивши чланови Кнежевићеве дружине, затим чланови СНП – Лаза Поповић, Тодор Марковић, Лазар Јовановић, Димитрије и Љубица Коларовић, Димитрије и Драгиња Ружић, Ђура Рајковић и Милева Рајковић.³⁸

У пролеће 1866. године вративши се из Прага у Загреб, појављује се поново као критичар и стални позоришни рецензент у листу *Позор*, књижевник Аугуст Шеноа,³⁹ који је као тада једини критичар, био веома оштар, бескомпромисан, па чак и заједљив и немилосрдан према глумцима. Нимало благонаклон није био ни према придошлом двадесет једногодишњем Милошу. О првим Цветићевим наступима у Хрватском земаљском казалишту у Загребу Шеноа је писао у *Позору* између осталог: „Глумаца има у нашем друштву доста, ал’ нема тко би улоге ’љубавника’ приказао. Наш ’љубавник’ шеће, како чујемо, по Грацу, па је одбор место њега примио некога г. Цвијетића, који је Конрада у *Млинаруву дјетету* и Јакоба у *Нешта обилази* приказао. Не ћемо рећи, да у г. Цвијетића способности за казалиште нема, има их понешто; ал’ зато има више неврлина, којих му се свакако оканити ваља, ако жели да га наше опћинство гледати може. Г. Цвијетић пјевуцка кад говори, па завлачи ријечи, да га је досадно слушати. Г. Цвијетић нек тражи скромније улоге, јер му је кретање досада понешто несретно, а тога не можемо гледати.”

За улогу у представи *Сплетка и љубав* Шеноа каже: „Г. Цвијетић владао се је несретно, а дијалектичнога екавскога изговора нека се кане,” а поводом улоге Поручника у комаду *Госпође и хусари*: „Г. Цвијетић није се додуше овај пут зло владао, ал’ га лијепо молимо, нека не изговара самогласа тако широко,... јер такав изговор уху досађује.”

37 Писмо Милоша Цветића из Загреба 11.12.1866. Јовану Ђорђевићу. – 9 (ДА-В, 446-II); *Хрватско народно казалиште – Зборник о стогодишњици 1860 – 1960*, Напријед, Загреб, 1960, стр. 73-74.

38 Др Славко Батушић, *Сурадња Загреба и Новог Сада у првом деценију дјелатности њихових професионално организованих народних казалишта*, стр. 70-87. *Споменица 1861-1961*, Српско народно позориште у Новом Саду, 1961.

39 Аугуст Шеноа (Загреб, 1838 – 1881)

Шеноа инсистира на чистоти језика и изговора и у томе је, не само према Цветићу – чије презиме у Загребу доследно пишу Цвијетић или Цвијетић – већ и према осталим Новосаћанима и њиховој екавштини и акцентуацији, непопустљив. Нешто блажи је у приказу Цветићеве улоге Сорела у представи *Montjoy*, али и даље веома критичан: „Љубавник, тј. млади Сорел, бијаше г. Цвијетић. Овај пут нам тај господин показа да може с временом добар глумац бити, ако буде реван, и ако се окани некојих навиклих мана. Као Сорел има глумац двије главне црте истакнути, прво, живу жељу, да опоштени окаљано име покојнога си оца, којег је *Montjoye* упропастио био, за друго, живу љубав према *Montjoye*-овој кћери. Приказати ову борбу и сачувати при тому мир, није лака задаћа јер није Сорел љубавник цртан по обичној 'chabloni'.

Прије свега си је г. Ц. навикнуо крив патетички говор, само у 1 призору говорио је од срца. Друго, окреће г. Цветић главу ненаравски као какав војник, треће треба г. Ц. пазити на игру, кад и не говори. У том гријеши често стојећи као да га се ништа не тиче; ...Похвалити можемо једино дијалог са *Montjoye*-ом, укорити морамо и опет дијалектички изговор и несретно затезање некојих самогласа.”

У наставку сезоне првих месеци 1867. године Цветић игра у представама *Партија пикета*, *Фиеско или урота у Ђенови*, *Адријана Лекуврер*, *Млетачки трговац*, а неумољиви Шеноа га и даље нимало не штеди: „Да је госп. Цвијетић (кнежевић арагонски) мало мање претерано декламирао, па се екавскога изговора склони били бисмо рекли 'бар је био'” – *Млетачки трговац*; „Г. Цвијетић није додуше ништа покварио, ал' се уопште не влада доста окретно и fino. Па како су други глумци тај комад fino и лијепо извели, било би желити, да се улога младога доктора вјештијему глумцу, на пр. госп. Бану повјери.” – *Партија пикета*; „Најмање је пак госп. Цвијетић био 'племенит, угодан, живахан младић' по пјесниковој намјери. Изговор г. Цв. је управо несносан, јер тко ће слушати, како тај г. пјевуца и поједине самогласе на пол миље завлачи. К тому се вара г. Ц. љуто, мислећи, да је изразио драматичну страст, кад стеже и растеже обрве и бркове, ил' нахери главу као да по каквој жици игра. Уопће смо се чудили смјелости уротника; по лицу и буки судећи, нису тако опасни били, као што их је Schiller замислио.”⁴⁰

После овако оштрих рецензија Цветић сигурно није могао бити задовољан својим боравком у Загребу, иако га је, по свему судећи, публика дочекала благонаклоно. Већ почетком нове сезоне Цветић пише свом бившем управнику Јовану Ђорђевићу желећи да се врати у Српско народно позориште у Новом Саду:

„29/9 1867.

Високо поштовани Господине!

У след тога што мој уговор при Земаљском овдашњем позоришту измаком овога месеца престаје и сваке дужности ме решава. Усуђујем се понизно молити, да би доброту имали, мене, по вашем милостивом обћању; опет

40 *Позор*, Загреб, 1866. и 1867.; Аугуст Шеноа, *Казалишна извјешћа*, Загреб, 1934.

натраг примити, ако неби друштво тако подпуно било да за мене више места нема.

Но будући да сам чуо да г. Андријевић одлази из дружине, јер овде је примљен са 70 ф. а. вр. 27 овог месеца (по њиновом) по томе се, и у вашу доброту уздам даће места за мене бити, којим ће ми се дати прилика, да засведочим оно што сам прошле године обећао.

Ја ћу за 10 дана у Београд доћи, да устмено моју молбу представим и моју пробу начиним.

Новост данашња је у Загребу та да по мом одласку из дружине ни једног Србина више у одбору, нити дружинама. А то Хрвате јако весели.

С тајном надом у вашу доброту, с весељем очекујем тај тренут кад ћу далеко за свои леђа видити велику Хрватску краљевину!

Примити с' штовањем искрени поздрав

понизног

Милоша П. Цветића

У Загребу 29. септембра 1867."⁴¹

Међутим, већ после неколико дана Цветић 3. октобра 1867. године упућује Јовану Ђорђевићу ново писмо у коме каже:

„3/10 1867.

Високопоштовани Господине!

Опростите ми, што сам принуђен засад још своју реч натраг узети јер сам се склонио још за неко време овде остати, а то само зато да прибавим себи више способности и то спољашње.

Ја вас понизно молим да ми опростите што тако слободно располажем са вашим милостивим обећањем. – Будите уверени да ћу ја по доласку мом наново у Србско позориште: Заиста као нов доћи, и бољим мислима у корист истог одушевљен бити...

... Ми од сутра отварамо сезону и то, са делом: Добри пријатељи!..."⁴²

У новој сезони која је започела у октобру 1867. Цветић игра много, а и плата му је повећана од 1. децембра на 40 фор. Те сезоне играо је у командама *Сироти и убојица*, *Роман сиромашна младића*, *Неуглађени драги камен*, *Приче краљице Наварске*, *Прамати*, а наступа и у домаћој оперети *Морнари и ђаци Шулера*.⁴³

Међутим, млади Цветић није био посвећен само позоришту у овој години свог боравка у Загребу. Када је у Новом Саду 1866. године образована Уједињена омладина српска на челу са Светозаром Милетићем, омладина се почела организовати, уједињавати и поред постојећих оснивати и нова друштва у Хабсбуршкој монархији. Тако је у Загребу почетком 1867. године српска омладина у Загребу основала друштво *Звезда*. Тим поводом лист *Позор*, гласило Народне странке је писао: „Да се таква друштва оснивају у Пешти, Бечу, Монакову, и у обће in partibus infidelium, сасвим је наравски, ондје се састају младићи у страном свиету, па се сјећају свога народа. Да

41 Писмо Милоша Цветића Јовану Ђорђевићу, из Загреба од 29. септембра 1867 – АВ, фонд СНП, Преписка бр. 574.

42 Архив Војводине, СНП, Преписка, бр. 575

43 Види нап. бр. 37

се пако Срби, ма и из Србије рођени – а немоли православни Хрвати – у Загребу ћуте као у страном, тога нисмо знали, том^у се не надасмо...”⁴⁴ Како се могло и очекивати, ово друштво није опстало, јер унионистичка влада Левина Рауха није одобрила његова правила.⁴⁵

Као члан друштва *Звезда* Милош Цветић је оставио занимљиво сведочанство у *Србобрану* у чланку под насловом *Звезда*:

„Ој... Злаћано доба снова, снова окићених алемима, а поднизаних ситнијем бисером... снова младости!... Па ипак и ако сте снови младости, фантастични снови, снови млађане бујне душе, вреле крвце и усијане маште; кака се ипак, кад је само у нама чистог патриотизма, правог пожртвовања и мушке истрајности; како се често претварате у живу и свијетлу, златним сунчаним зраком обасјану дивну јаву!...

Да, да; и снови постају истином!

Било је то 1867. године, кад борављах и наставах у Загребу. Чини ми се то је било баш оне године, кад је несрећни и по Србе и по Хрвате – мал’ не рекох покојни – Анте Старчевић издао... јест, издао и своју браћу... своју злогласну, гријешну и проклијету књигу о *српском имену*. Јест, то је књига „вапијући гријех”... па ипак из тога и такога гријеха, пониче и неко добро – бар за нас, за Србе!

Да, било је то, као што рекох 67, или 68. године, кад је у Загребу било ваљда једва три стотине чистих православних и правих Срба. Да, три стотине душа. А о каквој српској омладини или српској академској омладини не бијаше ни помена. Та једва да си српској цркви видио по које дијете или младића; тек по којег још побожног старца или баку. Постајала је ’православна опћина’; бијаше неколико имућних трговачких кућа као: Гавела, Поповић, Николић и још неки. Али, од свих тих три стотине душа, с малим изузетком, бијаху просто само ’православни’. Да, да; био је још и неки трговац Гутеша! Осим њега бејаху још неки и неки који се поженише католичкињама – и ако жене треба да иду уз мужа – и чија дјеца постадоше прави, правцати ’згољни Хрвати!’... Оно било их је и ’православних Хрвата’ и то још помасних, а биће их ваљда још по који и данас; биће их можда и повише, али... нека, нека их има. Тај поклон може српски народ увијек учинити својој браћи, ради освежења и подмлађивања и по ради слоге и љубави од стране наше браће. Србин је увек кадар коме шта и поклонити! Па нек’ је са срећом!...

Као што се сјећам, српски је народ у Хрватској и Славонији, и нарочито у Загребу био тихи грађанин, стрпљив и послушан – е баш онако по братски!

Да, тако је *тада* било у Загребу.

---

44 Василије Ђ. Крестић, *Српско-хрватски односи и југословенска идеја у другој половини 19. века*, Нова књига, Београд, 1988; Друштво српске омладине у Загребу, *Позор* од 17. II 1867, бр. 40.

45 „Када је током 1873. српска омладина у Загребу покушала да оживи рад друштва *Звезда*, Милетићева *Застава*, која се као заступник интереса Уједињене омладине српске у то време искрено и својски залагала за слогу и сарадњу са Хрватима, дигла је глас како против обнављања старог друштва тако и против било каквог подвајања Срба и Хрвата.” Види нап. 44.

Тада се појави онај 'вапијући гријех'... књига Антова!... Сви се Срби пренеразише и згледаше; запањише се од чуда! А у образе им јуначке јурну румен стида и праведнога поноса! А из душе плану искра и распламти свијет!

Зар у то дарну?... Зар у светињу?... Зар у зеницу?! Зар у српско *име*?!... Та питања лебдијаху сваком Србину на уснама – Зар то брата?!... Не од брата... већ од ренегата!... Потурица је сваки *гори* од Турчина.

Сви се рекох, запањени згледаше, срца задрхташе... без и једне ријечи, шутећи и нијемим... сену муња свима из очију... на одбрану!!!

Да, тако је сваки Србин осјетио, осјећао и... прегао на одбрану! Да прегао само на одбрану, а *нема* освету браће или да кога уништи, да му име затре и збрише с лица земље, као што је Анте мислио да ће својом *лудом књигом* збрисати свјетло и сјајно *име српско*!... Хај, мој Анте, ни други много, много већи *народи* и *силне војске* не моглоше то учинити, а камоли ти атоме и шака твојих атомчића!

'Народи не умиру!'

Да, сваки је Србин прегао на одбрану, а тек младићи, оно неколико, неколицина, што их тада бијаше у Загребу; погледаше се, разумједоше се – створише мало али чило друштванце, пуно воље за рад и дјело, створише... 'Звијезду!'

Ево тога маленога броја тих оснивача, тога „друштванцета”. Бијаше их свега четрнаест на броју, а ево и њихових имена:

Гавро Ђурђевић, Гавро Јовановић, који је доцније погинуо у Јагодини од потреса; Никола Сукнаров, Бугарин – умро; Дезимеров, Бугарин кога су доцније исекли Турци; Павле Јовановић; Васа Поповић; Милан Николајевић; Милан Рогуља; Иван Малин; Васа Николајевић; Јован Борота; Милош Цветић; Матија Босанац и Рафаило Лемајић.

Друштванце се основа, отпоче да живи, да ради и да дјела! Јер без рада нема успјеха, а без прегаоштва, нема побједе!

Нико тада није ни слутио, да је та 'Звијезда', 'Звијезда преодница!' која навијешћује рођење сунца!

Друштванце то, радило је и напредовало.

Многи, у то вријеме, називаху те чиле прегаоце сањалицама и усијаним главама – разумије се из противничкога тора – али друштванце је радило.

Године 1869. отишао сам из Загреба. Десетине година одвајају ме од онога младићскога доба; доба бујности, маште и снова!⁴⁶

Пошто се сезона завршила, загребачки ансамбл полази на летњу турнеју у Сисак одакле се Цветић опет обраћа Јовану Ђурђевићу, одлучивши изнова да се врати у Нови Сад и означава три струке у којима би желео да наступа: трагични љубавник, конверзациони љубавник и тумач карактерних улога. У писму такође наводи да ће поднети и уверење загребачког Одбора о својим квалитетима:

---

46 Србобран за 1896, Народна српска штампарија у Загребу, 1895.

„Високо поштовани господине!
Опрости те што се опет усуђујем молити вас за место у п. дружини С. Н. позоришта а то зато јер сам тврдо наканио одавде отићи.
Прво што сам жељан вратити се у наше друштво куда ме срце и душа свом својом силом вуче, и што моји кућевни одношаји то од мене правом изискивају.

Ако места још за мене има у вашој в. п. дружини, онда се усуђујем навести своје жеље с којима желим као стари, но више нови члан ступити.

Жеља и уједно моја молба је, ако би ме удостоили примити, да могу у струци трагични љубавника и карактерски љубавник представљати, ове три струке зато сам напоменуо што знам да се у вашем поштованом друштву не могу за једну струку везати јер то околности недопуштају.

Да би уштедио ненужно пискарање одма ћу и увет о плати понизно ставити. Положај и околности недопуштајуми ниже од 45 f. A. Vg. било то урачунато заједно са додатком за стан. – А друго што мислим и што сам уверен да нешто више знам од кад сам први па и други пут оставио ваше в. п. друштво.

А да ћу свестно и тачно моју дужност вршити и мојој задаћи подпуно одговорити осведочи ћу вам мојим сведочанством од овдашњег Позоришнога Одбора. Јер и правом и чистом свести могу рећи да ми у овдашњој дружини, што се понашања тиче, ревности, у сваком обзиру, марљивости тиче, пара нема, и да ниједан у том обзиру са мношћом успоредити не може; јер ме је изјава од Сл. овдашњег одбора подпуно о том уверила...

У Сиску 8/јула 1868.

понизни и одани
Милош П. Цветић⁴⁷

Година 1868, година оснивања Народног позоришта у Београду, изазвала је велика померања и приличну забринутост у Хрватском земаљском казалишту у Загребу и Српском народном позоришту у Новом Саду, јер је Београд постао „нови магнет“ за многе глумце. То је Јован Ђорђевић врло добро наслутио и о томе говорио у *Меморандуму у ствари Народног позоришта у Београду* и тексту који је упутио у Београд Намесништву кнежевог достојанства: „...што се тиче загребачког друштва, ондашњи позоришни одбор, да би се осигурао са својим члановима, склапаће с њима уговоре не као до сад на једну него на три године. Оданде дакле ко још ове јесени не узможе доћи у Београд, неће моћи ни на годину, јер ће бити уговором везан, који ће се за љубав јавном моралу и реципроцитету морати респектирати и од стране београдске позоришне управе. На тај начин из Загреба на годину дана не би могао нико доћи...” и даље у *Извештају о Позоришном меморандуму г. Ђорђевића*: „нећемо другче добити у Београду вештијих глумаца него узевши неке из Новосадског, а неке из Загребачког друштва. Но да бисмо те могли добити, ваља знати да у идућем августу и новосадска и загребачка управа понављају на три године уговоре са својим глумцима...”⁴⁸

47 Архив Војводине, фонд СНП, Преписка, бр. 603.

48 Симиша Јанић, *Организовање Народног позоришта у Београду 1868. године*, Годишњак града Београда, књ. 18, 1971.

Управо је такав случај био и са Цветићем. И он је са Загребачким казалиштем потписао трогодишњи уговор. Месец дана касније затражио је да се уговор раскине, али Казалишни одбор је то одбио.

Познато је, наиме, да је Народно позориште у Београду основано после одлуке о подизању зграде, а извођење представа почело је новембра 1868. Позоришни одбор⁴⁹ је по налогу Министарства просвете имао задатак да што пре поднесе предлог устава позоришта у оснивању, а пре свега да формира позоришну дружину путем конкурса. Стечај за глумце је расписан 18. јула 1868. године, а рок за пријаву глумаца био је веома кратак (дванаест дана од објављивања у штампи).

Цветић је, вероватно раније обавештен и упозорен од Јована Ђорђевића о стечају, поднео молбу Београдском позоришном одбору из Загреба 27. јула 1868.⁵⁰ Цветић подсећа одборнике да је у Београду глумио између 1863. и 1865. у струци трагичног и млађаног љубавника, но од оног доба знатно се поправио и више знања за позориште прибавио, увек се примерно и угледно понашао, па и појмио задаћу једног народног предствалача. У Београду је играо и интриганте, а откад је у Загребу, проширио је своју струку и на љубазнике у конверзационим комадима – *који су му добро за руком пошли*, затим на бонвиване, а и на карактерне улоге; ипак, најрадије би задржао струку љубавника у којој *сам највише употребљаван*.⁵¹

Када је прописани рок прошао Одбор је закључио да председник Одбора писмено обавести сваког изабраног члана, не само о резултату молбе, већ и о условима под којима се прима, с тим да они одговоре најкасније до 5. септембра – пристају ли на понуде. Међутим, Цветићу се јако жури и пре

49 Позоришни одбор – Филип Христић, председник, Димитрије Матић, потпредседник, Милорад Шапчанин, секретар и чланови – Јован Ђорђевић, Ђорђе Малетић, Јован Бошковић, Стојан Бошковић, Анастас Јовановић, Матија Бан, Стеван Тодоровић, Александар Бугарски, Милан Давидовић, Емилијан Јосимовић, Христифор Солар, Милан А. Симић, Димитрије Симић, Димитрије Јоксић, Јован Рошу и Арса Јукић.

50 Садржај Цветићеве молбе објавио је Живојин Петровић у чланку *Око доласка Милоша Цветића у Београд, Сцена*, Београд, 3. јануар 1940, бр. 9, стр. 12-16 и *Српска сцена*, Београд, од 1. септембра 1942, стр. 216-220. Овај документ, као и *неколико хиљада* других који се односе на историју Народног позоришта у Београду 19. века, налазио се деценијама у приватној поседу Живојина Петровића (1907, Ражањ, Крушевачки округ – 1986, Сен Гален, Швајцарска) – лектор НП у Скопљу 1932-1935, ВД секретара Дrame НП у Београду од 1935-1940, управник НП у Бања Луци 1940-1941 и НП у Нишу до 1942, од 1942. до 1944. у НП у Београду, директор једног реонског позоришта после ослобођења, кустос у Музеју позоришне уметности Србије од 1952-1954. итд. Тек после смрти Живојина Петровића, а залагањем поч. Зорана Филиповића, директора Музеја, што случајно (поклон књижарант-квара Предрага Миловановића), део ове грађе се нашао и у Архиву Музеја позоришне уметности Србије. – Молба Милоша Цветића Позоришном одбору, Архив МПУС, инв. бр. 21278, А/Д-146/23.

51 Живојин Петровић погрешно закључује у поменутом чланку *Око доласка Милоша Цветића у Београд* да је један од разлога што Цветић није одмах примљен у НП у Београду и тај што није имао уверење о глумачким способностима; прво, Цветић сам објашњава у писму зашто га не шаље: „Што се сведочанства тиче, тиме не могу високопоштованом Одбору задовољити што нисам никада таквих тражио, јер сам свагда осим таквих приман бивао. Па зато нисам управо никада ни заискао од дотичних што сам свуда прије примљен бијо него што сам из кога друштва отишао. А одавде зато немогу послати, што би тим овдашњи одбор сазнао, да желим отићи; што је противно мојој користи.“; и друго, он је вероватно једно сведочанство Хрватског земаљског казалишта из Загреба већ послао Јовану Ђорђевићу нешто раније нудећи се за ангажман у Српском народном позоришту Новом Саду – види нап. бр. 47.

истека рока поново пише београдском Позоришном одбору, молећи да му се одговори *јер му је нужно знати*, да ли су му услови из молбе од 27. јула '68. усвојени или не, а то због тога што је молио Загребачки одбор да му остави рок за потпис уговора са њима до 3. септембра.⁵²

Немамо податке да ли је Цветићу одговорено или не. – Постоје најмање три претпоставке – да је био разочаран понуђеним условима у Београду,⁵³ да је добио негативан одговор,⁵⁴ или одговор уопште није стигао, јер није било времена. У сваком случају, на први стечај Народног позоришта у Београду Цветић није примљен, а Ђорђевић, бринући о свом старом Српском народном позоришту у Новом Саду које је остало осиромашено преласком великог броја глумаца у Београд, предлаже неколико глумаца с којима би вредело поново започети „позоришну радњу” у Новом Саду и то, „од мушког особља”, између осталих и Милоша Цветића.⁵⁵

Најлогичнији је закључак да је Цветић, у временском теснацу, а не желећи да изгуби место које већ има, потписао уговор са Хрватским земаљским казалиштем на три године. Већ месец дана касније Цветић тражи да се уговор разреши. Казалишни одбор је то одбио, из чега се логично закључује да им је био потребан као веома запослен члан. Било како, Цветић још неко време остаје у Загребу и штавише по једној одлуци Казалишног одбора (3. фебруара 1868) добио је награду: „ради хвалеверидног понашања и доброга употребљења дозвољује се г. Цветићу награда од 20 фор.” – Овакве су награде у ондашњем доста шкртом, заправо сиромашном театру биле велика реткост, па је то ваљан доказ колико га је управа Загребачког казалишта ценила и желела да задржи.⁵⁶

Међутим, и то је било узалуд. Цветић је жарко желео да оде из Хрватске, да јој „види леђа”, како је још раније писао Ђорђевићу, али ни разлози уметничке природе сигурно нису били у другом плану – жеља за новом средином и публиком, новим искуствима, незадовољство ранијим оценама критике (Аугуст Шеноа) итд.

Београдски позоришни одбор је почетком јануара 1869. године одлучио, по свему судећи, да позове на гостовање глумце са којима је рачунао од 1. септембра, како би с њима ступио у непосредан контакт. У записнику са IX седнице Позоришног одбора одржане 4. и 5. марта 1869. године, извештава се: „Како ће г. Милош Цветић, глумац из Загреба, по својој најави доћи овамо да гостује, то одбор одлучи, да му се у напред може дати 4. дук. цесарска, у случају ако би он то тражио”; а у записнику са XI седнице одржане 14. марта стоји: „Г. потпредседник одбора Јов. Бошковић износи одбору услове, под којима се г. Милош Цветић из народнога позоришта у Загребу прима чланства у нашој позоришној дружини.

Одлучено: да се г. Цветић да 300 талира годишње плате, 5 дук. путна трошка и 10 дук. на отплату кад ступи у наше друштво. Плата ће му се

---

52 Писмо Милоша Цветића Позоришном одбору од 23. августа 1868.

53 Види нап. бр. 48

54 Види нап. бр. 50

55 Види нап. бр. 48

56 Види нап. бр. 38

издати из суме, која је овогодишњим буџетом одобрена на плату питомаца. (Да отплаћује по 2. дук. месечно).”⁵⁷

Цветић склапа уговор са Позоришним одбором 1. априла 1869. године и од овог датума ће му се рачунати године службе.⁵⁸ Не знамо поуздано кад је Цветић из Загреба допутовао у Београд, вероватно крајем марта, али после потписивања уговора појавио се први пут на сцени новооснованог Народног позоришта у Београду 13. априла у улози Димитрија у комаду *Таковски устанак* Матије Бана, заједно са Димитријем Ружићем у улози кнеза Милоша.

Што се Загреба тиче у записнику Казалишног одбора од 5. маја 1869. године стоји: „Г. Милош Цветић пише из Биограда, да је присиљен иступити из друштва. Будућ се зна, да је он ступио у биоградско друштво, те тиме прекршио уговор на три године, то ће се од њега тражити конвенционална глоба од 3 мјесечне плаће, или да се врати у друштво.” Нема података како се спор даље развијао, али је очигледно замро.⁵⁹

Сасвим је сигурно да је Позоришни одбор у Београду примио Цветића по сугестији, препоруци и залагању Јована Ђорђевића, јер га је лично познавао још у путујућој трупи Јована Кнежевића, у два маха у Српском народном позоришту Новом Саду, а био је са Цветићем и у сталној преписци у време Цветићевог боравка у Загребу.⁶⁰

За врло кратко време Народно позориште у Београду се у организационом погледу сасвим дефинисало и оформило професионални позоришни ансамбл великих извођачких могућности у коме се нашло знатно више искусних глумаца него што се то могло очекивати. То је омогућило да ансамбл већ у првим сезонама оствари значајне уметничке успехе.⁶¹ Што се глумачког стила тиче, према општој оцени историчара српског театра, запажају се углавном два глумачка стила, али ни тада сасвим диференцирана. Један је донео рецидиве старе германске, тзв. вајмарске школе, са страсном, прегласном и неприродном патетиком у говору и свечаном и крутом држању на сцени, назван романтичарским; и други, назван реалистичким, који је подразумевао природан начин глуме, спонтани, конверзациони тон у дикцији и неусиљено понашање. Међутим, занимљиво је, да су неки позоришни рецензенти замерали истом глумцу и целој глумачкој дружини једанпут због неприродне игре, а други пут их хвалили због природности. Изгледа да овде ипак није у питању недоследност

57 Извод из записника Позоришнога одбора, Београд, Државна штампарија, 1870, стр. 36. и 43.

58 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 2592, А/Д -1/12

59 Види нап. бр. 38

60 Неутемељена је констатација Живојина Петровића у чланку *Око доласка Милоша Цветића у Београд* да је одлучујући утицај на београдски Позоришни одбор око преласка Милоша Цветића из Загреба у Београд, имао Адам Мандровић, који је у Народно позориште у Београду дошао скоро истовремено са Цветићем и никако није могао имати већи утицај од Јована Ђорђевића. Истина је да су Цветић и Мандровић били добри пријатељи и кад је Цветић одлазио у Загреб и пре и после 1869. г. то је сигурно било на позив и на препоруку Мандровићеву, али пресудна реч око Цветићевог ступања у ансамбл Народног позоришта у Београду 1869. сасвим сигурно припада Јовану Ђорђевићу.

61 Рашко В. Јовановић, *Како су они глумили? Сцена*, бр. 6, 1968, стр. 591-604.

рецензена, већ резултат свесних напора ка преображавању ансамбла у реалистичком правцу који је подразумевао и озбиљну студију улога и свестрану уметничку карактеризацију.

Што се Милоша Цветића тиче, по доласку у Београд, прве рецензије београдске позоришне критике скоро да се не разликују од загребачких, али иду у супротном смеру. Као што смо видели, Аугуст Шеноа му је упорно и неумољиво замерао што говори *посве бачвански*, а београдска критика је ужаснута у првим приказима Цветићеве глуме његовим *европским афектираним начином*⁶² као изразом *загребачке школе*.⁶³ За улогу Херцега Владислава у истоименој представи рецензент наводи: „Не знамо како је изван позорнице, али ваља нам признати да се на позорници г. Цветић узалуд усиљава да буде љубазан колико треба. Ни у пуноћи гласа, ни у помицају тела, ни лица нема он оне гипкости и топлине, која нас тако рећи топи и која нас одвлачи за собом једном речцом, једним покретом, једним погледом. У говору, декламаторскијем и уздигнутијем но што би требало да је, опет не може да нам се сакрије крута хладноћа и усиљавање коју ће на први поглед да изда врат и укрућена опружена шака на руци, а нарочито незаокругљени оштри прелази од једне реченице к другој, од једног помицаја телеснога к другом...”⁶⁴

Али, како смо већ учили, истовремено са замеркама које се односе пре свега на неприродну дикцију, „неумесно декламовање”,⁶⁵ брз говор, афектацију, подигнут тон, пренаглашену „живост у мимици и непластично преламање тела”,⁶⁶ наилазимо и на похвале које иду у сасвим супротном смеру и говоре да је „задовољио публику и својим природним и лаким кретањем и добро савладаним техничким потешкоћама у говору и истинитом интерпретацијом основне мисли пишчеве”,⁶⁷ као и посебно наглашен дар за фину комику, што истичу и рецензент *Јединства* – Милан Јовановић и *Видовдана* – Матија Бан, који је Цветићу био мање наклоњен.

Милан Јовановић Морски посебно се истицао као доследни борац за природни и реалистички израз на београдској сцени који су први афирмисали Адам Мандровић и Алекса Бачвански и у том правцу и оспособили глумачку дружину, додуше, са мањим или већим успехом.

Милош Цветић је страсно учио и брзо напредовао што и критика уочава: „Цветић је лепо извео карактер Морисов, показавши том приликом да је учинио огроман, ако не и потпун напредак у претварању оног његовог патетичног извијања у природно исказивање својих осећаја, што долазе из дубине душе.”⁶⁸

Основна одлика првих сезона постојања Народног позоришта је велики број премијера, тако да је огроман терет пао на водећи део извођачког

62 *Видовдан*, бр. 12 и 13, 18. I 1870.

63 *Видовдан*, бр. 33, 14. II 1870.

64 *Србија*, бр. 138, 1869, стр. 473, 474.

65 *Видовдан*, бр. 35. 17. II 1870.

66 Види нап. бр. 62

67 *Јединство*, бр. 14, 1870, стр. 56

68 *Будућност*, бр. 46, 6. V 1873.

ансамбла. Само у првој позоришној сезони 1868/69. изведено је 60 премијера, а у другој – 1869/70. – 41, и тако даље. Цветић је, на пример, у ове две сезоне играо у око 45 различитих комада. Овај напоран рад и за данашње прилике скоро немогућан темпо, играње у комадима најразноврснијих жанрова, недефинисан статус глумаца у погледу фаха, перманентно учење нових текстова – а у томе је Милош Цветић, за разлику од већине, био веома ревностан, као и вечита немаштина – утицало је, врло често, понекад и кобно, као у случају Алексе Бачванског, на здравље – како психичко, тако и физичко, многих глумаца. Ни Милош Цветић није био изузетак.

Али, у међувремену, у Цветићевом приватном животу збио се важан и пријатан догађај. У београдском Храму Светих Архистрата, 23. августа 1871. године Милош Цветић се жени Маријом Таубнер – Мацом Голубићевом, бившом чланицом Хрватског земаљског казалишта у Загребу.⁶⁹ Марија Цветић (17. XI 1846. – 28. VII 1938) рођена је у Загребу као једина кћи, од оца, пруског официра Јохана Таубнера, родом из Лајпцига и мајке Паулине рођ. Граншак, Словакиње родом из Ловрачана. Врло рано, још као девојчица, заволела је позориште и на позорницу Хрватског земаљског казалишта ступа 17. новембра 1862. године у комаду *Три оца наједанпут*. Вероватно под утицајем мајке, васпитавана у словенском духу, презиме Таубнер мења у словенско Голубић.⁷⁰ Почетком септембра 1869. године обратила се молбом Позоришном одбору у Београду (по свему судећи незадовољна загребачком критиком), у којој наводи да је већ седам година у Хрватском земаљском казалишту глумица и певачица (*алтистица*); певала је за то време средње соло партије у поси⁷¹ и оперети, а наступала је и у позоришном хору; играла је млађе и старије ликове у разним струкама. Школу је завршила у манастиру милосрдних сестара у Загребу, а ради провере података упућује Одбор на Адама Мандровића.⁷² Октобра је добила одговор да је примљена у Београду, али је она, бојећи се да остане без ангажмана и у Загребу и Београду, потписала у међувремену нови уговор са загребачким Одбором.⁷³ Фебруара 1870. пријатељ из Загреба Франц Гербич, подсећа Јована Бошковића на Голубићеву, као одличну певачицу,⁷⁴ а већ 13. априла Голубићева наступа као гошћа на сцени Народног позоришта у Београду улогом Каролине у *Граничарима* Јосипа Фројденрајха. Затим је

69 Препис Извода из Протокола венчаних цркве храма Светога Апостола и Евангелисте Марка у Београду, 8. август 1876.; Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 8494, А/Д-19/6; Није тачна претпоставка (Славко Батушић, Боривоје Стојковић, Радмила Бунушевац) да се Цветић оженио Маријом Голубић још током свог боравка у Загребу: први доказ је наведени докуменат, а други, да све до краја сезоне 1870/71. игра као *госпођица Голубићева*, а тек у сезони 1871/72. на плакатима се појављује као *Цветићка* Марија и Милош сигурно су се врло добро познавали и заједно играли на сцени Хрватског земаљског казалишта у Загребу, чак су имали и једну заједничку корисницу у „арени војнога Сиска у бањи к аустријском цару” јула 1868. године представом *Јелва, или Руска сирота* Јосипа Фројденрајха.

70 Нем. taube – голуб

71 Die Posse – шала, лакрдија

72 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 8797-1

73 Архив Србије ПО, 56, бр.357.

74 Архив Србије, ПО, к. 56, бр.350.

уследио ангажман којим је Народно позориште добило прву школовану певачицу и прву субрету за широки репертоар комада с певањем.

О свом доласку у Београд Марија Цветић оставила је у својим позним годинама, а доживела је дубоку старост (92 године), веома занимљиво сведочанство у разговору са новинаром листа *Време*⁷⁵:

„Другог априла 1870 стигла сам у 2 часа по подне из Загреба у Земун. Ту су ме причekali неколико колега са којима сам се у једном великом чамцу превезла у Београд, пошто лађа није било. Мирни градић, какав је био Београд тада, изгледао ми је као једна мала оријенталска паланка из *живих слика*. Кад сам угледала људе, сви су били у фесовима, и Срби и Турци и Арнаути... На месту где је сада Кушаковића апотека, у место споменика палим борцима, угледала сам велику пирамиду са утиснутим српским лобањама. Згрозила сам се и хтела сам у несвест пасти. Али, прикупивши храброст, стала сам, пред тај споменик и помолила се Богу као пред светим храмом... У дућанчићима где се могло добити све, – од цица за хаљине до главе шећера, – услуживали су само људи и шегрти. Жене су биле у кући и нису се бавиле трговином као данас...”

Цветићка даље приповеда да је одсела код своје загребачке пријатељице глумице Марије Јеленске која ју је упознала са већ чувеном Милком Гргуоровом с којом ће и она и њен будући муж Милош Цветић остати у великом пријатељству читав живот. „...Дружиле смо се свакодневно. Она ме је упознала са најугледнијим Београђанима тога времена. Виђени политичари и књижевници састајали су се по кућама или код *Коларца*. Првог дана када сам требала да се упознам са пок. Змај Јовом, Брзаком, Јанком, Шапчанином, Ђоком Симићем, Абердаром, Сретом Поповићем, Јованом Бошковићем и другима, ја сам предложила да одемо код *Коларца* па да се тамо видимо, али Гига Гершић и Мандровић рекоше ми да тамо жене не иду. Можете мислити како сам се слатко насмејала и рекла да ћу ја баш прва ући унутра! И тако је било. Ишли смо сви на ручак тамо. Сећам се као да то јуче било. Пре уласка у *Коларац* гледали су људи како идем са овом господом и како улазим унутра. Ја то нисам тако запазила, али кад смо у пола два по ручку изашли из хотела, гомила људи расла је и ја сам се тек тада мало уплашила и побојала да ме не бојкотују. Хвала богу прошло је све на миру, али сви ови радознали људи остали су гледајући жену из белог света, која је прва ушла у кафану.”

Међутим, Цветић све чешће побољева, а посебно има проблема са очима. Још два великана српске сцене, Алекса Бачвански и Тоша Јовановић врло су озбиљно боловали, посебно Бачвански који сасвим губи вид. Можда је гасно осветљење у позориштима, пре него што је уведена електрика, утицало на слабљење вида, или пак претерана и лоша позоришна шминка, тек, на први дан Духова, као последња представа у сезони 1871/72. давао се комад *Граничари*, а сав доходак одређен је Милошу Цветићу који се већ налазио у Бечу ради лечења. Своју јавну благодарност Цветић је бираним речима упутио преко штампе:

75 З. М. Ст.: *Наша стара уметница г-ђа Цветић прича о Београду пре 60 година*, *Време*, 1937.

„Моја болест у очима, од које се прошле године нисам потпуно излечио, повратила ми се ове године у марту месецу, и принудила ме да поново у Беч одем, и онде лекарске помоћи потражим.

У овом мом тужном стању имао сам једину утеху што сам се уверио, да ме ни позоришна управа, ни овдашња поштована публика, ни моји другови заборавили нису, но да су срдечно учешће поклонили моме бедном стању, и по могућству допринели да га олакшају: позоришна управа тиме, што ми је покрај уживања моје редовне плате одобрила и једну ванредну представу у моју корист; позоришна дружина тиме, што ме је у мојој дужности замењивала, и у истој представи, која је пала у време позоришног одмора, са братском готовошћу суделовала, а поштована публика тиме, што је у тој представи многобројном посетом учествовала.

Топло захваљујем поштованој публици, позоришној управи и мојој драгој дружини на овом топлим саучешћу, које никад заборавити не ћу, јер ме је оно у стање поставило, да сам се божијом и лекарском помоћи излечити могао.

у Београду 18. октобра 1872 год.

Милош Цветић,
члан народ. позоришта.⁷⁶

Друга једна Цветићева корисница, две године касније, изазвала је врло бурну негативну реакцију и негодовање једног дела штампе,⁷⁷ што само по себи није било ништа необично, јер је дилема – за или против корисница, задавало вечите муке и позоришној управи, и министрима просвете, па и самим глумцима, као што видимо.

Но, Цветић није губио време и знао је корисно да употреби своје боравке у Бечу, не само у лечењу, већ и у посетама бечким позориштима. У Цветићевој заоставштини у Музеју позоришне уметности Србије, сачувано је четрдесет и шест плаката оперских и драмских представа, које је Цветић донео из Беча и уступио Народном позоришту – април, мај, јун, јул 1871. године⁷⁸ – (*Уријел Акоста, Медеја, Дон Карлос, Отело, Ромео и Јулија, Хамлет, Фауст* итд.), а за које можемо са пуно вероватноће претпоставити да их је сам гледао. Сасвим је сигурно да су Цветићева обавештеност и стално стицање нових сазнања, имали знатног утицаја и на креирање репертоара Народног позоришта, као и на инсценацију, глуму, режију и друге елементе позоришног стварања.

Нису само личне невоље потресале Цветића и целу глумачку дружину Народног позоришта. Већ током 1871. године уочавају се прве назнаке озбиљне наступајуће финансијске, организационе, репертоарске и извођачке кризе, што је резултирало привременим затварањем позоришта и распуштањем глумачке дружине 11. јуна 1873. године. Разне су и донекле противуречне интерпретације ове кризе којом су најболније били погођени глумци, потпуно несигурне егзистенције и незаштићеног друштвеног положаја. Многи су прешли у новосадско и загребачко позориште, али за

76 *Јединство*, бр. 227, 1872, стр. 456

77 *Кореспонденција*, бр. 41, 1874, 161-162

78 Збирка плаката Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 8549/1-46

све није било места. У таквој невољи један део трупе оснује још истог месеца позоришну дружину под управом Ђорђа Пелеша, и одобрење министра просвете да могу слободно употребљевати декорације, гардеробу и комаде из репертоара Народног позоришта. Међутим, и поред гостопримства које им је у својој пивари пружио индустријалац Ђорђе Вајферт, па чак о свом трошку саградио и позорницу, нарочитог успеха није било и Пелеш напушта дружину коју одмах прихватају и даље воде Милош Цветић и Ђура Рајковић. Ова два глумачка првака са извесним бројем глумаца одлазе у Шабац где су одушевљено дочекани. Шабачка општина из својих финансијских средстава подиже арену са доста великом позорницом у кафани *Код касине*, затим образује Позоришни одбор коме се поверава брига о позоришту, и најзад, доноси одлуку о формирању Градског шабачког позоришта, и обавезује се да исплаћује глумце.⁷⁹

Али, после девет месеци неизвесности и борбе за опстанак министар просвете Стојан Новаковић је 7. марта 1874. године поново отворио врата Народног позоришта и глумци, међу њима и Цветић, се враћају својој матичној позорници. Јавност дуго није заборавила чињеницу да у овим тешким тренуцима кризе Цветић није напустио Београд и Србију и њихову позоришну публику и „отумарао у свет, као што су други чинили”,⁸⁰ „већ је остао веран нашем мезимчету и онда кад беше на изданку.”⁸¹

Цветићеве глумачке креације штампа прати са несмањеним интересовањем и углавном је пуна хвале. Такође, Цветићева популарност код позоришне публике је несумњива и стално је у успону. Рецензенти *Будућности* и *Истока* не штеде лепе речи о Цветићевој глуми. Навешћемо неке од њих:

„Сасвим нас је задовољио; у призорима љубавним беше пун топлоте, а у жалосним црташе нам праву жалост, једном речи представи нам цео свој уметнички полет, тај први вештак нашег позоришта.” – (Владислав у представи *Херцег Владислав*)⁸²

„Г. Цветић представљаше врло добро, што му је и сама публика признала изазвавши га на свршетку представе уз буран аплауз.” – (Флотвел у представи *Распикућа*)⁸³

„Дело би добило потпун фијаско, да га не одржаше г. г. Цветић и Бачвански својом игром, која је тако рећи сву пажњу гледалишта придобила... Г. Цветић нашао је у улози Болца огледни камен за своју глумачку способност, о којој се публика и критика, досада с хвалом изражавала. Јасно обележени прелази са фразетских досетки на неку охолост према својим друговима, са fine комичности у љубавни занос беху у најпотпунијој верности и природности оличени у мимици, гестовима и уопште у целом понашању његову.” – (Болц у представи *Новинари*)⁸⁴

79 *Видовдан*, бр. 184, 30. IX 1873; Светислав Шумаревић: *Позориште код Срба*..

80 *Исток*, бр. 52, 11. V 1877.

81 *Исток*, 14. XII 1879.

82 *Будућност*, бр. 28, 16. IV 1874.

83 *Будућност*, бр.23. 4. IV 1874.

84 *Исток*, бр. 44, 1874, стр. 3 и 4

„У игри г. Цветићевој огледи се, осим његове уобичајене савесне марљивости око проучавања улога, још и она творачка снага глумчева, која самом карактеру даје већег уметничкога полета и снаге. Бивши потпуно у својој струци, он је, тако рећи, створио ову улогу на позорници нашој. Публика, признајући толику издржљивост г. Цветића који је до сад баш у свим представама суделовао; пратила му је игру са једногласним одобравањем и најзад га је изазвала.” – (Насловна улога у представи *Дон Цезар од Базана*)⁸⁵

„Овога вечера што се игре тиче као да не беше ансамбла. Једино г. Цветић одликоваше се и вечерас као и свагде. Његовој мимици, гестикулацији дивимо се. Дивно ли беше гледати га у свим његовим сценама. Ту беше за њега најбоља прилика да познату нам његову вештину још боље покаже. У сваком призору публика му се и викањем одазиваше. На сваки глас, *ето га иде Викторин*, публика нестрпљиво очекиваше да га види.” – (Викторин у представи *Сироче и убица*)⁸⁶

Судећи по овим приказима изненађује жалба Матије Бана,⁸⁷ писца и јавног радника, упућена управнику Милану Симићу априла 1874. године у којој између осталог каже да су „на жалост све трагичне улоге спале на Цветића, који за то ни од саме природе није позван”, па чак даље изјављује да повлачи неке своје комаде (*Мејрима, Марта Посадница, Добрила и Миленко и Ванда*) „због оскуде вешта љубавника.”⁸⁸ Видели смо већ раније да Бан није био наклоњен Цветићу, а по свему судећи на делу су биле и противничке позоришне котерије, или Банова прекомерна сујета.

Крајем 1874. године озбиљном болешћу Алексе Бачванског место редитеља у Народном позоришту остаје упражњено. Дотадашњи помоћник Бачванског Адам Мандровић одлази у време београдске кризе 1873. г. у Загреб, глумац и будући редитељ Тоша Јовановић је такође у Загребу, Димитрије Ружић у Новом Саду. Почетком јануара 1875. године саопштено је ансамблу да је дужност редитеља поверена Милошу Цветићу и према концепту Јована Ђорђевића упућена је на потпис целом особљу окружница следеће садржине:

„За време болести редитеља г. Алексе Бачванског наредио сам, да га у редитељским дужностима заступа члан народног позоришта г. Милош Цветић, који се у овом погледу има споразумевати са драматургом народнога позоришта, г. Јованом Ђорђевићем, од кога ће потребна упутства примати.

Ово се јавља целокупном представљачком особљу с тим да на пробама и представама тачно врше све наредбе г. Милоша Цветића, које се односе на техничку управу на позорници.

13. јануар 1875.

Управитељ народног позоришта
М. А. Симић.”⁸⁹

85 *Исток*, бр. 91, 1874, стр. 4

86 *Будућност*, бр. 42, 25. V 1874.

87 Матија Бан (*Дубровник*, 1818 – Београд, 1903)

88 Бор. Стојковић, *Историја српског позоришта* и Живојин Петровић, *Око доласка Милоша Цветића у Београд*

89 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 21285/1; А/Д-146/30; 7/13

По свему судећи Цветић је и пре овог постављења радио на режији појединих представа. Према *Репертоару Народног позоришта 1868-1965* Саве В. Цветковића прва режија Цветићева је представа *Шах краљу* Ф. А. Шауферта 26. јануара 1873. године, затим следи Шилеров *Дон Карлос* у Цветићевом преводу с немачког 27. септембра 1873, *Младост Доситеја Обрадовића* Косте Трифковића 11. октобра 1874. итд.

Можемо слободно рећи да је Цветић у периоду од 1874. до 1879. године, све до повратка Тоше Јовановића из Загреба, носио на својим плећима целокупан редитељски посао Народног позоришта. У току три деценије поставио је преко стотину драма, реализујући најразноврснији репертоар. Колико је то напора изискивало, поред огромних глумачких, можемо само да нагађамо, а илустрације ради навешћемо сведочанство једног Цветићевог савременика који каже да је „све то време сваку ноћ освануо при раду и спавао је само дању између 1. и 3. по подне.”⁹⁰

Ово је, као што је познато, период тзв. *глумачке режије*, односно, режија је била у рукама глумаца. Сви редитељи наступали су истовремено и као глумци, а пажња позоришне критике била је усредсређена углавном на глумачке креације. Како је исправно закључио др Рашко Јовановић у чланку *Како су они глумили*, примедбе критике више су се односиле на техничке ефекте, на исправност намештених кулиса, на дисциплину или недисциплину статиста, на понашање глумаца приликом поздрављања публике итд.

Неколико занимљивих редака посвећених Цветићу као редитељу налазимо у дубровачком *Словинцу* из 1884. године: „Као редитељ он је пуно обазрив и показује савршено познавање костума и обичаја разних времена и народа, као и разних сталеша и ситуација. Комади, којима је он редитељ, увијек испадају округло, и зато бисмо изразили жељу, да управа београдског позоришта њему посве преда редитељство.”⁹¹

Милан Грол каже да је Цветић „мање послужио као будитељ талената, али је својом марљивом студијом позоришне технике и искоришћавањем идеја из књига, исто као оних из сталног општења са људима од књиге, успевао дати израђеније и складније целине у комадима које је постављао, а затим – што је остало као његова битна заслуга – Цветић је несаломљивом вољом уздизао дисциплину на позорници. Зато се без претеривања може рећи да онолико колико је било неког система у том времену Шапчанин-Глишићевом, он је оствариван редитељском амбицијом Милоша Цветића.”⁹²

Једна од најзапаженијих Цветићевих режија и улога после одласка Бачванског, била је последња премијера пред Први српско-турски рат, Шекспиров *Ромео и Јулија* 30. априла 1876. године. Позоришни рецензент *Истока* каже да је „енергични г. Цветић заслужио хвалу као Ромео, а још више за вешту управу при представи овог комада,”⁹³ а критичар *Шумадије*

90 *Београдске новине*, 5. I 1902.

91 *Словинац*, бр. 21, 21. VII 1884.

92 Милан Грол, *Из позоришта предратне Србије*, СКЗ, Београд, 1952, стр. 33

93 *Исток*, 7. V 1876.

наводи: „Сама игра за овај пут била је изврсна, а од глумаца који су ово вече у њој имали удела нарочиту хвалу заслужује г. Цветић (Ромео) који нам заиста уметнички у сваком покрету свом преставио беднога Ромеа, чему смо се могли од њега и надати, тим пре, што му је намењена онака улога која му највише и доликује.”⁹⁴

Међутим, национална и политичка ситуација у земљи је све тежа, српски народ је захватила права ратна психоза, а непосредно пред објаву рата Србије и Црне Горе Турској, министар просвете Стојан Новаковић доноси одлуку о затварању позоришта, а управа распушта глумачку дружину 14. јуна 1877. године. „Глумци одоше на бојиште, а глумице у болнице,”⁹⁵ позоришна зграда је употребљена као привремени магацин за руско добротворно друштво; шестина становништва Србије одлази у борбу са несразмерно јачим и бројнијим непријатељем, без правих савезника и уз огромне жртве војује четири месеца.

И Милош Цветић је за време Српско-турског рата вршио војничку дужност, а груди му је у свим каснијим свечанијим приликама красила споменица из овог рата.

Уосталом, Цветићево родољубље и патриотизам никад нису били доведени у питање. Није мало написа сличних овоме, који ћемо навести као пример: „Кад човек пажљивије распита о животу Милоша Цветића, опазиће да код њега преовлађује један јак осећај: патриотизам... Цветић је један врло леп преставник те генерације полета и идеалисања, која је сматрала сву ону националну борбу српску као једну позоришну драму коју ваља добро извести. Њихова романтична природа се преносила са патриотског рада на уметнички и зато је код Цветића приметна наклоност према оним легендарним романтичним јунацима на позорници, па се чак ту није зауставила но је имала утицаја и на његов приватни живот и на његову особу те вам он изгледа увек као да је јунак на коњу. Кроз цео живот, као што је познато, Цветић је био готов да улети у сваку ствар, где су ангажовани српски интереси или ма у какав посао који би могао што допринети српској мисли. Наравно по својој моћи! И да знате с каквом је добром вољом, с каквим расположењем он све то чинио! Ничим се тај човек није дао помести, нити се могао на ма што за онај пар наљутити. То је један врло красан човек и добар Србин!”⁹⁶

После примирја, позориште наставља да ради 1. јануара 1877. године, а већ следеће, повратком Тоше Јовановића из Загреба, за Цветића наступа период извесног олакшања јер је имао с ким да подели терет носећег репертоара. Међутим, долази и до извесних неспоразума, за које нам се чини, нису били одговорни ни Милош Цветић, ни Тоша Јовановић. Поводом представе *Трикош* и *Каколе* рецензент *Истока* Хаим Давичо је писао: „Г.Г. Јовановић и Цветић поред толико спојних тачака, које условљавају права пријатељства, дисаху од неког времена врло непријатељски један према другом. *Ко је већи глумац?* Била је огорчена парола заслепљених

94 *Шумадија*, бр. 28, 1876, стр. 111-112

95 *Преглед за годину 1886*, Краљевско народно позориште, Београд, 1887.

96 *Ред*, бр. 34, 1894, стр. 2

њихових приврженика. И уместо да се дичимо, што имамо така два красна даровита глумца и да у њиховом пријатељству и племенитом суревновању угледамо тврду залогу нашег позоришног напретка, незвани *пријатељи* бацише ватру раздора међу њима. Но њихова самосвест о својим и туђим способностима одржала их у узајамном поштовању. Ово поштовање, које је можда чекало прилику, да се баци у наручја признања и пријатељске љубави, чудноватим случајем, у једном моменту лакрдијашког расположења *Трикоша и Каколета* нашло је одушке и по ново склопљени ортаклук између две лашчине на бини, запечатио је у исто доба најплеменитију везу пријатељства између г.г. Јовановића и Цветића.”⁹⁷

Један савременик с краја XIX века, сећајући се племенитог уметничког ривалства, које је често погрешно тумачено и као приватно непријатељство, нетрпељивост и суревњивост, између ова два великана српске сцене, приповеда: „Сећам се, а сећамо их се сви, тих лепих дана, који прођоше као лепи дани од Аранхуеца, кад је Цветић, својим именом, толико нас заносио, да бесмо постали клика занесених бесмо постали секта, бесмо постали два завађена фронта, два непријатељска табора – Цветић – Јовановић, Јовановић – Цветић... Сећам се кад носисмо Цветића на својим плећима, кад одвајасмо, од својих дневних ђачких потреба, најдрагоценију лепту, те куповасмо скромне венце али богате истинским признањем.”⁹⁸

Други један савременик пишући о неспоразумима поводом премијере Цветићевог *Немање* (о чему ће касније бити више речи) између осталог каже: „... колико ја знам Цветића и његово широко срце, нико није тако као он мало расположен, да својим друговима у њиховим успесима завиди. Ја га никад нисам видео, да се одвајао од глумачких другова својих, па ни код свог заслуженог успеха данашњега ја ни једну реч не чух од њега, која не би изражавала спрам осталих чланова нашега позоришта савршену колегијалност...”⁹⁹

Као леп пример узајамног односа и солидарности колега и другова, Цветића и Јовановића, навешћемо фрагмент Цветићевог писма Управи позоришта:

„Поштовани господине,

Мој друг г. Тоша Јовановић, најавио ми је, да му је преко потребна једна корисница, али да би је могао добити смета му право мога потраживања.

Ако и Ви, а и наштовани одбор налази то као једину сметњу, онда сам слободан изјавити Вам, да се ја – овога пута – одричем свога права у корист мога друга.

С одличним поштовањем

У Београду

9. новембра 1890. године

М. Цветић”¹⁰⁰

97 *Исток*, бр. 134, 14. XI 1879.

98 *Позоришни лист*, бр. 66, 10. I 1902.

99 *Београдски дневник*, 1887.

100 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 21270

Са једним другим позоришним великаном, могли бисмо слободно рећи учитељем и пријатељем, Адамом Мандровићем, Цветић је одржавао четири деценије блиске и непрекинуте односе. У једном писму упућеном из Загреба Цветићу и његовој породици Мандровић пише:

Загреб, 14/III 891.

„Драги мој брате Цветко!

Твоја мила честитка стигла ми је прва. Примио сам ју у 8 1/2 ујутро. Чим сам погледао писмо и видио да је од Тебе, обрадован рекох си: Ево мој побратим Цветко није заборавио на мене.

Хвала ти као и Маци и Павици на срдечној честитки увјерен сам да су то једине које су из чиста срца потекле...

...Од Марије као и од твог старог и вјернога ти пријатеља и побратима Адама.”¹⁰¹

Један од најбољих драмских глумаца Хрватског казалишта и један од најбољих југословенских глумаца с краја XIX века Андрија Фијан¹⁰² пише Цветићу 1891. године из Загреба обраћајући му се као и Мандровић са „*Цветко брате*”:

„Учини ми све што можеш за ме код управе – и ето мене за осам дана у Београд. – Ускрсни су празници, а ја би желио то време у Београду провести.

Имао бих с – Тобом важне ствари расправљати... Дај Цветко, молим те напни силе своје код управе, те настој ствар повољно удесити. Време је кратко – а ја бих желио већ 23. о. м. бити у Београду...”¹⁰³

Најчешћа партнерка Андрије Фијана у време његових боравака у Београду на сцени Народног позоришта, Вукосава Јурковићева,¹⁰⁴ која је требало да наследи Милку Гргурову и полако Велу Нигринову, била је, иначе, сестричина Милоша Цветића.

Међутим, није све било тако идеално, ни у позоришту, ни у међуљудским односима. Једном приликом је дошло до врло немилог догађаја између Милоша Цветића и позоришног рецензента *Видела* и *Отаџбине*, Хаима Давича.¹⁰⁵ Давичо је био познат као доследан борац за виши уметнички ниво позоришта, уз бољи репертоар и усавршавање глуме. Тражио је природну игру и говор глумаца и често им оштро замерао због патоса и декламације. После представе *Ернани* Виктора Игоа Давичо објављује рецензију у *Отаџбини* коју завршава следећим речима: „Игра Ернанијевих лица, не претпоставља толико, какву особиту вештину, колико звучан глас и импозантне покрете. али у место тога у једној од најглавнијих улога приметили смо тако *беначење*, које личи на све друго, само не на леп српски језик. Ово је озбиљна реч на коју не би хтели да се поново вратимо.”¹⁰⁶

101 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 212774, А/Д-146/19

102 Андрија Фијан (Загреб, 1857 – 1911)

103 Архив Музеја позоришне уметности Србије, инв. бр. 212773, А/Д-146/18; 13/19

104 Вукосава Јурковић (Чуруг, 1870 – Београд, 1929)

105 Хаим Давичо (Београд, 1854 – Цирих, 1916)

106 *Отаџбина*, 1880, књ. 5, стр. 700-703

Непосредно потом у *Виделу* излази *Изјава* са потписом *Ми-јак* (један од псеудонима Хаима Давича) следеће садржине: „Наше позориште гаји у својим недрима једног уображеног паразиту и убојицу, који се својом суровом надувеношћу омразио са свима члановима нар. позоришта, а својим пак језуитским подвлачењем наметнуо изобразеним круговима наше престолнице. Име му је Милош Цветић.

Синоћ био сам и ја жртва овог бестидног силесије. Свратив код Коларца на вечеру, повуче ме он на најбезобразнији начин на страну и стаде ми убојичком ароганцијом пребацивати оцену његове игре у Ернанију, наводећи, да нико нема права, а још мање способности, да оцени његову вештину, и да критичар има безгранично поље да критикује Јовановића, Рајковића итд. који су пуни недостатака; али њега да се нико коснути не сме. Ја сам се трудио да га ублажим, да се неби изметнула кавга, пак се повукох на своје место. Али тек што седох појури он иза мојих леђа и крвавим, изазивајућим очима осече се на мене, да сам лажа. Видећи у чему је ствар, ја га тад мирно запитах, да л он поштује јавну реч; да л он има каква разлога, да мисли, да сам му непријатељски расположен и напослетку, да л иде да ме заплаши? Али још ово не изустих, а он, охрабрен мојом мирољубивости и слабим здрављем, као ваљда и тиме што сам био сам у друштву једне слабе и у годинама *жене*, ћуши ме неколико пута. Кад се прибрах, био сам још толико свестан да се гнушам човека, који под образном неког полутанског образовања, скрива најодвратнији карактер.”¹⁰⁷

Овакви и слични немили инциденти у позоришном свету нису били реткост, али овако оштре речи упућене од стране једног позоришног рецензента на новинским ступцима, скоро да нису забележене до данашњих дана. Цветићев одговор који је уследио и објављен такође у *Виделу*, веома је занимљив, не само по свом одмереном и цивилизованом тону, већ и због занимљивих ставова о позоришној критици уопште, односу према публици, критици, колегама итд. Цветић између осталог каже: „Г. Хајим или Мијак, по своме нахођењу, налази, да сам ја извесним поступком својим ишао на то да угушujem јавну реч – критику. Што се тиче јавне речи и критике, ја сам вазда био и за једно и за друго. Примао сам, примам и примаћу радо сваку критику, кад је разложита, умесна и кад је изнесена у тој сврси, да мене или ма кога другог поучи, обавести и на боље упутити. Ја врло добро знам, да је ако ико, оно глумац изложен критици; њега критиковати има права сваки па чак и онај шегрт на трећој галерији што је дошао да за својих 30 пара гледа представу. За све време мога глумовања на овдашњој позорници, – а томе има већ петнаест и више година – писано је о моме раду и глумачкој способности доста и доста критика, по разним листовима, и било их је не једанпут и доста оштрих, па никад ја не устадох ни против једне критике. То заиста зна врло добро и она поштована публика наша, која с већом пажњом прати како позоришни рад тако и оно што се пише о позоришту и о глумачким снагама. Ако је ико за јавну реч и критику, то је заиста, по моме мишлењу, глумац. Кроз глумчева уста говоре са позорнице *јавно* први светски умови и генијални људи; кроз глумчева уста,

107 *Видело*, бр. 140, 1880, стр. 2

јавном речи дакле, шибају се мане друштвене и показују врлине и честити карактери, које писци у својим делима излажу. И ја као глумац никако не могу бити противан јавној речи, кад сам већ изабрао тако поље за свој рад, где се свагда чује јавна реч и критика... Ја, као што и горе напоменух, глумујем петнаест и више година на нашој позорници овде; што сам се успособио као глумац овде сам се успособио; ако сам се удостојио да будем призиван и међ интеллигентније кругове, удостојио сам се својим понашањем, својом уљудношћу и својим јавним радом, а г. Х. каже: 'да сам се ја увукао језуитским подвлачењем', као да се може проћи језуитским подвлачењем онде, где се тражи јаван рад и јавно доказивање способности; где гледа годинама цела *публика* наша а и стран свет који долази у нашу престоницу и који изнад сваког очекивања хвали наше представе не знајући шта више и не сањајући о околностима са којима се бори наше позориште и глумци. Ето колико г. Хаим зна о глумцу, а још хоће да буде критичар. Доиста мора се човек пренерозити кад прочита све његове критике – ако се могу тако назвати – и кад види, да у њима до данас заиста још није ништа казао, осим неколико фраза које је узео из овог или оног страног дела; јер да није тако, ко би знао кога ће и чему поучити. Али тога у његовим критикама нема. А да тога доиста нема, сведочи његова изјава у којој не уме да разликује *подао* и *отворен* карактер, као ни где се може подвлачењем а где јавним радом стећи неко признање... Између осталог г. Хаим у својој изјави наводи, како сам ја рекао да критичар има безгранично поље да критикује моје од вајкада драге и миле другове г. г. Јовановића и Рајковића, али не мене. То са свим није истина, нити сам ја споменуо и једног од поменутих мојих другова."¹⁰⁸

Исти критичар, Хаим Давичо, је непуну годину раније, могли бисмо рећи прилично неумерено, хвалио Цветићевог драмског првенца, комад *Три светла дана*, са темом из рата за ослобођење од Турака, које је доживело премијеру (19. јуна 1879) и само једну репризу. Ову алегорију у три слике с музиком Даворина Јенка, написао је Цветић у прози, а Драгомир Брзак¹⁰⁹ га је пренео у стихове. Говорећи са одушевљењем на почетку написа у *Истоку* о бечком Бургтеатру и глумачким врхунцима Ферстера, Левинског, Крастла и Зонентала, напомиње да ни један од њих не би могао да се назове „ђенијем”, али да су сви несумњиво велики таленти, објашњавајући да се разлика између „ђенија” и „талента” састоји у томе што је „ђеније” у добрим приликама стварајући дух, без обзира на традицију; а „таленат” пак, проницавајући и систематички смишљавајући дух, ђенијских растројених осећаја имали. Давичо сматра да је XIX век, век талента, јер се „ђеније не би трпиле у националној и демократичној ери, као што је наша”, а да наше позориште не само да има у „свом особу једног таког талента, него оно има у истом једног ватреног домољупца, једног човека беспорочног карактера и поштења – г. Цветића.” Даље о самом комаду и представи рецензент каже: „Истина да је г. Цветић у својој скромности позвао г. Брзак у помоћ за прераду везаног говора, али су 'Три светла дана'

¹⁰⁸ *Видело*, бр. 147, 1880м стр. 3-5

¹⁰⁹ Драгомир Брзак (Београд, 1852 – 1904)

у целом свом сеполкралном, тужном – патријотском колориту сопствени његов рад. О том раду можемо за сад казати толико, да је код публике изазвао најприроднију узбуђеност, која је доликовала судбоносној успомени прослављеног свечаног дана, да је својом класичком простотом протресао срца слушалаца, са којих је до мојих ушију допро племенити и речит уздисај: 'Зар су само три светла дана била?'... При завршетку не може нам се на ино, а да се не захвалимо г. Антону Ковачевићу, који нам је својом мађиском кичицом изнео у басновитој сличности град Ниш."¹¹⁰

Осамдесете године прошлог века за Цветића представљају период најинтензивнијег стваралаштва на пољу глумачког рада, мада не и уметничке зрелости. Овај тридесет петогодишњак је у најбољим годинама и остварује на сцени Народног позоришта у Београду и по тридесетак улога у једној сезони. Нарочите успехе постиже у представама *Дон Цезар* од Базана Енерија и Диманоара, затим *Гренгоар* Теодора Банвиља, *Новинари* Густава Фрајтага итд., а са овим комадима ће остварити и неколико веома занимљивих и значајних гостовања на сценама Хрватског земаљског казалишта у Загребу и Српског народног позоришта у Новом Саду.

Цветић је први београдски глумац који је гостовао на загребачкој позорници и наступио је у старом позоришту на Марковом тргу 7. и 8. децембра 1881. године као Дон Цезар на загребачкој премијери ове романтичне драме. Успех је, по одјеку у загребачкој штампи био велики. Најопширнији приказ дао је лист *Позор*, у коме позоришни рецензент прво напомиње да се загребачкој публици и критици ретко указује прилика да гледа и оцењује неко гостовање у загребачкој драми, а и онда очекују слаб успех, на шта их упућују ранија искуства. Тим је веће изненађење и задовољство било присуствовати овој представи, иако Цветићево гостовање није праћено, нити најављено „никаквом неумесном рекламом“, али је „постало разговором свих кругова“.

Осврћући се даље на садржину драме и поредећи Диманоара са Виктором Игоом рецензент наставља: „Представа бијаше изврстна, а тим интересантнија, што је први пут ступио у улоги Дон Цезара г. Цветић. То је у подпуном смислу риечи *представљач*. Окретност, живахност кретања, неприсиљени начин говора зачудише нас у први мах, знајући колико се иначе по београдској манири развличити знаде. Чиме се пако особито талент г. Цветића изтиче, јест његов карактеристични разговор. Тај вриедни глумац знаде изразити свако чувство врло *наравним* и скроз интересантним начином говора и кретања, тако да се више чини, да он доживљује згоде драме, а не, да је научио на изуст своју улогу. Весела и прпошна ћуд у прва 2 чина бијаше по г. Цветићу изврстним хумором и највећом наравношћу представљена, само што је нешто одвише у високих гласова кричао. Витешки и поносити значај двијух задњих чина, те затајена страст нашла је у г. Цветића толику вјештину и разноликост представљања, да је пуним правом оправдано бурно плескање, којим је ваљани глумац од нашег обћинства почашћећ био. Ловор виенац, који је синоћ примио, нека му

буде знаком колико је хрватском у обинству у вољу ушао. Изтакнути нам је још изврстан изговор г. Цветића. Жао нам је што нам се неудеси прилика чути га још у којој улоги, јер смо увјерени, да је талент београдскога глумца свестран...”¹¹¹

Занимљиво је приметити да загребачки *Позор* више не пише Цвиетић, ни Цвијетић, као што је то раније бивало, већ поштује еквску варијанту презимена.

У другом броју рецензент наставља: „... Ми смо црпили увјерење, да ни г. Цветић својих улогах непроучава *пред зрцалом*, а то по нашем мнијењу подаје циелој му игри ону срдачност и мами поуздање гледатеља. Могуће је управо зато, да се овај или онај кретај било кому несвиди, али и погрешка, није ли баш неопростива, неће покварити утисак досљедне, наравне игре, која се по ситуацији циелости равна. Мало је бо умјетниках, који би умјели своју душу тако узпрегнути, да она у тажени час све изрази онако, како је бог зна гдје и када прорачувано, а да при том ипак изрази све, што сбиља у њој бива...”¹¹²

Ово успело гостовање сигурно је утицало да и следеће године Цветић поново дође у Загреб, но овај пут је остао дуже и наступио у пет комада. Повод овом гостовању месеца марта 1882. била је заправо прослава двадесет петогодишњице уметничког рада Цветићевог пријатеља Адама Мандровића. *Позор* овог пута доноси тек нешто дужу белешку, али зато *Народне новине* овом гостовању посвећују много већу пажњу. Цветићев наступ у Скрибовим *Вилинским рукама* проглашен је правим „тријумфом”, а поводом улоге Фабијана у *Црном лијечнику* рецензент каже да после Цветићевог наступа не зна да ли би се од једног уметника могло више тражити. Немачке загребачке новине *Agramer Zeitung* препоручујући да се Цветић пошаље у Беч ради проучавања уметничких величина, вели: „Тад би Цветић, коме се никако не може и не сме одрећи ванредни таленат, постао најпозванија уметничка величина у драматској уметности на целом словенском југу...”

Међутим, приликом овог другог Цветићевог службеног гостовања у Загребу, чули су се већ и мало другачији тонови. Један загребачки Србин подстакнут Цветићевим гостовањем пише: „Премда ћу говорити о умјетности, опет није ми намјера упуштати се у потанкости, те износити врлине и мане појединих умјетника наших, него истаћи узајамност – или боље рекућ: мржњу, завист и злобу која се показује од стране Хрвата на прам Србима и у овоме.

Као грађанин града Загреба, могу пуним правом рећи, да се наспрам српским умјетницима овде код нас маћухински поступа – а разлог тому? Та то би могао и ко је ћорав погодити, а камо ли ми Срби у Загребу, који њихово поступање течајем 16 година пратимо.

Бијаху овде Српски Умјетници г. г. Телечки, Ружић, Јовановић, Рајковић, Поповић, гђе Ружићка, Јовановићка, Маринковићка и др. али ја нећу

111 *Позор*, 1881; *Позориште*, бр. 13, 6. XII 1881, стр. 51; Малетић, *Грађа...*, стр. 931 – 32; Никола Батушић, *Сцена*, бр. 6, 1968, стр. 637 – 653

112 Исто

јавности износити прошлост него садашњост... садашњост хоћу да прикажем нашем свјету, нек му буде огледалом, кад који од Хрвата Умјетника (којих врло мало има) дође у Београд, како Србима у краљевини на прама њима поступати треба. Ове сезоне имадосмо прилике гледати г.г. Коларовића, Дескашева и гђу Коларовићку поред толиких врстних сила, све сами овејани Срба – играти као ново ангажовани чланови. Па како их дочекаше Хрвати? никако – та они из пуке злобе незнају што би како би назвали њихов изговор, игру и т. д. они их грде, грде и остале Србе Умјетнике, који шњима некокетирају – а рекне ли који од њих, ма то из шале било – да је Хрват, е онда дотичнику нису ни Росини Салвини ни други свјетски умјетници равни – јер је рекао – да је Хрват...

Ето такви су вам људи ти Хрвати – нису додуше сви такви, у свакој шеници има и кукоља – вели се – ал овде ти је већина кукоља – а незнају ти занешењаци да Срба немају, да би могли затворити онај храм Талије, на Марковим тргу...

Недавно имадосмо прилику видити дичне госте са краљевског позоришта из Београда г. г. Милоша Цветића и Јеврема Божовића глумца, који дођоше као посланици управе и чланови срп. кр. позоришта да честитају српско-хрватском умјетнику г. Адаму Мандровићу управитељу хрват. позоришта на дично доживјелој 25 годишњици умјетничког дјеловања које на српској које на хрватској позорници, и да му предаду спомен – дар од стране управе и чланова.

Ето, том приликом виђело се колико је свјестна хрватска младеж свог позива... Кад приликом такве прославе, прави демонстрацију, ће би у тим приликама, злоба мржња и непријатељство морало се апстрахирати, те сви сложно прегнути на рад, да што дичније прославе свог умјетника – али не – они недођоше! А Срби? Срби, и српска омладина из Србије, кад немогоше бити учесником свечаности – они похрлише телеграфичким путем честитати дичном Јубилару...

После свечаности величајне неумрлог Мандровића, имадосмо прилике гледати на позорници Хрватској милог нам госта Милоша Цветића... уживали смо, гледајући га како чувствено, како наравно приказује поједине карактере – а особито у *Црном Доктору*...

То је била опростна његова представа – зато ми Срби сложисмо се скупа да одликујемо тога дичног српског умјетника... те му од наше стране уручисмо на позорници красан Лавор-вијенац са тробојницом српском златним трацима и златним написом: 'Срби у Загребу Српском Умјетнику Милошу Цветићу'... те је и једна пјесма дијељена у славу милог нам госта, коју је спјевао брат Рогић.

Послије представе био је банкет, а сутра дан испратисмо *in cogroge* милог нам госта, кличући му: сретно приспјео у краљевство српско!

Ето, тако Срби славе своје умјетнике."¹¹³

Друго велико Цветићево гостовање било је у Српском народном позоришту у Новом Саду марта месеца 1884. године. Поред насловне роле у

113 *Српска независност*, Загреб, 1882.

комаду *Дон Цезар од Базана*, којом је Цветић побрао већ многе аплаузе на матичној београдској сцени и на хрватској позорници, а новосадска „публика је вешт приказ цењеног госта знала и могла уважити, те га и одликовала, изазивајући га тако после сваке важније сцене, а изазивала га је и на крају представе.”¹¹⁴ пажњу су поред улога Мортимера у Шилеровој *Марији Стјуартовој* и Морица у *Адријани Лекувреровој*, побудиле насловна улога у *Гренгоару* и Камуфле у *Шољи теја*.

Опширан осврт на ова остварења у новосадском *Позоришту* из пера Милана Савића побуђује посебну пажњу. Савић извештава да се новосадска публика после гостовања Тоше Јовановића од свег срца зарадовала да види и другог великог уметника Цветића „пред којим је ишао добар уметнички глас”. Напомињући да их нада није преварила и да је Цветић своје глумачко умеће довео до савршенства захваљујући пре свега *изведбаности*, Савић поставља питање да ли је то врлина или мана. Он ће у овом напису заправо размотрити стално присутну дилему кад је Цветићева глума у питању, мере и односа између студије и талента, који се Цветићу понекад оспоравао, али је он ту „оскудицу природе” увек знао да надгради духовним и умним промишљањем улоге. Савић даље образлаже: „Да није г. Цветић уметник, он онда и неби био у стању своју улогу уметнички приказати; али он јесте уметник, само он је такав уметник у ком је *духовна* страна надвладала *душевну*. Игра му је промишљена скроз, сваки покрет и сваки нагласак прешао је пре него што је приказан кроз духовни, кроз умни процес његове личности, а што је најглавније у приказу том, то је, што се опажа тај процес. Ми видимо учинак тог процеса; али узрок не доводимо из ситуације и карактера његове улоге, него га доводимо из његове личности. Да боме, да је такво приказивање резултат велике студије; али онакве студије, која притеже улогу за своју личност, а не своју личност за улогу. Личност пак остаје у главном једна иста; улоге су разне. Тиме нећу никако да кажем, да г. Цветић на један исти начин приказује сваку улогу; никако. Он сваку улогу приказује онако, каква је, само с том разликом, да се при разним улогама његовим види изрична индивидуалност његова, која нам не дозвољава, да је у једно слијемо са улогом његовом.”¹¹⁵

И сам Цветић је у неколико наврата изложио, могли бисмо сасвим слободно рећи, своје теоријске ставове о глуми, режији, урођеном дару, али и неминовности студиозног рада и перманентног образовања. У 'Цртици из уметничког света' под насловом *Уметнички дар*, Цветић је сећајући се својих првих контаката са позориштем и управитељем дилетантског друшва из Чанада, Протићем, дошао до следећих уверења, којима ће остати веран целог свог живота: „Нема тог позоришта и нема те земље и народа, па ма колико он био и ма на коме ступњу културе и напретка, коме нису потребни прави дарови. Само их ваља умети наћи, спремити, поучити и упутити; а што је најглавније: умети у њима пробудити праву љубав њиховом светом позиву и умети одржати ту љубав, као *највиши* задатак и највишу светињу. Ништа лакше за непозваног старешину, него да убије

114 *Позориште*, бр. 36, 22. III 1884, стр. 142-143

115 *Позориште*, бр. 38, 25. III 1884, стр. 150-151

глумачки дар и свету љубав и не појимајући како је то тешко и наћи и подићи и одржати...

Сваки наш рад изискује и тражи нашу чисту љубав ономе чему смо се одали и посветили и сву нашу оданост и преданост, а вештине највише. Ко не воли уметност готово као и свој живот, тај нека се не одаје и не посвећује томе, ни као свећеник ни као старешина или и као ма какав други и најпростији радник у њима...

...Наравно да је много лакше и пријатније а и комотније добити и дар и спрему некога који се посвећује некој уметности, а и боље је, јер се лакше и брже долази до цели и до резултата.

Али не треба заборавити, да и најспремнији и најдаровитији треба још спреме и учења. Нико не пада са свим готов с неба. А не треба ни то заборавити: колико је уживање за правог трудбеника око уметности кад му падне у руке или га сам нађе, неуглађени драги камен, који је из његових мајсторских руку изашао као... брилијант!"¹¹⁶

Сличне ставове Цветић је изнео и у Мемоару који је упутио 28. јануара 1888. године тадашњем министру просвете Андри Ђорђевићу. Овај Мемоар који носи наслов *Неколико речи о нашем позоришту* вишестрано је занимљив. Ако одстранимо неколике личне тренутке у оцени појединаца или алузије личног препоручивања, добићемо занимљиву слику ондашњих прилика. Цветићева оцена стања у позоришту прилично је тачна, иако мало драматично интонирана. Исто тако, мало старински и конзервативно звучи и његова брига за добар глас и углед глумаца, међутим, све друго показује дубоко познавање ситуације и жарку жељу да се пође новим путевима – борба за подмладак, оснивање глумачке школе, питање репертоара, нарочито одвајање дужности и улоге 'управитеља' и 'артистичког управитеља', поред других уочених и истакнутих детаља, пружа обиље материјала за проучавање историје и развоја нашег позоришта. Цветић између осталог каже: „Бацимо само један поглед у прошлост, сетимо се доба кад нам је дошао покојни Бачвански. Он је затекао јато глумаца који беху долетели са свију крајева наших. Међу њима беше даровитих и добрих глумаца и даровитих почетника. То беше сретно и благословено јато што нам га поклони једна сретна десетина овога столећа. Па ипак поред све њихове спреме и даровитости, није им покојни уметник Бачвански био, као учитељ, на одмет; напротив, он им је много и врло много користио. И то им је користио онда, кад даровитих глумаца беше на избор. А користио им је и за то, што је био у једне и учитељ, и што је као такав имао одрешене руке и што је био за то одређен и постављен. Глумци су га морали слушати. А како би нам тек сад требао учитељ, кад нам се за последњих петнаест година, не појави скоро ни један мушки или женски члан од кога би могли што очекивати, а још мање да нам дође. О даровима дакле, који се сами појављују и долазе нема ни спомена. С тога их морамо потражити и спремити, морамо их упутити и обучити. Па ако и не нађемо даровите и чак генијалне, мораћемо се задовољити и с онима, који би нам донели

116 *Србобран*, Народни српски календар, Загреб, 1899.

воље и труда, јер често добра воља и труд, постигну више, него дар и геније.”¹¹⁷

О стању Народног позоришта у Београду у деветој деценији прошлог века, занимљиво и драгоцено лично сведочанство оставио је Тодор Стефановић Виловски,¹¹⁸ значајан позоришни рецензент. Његова оцена стања у београдском театру за време управника Шапчанина и драматурга Глишића није ни мало ласкава. Виловски каже да је репертоар прављен на дохват и без велике студије и поред тога што је постојао Позоришни одбор, чија је главна дужност, на жалост, била да санкционише све што је Управа наређивала. Није се много водило рачуна о литерарној вредности комада, нити о каквом уметничком задатку позоришта. Живело се од прошлости и од старог репертоара, који је уз намештај и гардеробу, сачињавао *fundus instructus* позоришне зграде. Позоришних новитета је било мало, па и кад их је било, више се водило рачуна о укусу галеријске и недељне публике, о потребама позоришне касе (што је свакако донекле било оправдано) и о укусу двора. Виловски каже да краљ Милан није волео српско позориште и сматрао га је као културну установу, која због наших слабих материјалних и уметничких прилика не може процветати, па га, изузевши извесне свечане прилике, никад није ни посећивао. Али зато је краљица ревностно похађала позориште, поклањајући му велику бригу и живо пратећи све важније догађаје из позоришног живота. Краљичин утицај је био од велике користи позоришту и његовом материјалном опстанку, али што се тиче њеног утицаја на уметнички правац позоришта, једва да би јој се могла признати и најмања заслуга. Комади сумњиве књижевне вредности чинили су гро репертоара, а запостављана је класична драма и добри модерни комади из друштвеног живота, као и историјски комади и шалјиви комади српских писаца. Виловски даље каже да су немачки, француски и енглески класици, који глумачким првацима дају прилику да окушају свој таленат и своју глумачку способност, нарочито у карактерним улогама, били пасторчад, о којима Управа није много водила рачуна. *Отело*, *Краљ Лир*, *Млетачки трговац* и Шилерови *Разбојници* давали су зато, што је наша публика у њима радо гледала своје љубимце Тошу Јовановића и Милоша Цветића. Можда је тако и Шекспиров *Хамлет* први пут дошао на репертоар Народног позоришта у Београду, а Цветић пожелео себе као првог српског Хамлета. И не само то. *Уставност* бележи: „Наша публика, која тако ревностно посећава позориште, има да захвали само генијалном г. Цветићу, што јој је дата прилика да гледа *Хамлета* на нашој позорници. Он је, унаточ општем мњењу о немогућности приказивања тога дела, узео на се да га проучи и да се сам увери о евентуалним сметњама, које би стојале на путу *Хамлету* да се појави на нашој позорници. Уметник првог реда, одарен књижевним укусом, зналац представљачке вештине, он се одао на изучавање читаве литературе о *Хамлету*, како би се упознао са тако обилатом садржином самога дела, као и са најзнатнијим приказивачима његовим.

117 Препис овог мемоара сачуван је у заоставштини Саве Цветковића у Музеју позоришне уметности Србије

118 Тодор Стефановић Виловски (Земун, 1854 – Жомбол, 1920)

Г. Цветић дошао је у изучавању своме до тога резултата, да је изрекао мишљење, да Хамлет треба и може да се представља и да га он узима на своју одговорност, јамчећи за потпуни успех. И заиста ми смо се, а и многобројна одлична публика, која је за љубав г. Цветићу дошла на његову корисницу, уверили, да тако огроман труд његов није остао без лепог успеха. Његов *Хамлет* заиста је величанствен и ненадмашан, не само на нашој позорници него и на многим европским.”¹¹⁹

О каквом путовању и о каквом учењу глумаца на страни није могло бити ни помена због одвише малог буџета, а и због тога, што се мислило „да им уопште не треба више ни науке ни пракције”. Неки угледнији глумци, као на пример Јовановић, Цветић и доцније Гавриловић, путовали су о свом трошку.

Виловски посебно место и значај за постепено револуционисање и позитивне промене у Народном позоришту придаје Милану Кујунџићу Абердару који је као министар просвете озбиљно решио да оствари мисао неколицине својих политичких и књижевних пријатеља и истомишљеника. Управник Шапчанин је ипак морао увидети да су њихови захтеви оправдани и Народно позориште се почело постепено опорављати од зачмалости у коју је запало. Репертоар и ако није из темеља измењен, ипак је временом постајао интересантнији, на режији се опажало да је прецизнија и да више посвећује пажњу целини игре. Друга половина периода од 1880-1890. била је богатија интензивнијим радом на пољу домаће драмске продукције, што је опет корисно утицало на расположење публике. Њене симпатије према позоришту, глумцима и позоришним писцима почеле су добијати све изразитији карактер. Новитети као на пример Глишићева *Подвала* и Илићева *Јаквинта* производили су редак ефекат. „Успех што га је затим доживео *Немања*, коме се поред свих мана не може одрећи извесан значај у нашој новијој драмској књижевности, мора ићи колико на рачун самог дела, толико и на рачун оног неописаног општег изненађења, које је наступило, кад се на самој позорници обелоданило, да писац овога комада није – као што се нагађало – ни краљ Милан, ни Чедомиљ Мијатовић, него главом Милош Цветић.”¹²⁰

Али, ево шта је претходило овом догађају који је у историји српског театра остао упамћен као „случај Цветићевог *Немање*”.

Управа Краљевског српског народног позоришта у Београду је „да би се живље помакла наша драмска књижевност” расписала 15. јуна 1886. године стечај за најбољу драму или трагедију из српског живота, или прошлости, и за најбољу шаљиву игру. За прво дело награда је одређена 1000 динара у златницима, за шаљиву игру 600 динара. Уочи Светог Саве следеће године Управа је приредила нарочито *књижевно вече* у позоришту и јавно објавила која су од поднесених дела примљена и награђена. Књижевно вече удостојила су својим високим присуством Краљица Наталија,

119 *Уставност*, бр. 3, 1885, стр. 4

120 Тодор Стефановић Виловски, *Српско народно позориште 1880-1890; Управа и драматургија; Српски књижевни гласник*, књ. XXV, бр. 12, 16. децембра 1910, стр. 904-919

затим многи министри, председник београдске општине, многи књижевници и многобројна публика. Пошто је позоришни певачки збор отпевао химну, почела је свечана седница Позоришног одбора чији су чланови били: Милорад П. Шапчанин, др Владан Ђорђевић, Стева Д. Поповић, др Лаза К. Лазаревић, Љубомир Ковачевић и Милован Ђ. Глишић. Управник позоришта и председник Одбора Милорад Шапчанин отворио је седницу свечаном беседом у којој је евоцирао протеклих осамнаест година постојања Народног позоришта, његове успехе и тешкоће, посебно се осврнувши на репертоар и драмску књижевност, положај писаца у друштву, улогу штампе и позоришне и књижевне критике, да би закључио: „Управа нашег народнога позоришта, под оваким околностима наше драмске књижевности, сматрала је за своју дужност да сама прими на се бригу обогаћавања позоришног репертоара. Нашавши одзива и одобрења у министра просвете и црквених послова, одлучила је: да новчаним наградама приволи наше сиромашне писце да се народној драми више посвећују. Данас имамо прилике да видимо прве резултате овако расписани награда ...Старији књижевници треба да се навикну на мисао: да се њихови идеали морају мирити, бар донекле, са идеалима новога времена; а млађи драматички, који осећају тежњу к раду, треба да вежбају своју творничку моћ, те да мирно и трпљиво представе себи и органички разраде и израде предмет, којег су се латили, и да га тачно доведу у сагласност са захтевима свога времена и народа. Наше највеће вароши: Београд, Ниш, Загреб, Нови Сад, дају публику најразличитију по знању и образованости; средину тих разноликих гледалаца има да задовољи сваки наш нови драматик, ако хоће да му драма доиста постане народном. Сам Београд нема довољан базис праве велике вароши; и самом њему још дуго не ће моћи стално бити обделавана чисто класична драма. Ово имајући на уму, приступило се оцењивању дела, која су прispела на расписан стечај.¹²¹

Затим је драматург Народног позоришта Милован Глишић прочитао извештај Одбора о поднесеним делима на расписаном конкурс. По том извештају до одређеног рока стигли су следећи радови: *Хуманитас* и *Певачко друштво* – шаљиве игре; *Прибислав* и *Божена*, трагедија и *Немања*, драма. Позоришну игру *Девојачка клетва* писац је повукао, а још једна драма стигла је после прописаног рока. По оцени Одбора драма *Немања* далеко је надмашила остале прispеле радове јер је „израђена у сваком погледу тако савршено, да се може с правом бројати као најбоља од свију досад написаних драмских производа у нашој књижевности.” У свом извештају даље, Позоришни одбор је опширно изложио сиже драме и закључује да је „писац ову драму радио с озбиљном студијом. Уопште узевши сам догађај, па и сви главнији моменти и особе – историјски су, осим неколико ефеката, који према сувременом стању науке о српској историји не стоје онако како их је писац представио. Свака ма и најнезнатнија особа у драми посебан је карактер. Дело је скроз пуно живота и радње. Писац се одликује ретким познавањем сценичности: сва бинска техника и сценерија обележена је до ситница. Драма је пуна лепих мисли,

121 *Позориште*, бр. 13, 19. април 1887.

ситуација. Поред тако и сувише озбиљне теме за једну драму, као што је уједињење државно, писац је вешто уплео и нежну љубав, која по својој романтичности и чедности приличи са свим XII веку, па и кроз ту саму љубав провлачи се као црвен кончић државничка мисао Немањина. Свака особа у драми има своју засебиту акцију. То нису марионете, што се мичу по жици свога писца, него су истински живи људи од пути и крви, који одиста живе, раде, осећају. Тенденција је патриотска. Драма је писана прозом, али тако једром, лепом и пуном појезије – да не уступа стиху.

По свему, што је овде речено, одбор налази: да је *Немања* историјска драма из српске прошлости, да је једна од најбољих драма, које имамо у нашој књижевности, да је написана са свим онако како одговара објављеноме стечају, и да, као таква, заслужује и оглашену награду од 1000 динара.”¹²²

За оправдање овако сјајне оцене првак Милорад Гавриловић прочитао је цео први чин драме и поједине одељке из другог и трећег чина. Затим је отворено писмо које је било поднесено уз драму. Писмо је гласило:

„На расписани стечај славне управе узима си слободу писац уз ово писмо прикљученога свога дела: *Немања*, историјска драма у пет чинова поднети на утакмицу исту драму, туђом руком преписану под мотом:

*У пехару браства нема гутљај вина,
ишчезао мирис предачких врлина.*

Писац *Немање* жели да његово име остане у тајности дотле док се ово његово дело – на случај да издржи утакмицу – не представља у краљевском српском народном позоришту, а он ће се по том у своје време сам пријавити славној управи.”¹²³ У потпису је стајало Н.Н.

Позоришни одбор био је запрепашћен, а публика „скоро није могла доћи к себи”. Многи су се чак и љутили на такву безобзирност и сви су се после отпеване химне разишли у живом разговору и чуђењу: „Је ли могуће да има тог српског књижевника, коме не би одмах требало – хиљаду динара у злату?!”¹²⁴

Позориште је потом приступило раду на представи, режија је поверена Милошу Цветићу који је тумачио и улогу Драгоша, док је насловну ролу играо Тоша Јовановић. Премијера је одржана 21. фебруара 1887. године, а на плакату је писало – „Написао Н.Н.” Интересовање и знатижеља јавности било је огромно. Из обиља новинских написа очи и после премијере навешћемо фрагмент из *Нове уставности*: „Смемо слободно рећи да ни једно позоришно дело као ово не беше ни у стању да обрати на се пажњу све наше позоришне публике и да у свакога изазове највеће љубопитство. Још у очи Св. Саве, кад позоришни одбор беше приредио ’књижевно вече’ и кад се саопштаваше поштоваоцима књижевности резултат његовог оцењивачког рада, свако је с нестрпљењем ишчекивао да чује име писца драме ’Немања’, тога једногласним признањем целог оцењивачког одбора за најбоље означеног и првом наградом увенчаног комада. Али на опште из-

122 Исто

123 Исто

124 Исто

ненађење и оцењивачког одбора и свих позоришних гостију, писац не јави се с именом својим. То је морало још већма заинтересовати свакога.

Ко је писац 'Немање'?

То питање занимаше свакога све до свршетка прве представе.

Први наши капацитети на књижевном пољу набрајани су. Свакоме мало познатијем српском драматичару приписивало се да је аутор 'Немање'. Гласови о томе били су тако разноврсни, да су и сами професори природних наука и државници који немају посла с белетристиком, били именовани за писца увенчане драме.

Разуме се да су у ред таквих кандидата долазили понајвише људи који су познати да су јаки на перу, који скроз и скроз познају историју Немањиног доба, којима је позната свака ситница позорнице, који до савршенства владају српским језиком. То је мишљење било поткрепљено још и тиме, што је од стране позоришне управе чињено све, да представа испадне што сјајнија. Хиљаде динара утрошене су око набавке новог одела и нових декорација. Г. Тителбах беше ставио управи на расположење свој албум средњевековне ношње. 'Женско друштво драговољно уложи свој рад на оделу за представљаче, позоришни управитељ писаше објашњење за 'Немању', све најбоље снаге нашег позоришног особља добише улоге, а г. Чижек беше спремио у част писцу 'Немање' и нарочито 'Немањино коло'. Зли језици веле, да је неко дошануо позоришном управитељу, да је писац 'Немање' човек од бољег положаја, нпр. какав министар и т.д. и да се управитељ трудио да учини све како би и прва представа 'Немање' одговорила оцени коју је добила од оцењивачког одбора.

Пошто се с правом могло надати, да ће свако похитати на прве представе, то су улазнице уз повишену цену продате већ на неколико дана пре представе. Прошле среде приликом продаје улазница за представу од 21-ог о. м. беше се око позоришне благајнице слегао силан свет и за сахат и по беше сва кућа већ продата. Срећни беху они који купише, ма и од прекупца, билету за прву представу!

Најзад дође и то толико очекивано вече, кад ће се представљати 'Немања'. Око 7 часова у вече беше све позориште пуно одабраног света. Ко год је могао доћи до улазнице, свако је похитао тога вечера у позориште. Позоришни оркестар засвира 'Слогу' увертиру из 'српских песама' од Лжичара. Позоришни гости још непрестано разбираху ко је тај писац што се толико крије.

Отпоче и сама представа. Представљаче у новом лепом костиму, са красним шлемовима а у оделу које одговара ношњи тадашњег доба. Декорације позорнице беху такођер већином нове, за ову прилику израђене, што је све учинило, те нам изгледаше да одиста видимо људе и прилике из Немањиног доба. Први чин примљен је топло. Други чин још много боље и одушевљење публике расло је тако све до краја саме представе.

Бурно пљескање свих позоришних гостију без изузетка беше најлепша награда писцу. Кад се завеса после свршеног петог чина пусти, позоришну дворану проламаху узвици свих посетилаца: писац! писац! После неколико минута узалуднога чекања да се јави писац, подиже се завеса и управитељ позоришта позва писца да се јави. И опет завеса паде, и кад се поново диже

угледасмо на позорници поред управитеља још и г. Милоша Цветића у оделу у ком је играо улогу Драгоша.

– Г. Цветић каже да је он писао 'Немању'...

То беху отприлике речи којима је г. М. Шапчанин задовољио љубопитство публике.

Једногласно 'живео' осу се са свих страна и позоришни управитељ беше први који честита г. писцу успех.

Нас је та вест пријатно изненадила. Ми познајемо г. Цветића као најинтелигентнијега члана нашега позоришнога особља, као човека, који говори више страних језика, коме је најлепши украс у његовом стану врло богата библиотека најодабранијих дела српске и светске књижевности. Ми знамо да је г. Цветић толико начитан да само онај који га непознаје боље, или који га познаје само по причању његових непријатеља може рећи да је то човек: 'безграматичан' и 'човек који није у стању да напише писамце од две три врсте.' А људи који такво погрешно мишљење о г. Цветићу имају, беше на жалост доста."¹²⁵

Цветић је доиста после прве представе *Немање* био јунак Београда. „У кафанама и по улицама после свршетка позоришта чујете: алал му вера!... Није он писао..."¹²⁶ У Цветићевом стану окупио се цео Позоришни одбор и све колеге на челу са Тошом Јовановићем. Сутрадан су га на стотине поштовалаца походиле и честитале му, а најбројнија је била омладина школска, а Цветић је покушао да објасни свој поступак тиме да је желео да чује мишљење свих својих пријатеља, јер је објективност могућна само на тај начин. Цветић вели да се свакако не би јављао до 27. фебруара и да даље не би могао јер је 28. морао да плати меницу, али кад се пред аудиторијумом, где су се налазила и Њихова Величанства, даље ћутање карактерише као спекулација, није више могао ћутати. Свом пријатељу Цветић даље приповеда да га је ово ћутање стало грдне муке, јер је у почетку морао гледати како се режија даје другоме, међутим захваљујући колеги Тоши Јовановићу ипак је поверена њему. „Морао сам да се јажим за поделу таквих улога, јер сам ја сваку улогу писао за извесног глумца, али ми је ћутање налагало да не терам мак на конач, јер је свако хтео да буде паметнији но ја... Било ми је тешко што нисам могао бранити свој умотвор."¹²⁷

Цветић сведочи о неверици Шапчаниновој иза кулиса, али сматра да то није било за чуђење, јер је управник био уверен да је писац главом краљ Милан и није могао да поверује да је то глумац коме није био баш увек наклоњен. На примедбу Мите Живковића да му је материјал за драму дао Чеда Мијатовић, Цветић одговара да је код Мите био једанпут у кући и то 1873. године и никад више. Драму су преписале његова жена Марија Цветићка и ћерка Паулина, а за то је знао и Баћа¹²⁸ који је то казао неком Цонићу, зван. мин. финансија, али се ипак тајна није открила."¹²⁹

125 *Нова уставност*, бр. 21, 24. II 1887, стр. 3-4

126 *Нови београдски дневник*, бр. 42, 24. II 1887.

127 Исто

128 Димитрије Деметровић, такозвани Баћа

129 Исто

Дотични Владимир С. Цонић, свршени философ и правник III год. одмах је реаговао и у следећем броју листа даје следећу изјаву: „... Истина је да сам много раније (јула месеца) још знао, да је г. Цветић писац 'Немање', али се г. Цветић морао овако изразити: да је Баћа преписао три чина истог дела у канцеларији, у којој и ја радим, те смо обојица отуда знали, а остала два чина преписала је жена и кћи г. Цветића и без сумње г. Цветић говорећи о мени знао је ваљда моје право занимање.”¹³⁰

Међутим, чак и ову верзију демантоваће у штампи исти Баћа, тврдећи да он није преписао три чина Цветићеве драме, које му је писац поверио на препис, већ само прва два чина, али да због неког хитног званичног посла није могао ни ова два акта преписати, него их је вратио Цветићу и тек су онда г. Цветићка и њена ћерка цело дело преписале.¹³¹ Овом исправком, мистерија драме, писца и преписивача, није сасвим разрешена и, као што видимо, само је појачала занимање јавности.

Извесни Ј. Борисављевић, свршени философ, како се потписује у писму уредништву *Београдског дневника*, тврди чак да је он писац комада, а да је Милош Цветић кришом преписао и присвојио рукопис који му је донео на преглед.

Поводом многобројних сумњи и неверица да је глумац Милош Цветић доиста писац већ славног *Немање* извештач *Београдског дневника* каже да га је то „ужасно ражљутило” и наставља: „У Србији, у земљи демократској, у којој сваки без разлике може доспети до највећих достојанства у држави, ако иоле има способности за то, – у тој земљи не сме глумац написати класично дело само за то, што је глумац и што до сад није ништа писао. *O sancta simplicitas!*... Доћи ће време када ће Цветић показати новим делом, да је свет грешио када је сумњао у његову способност.”¹³²

Било је и многих других неспоразума – могло би се рећи и међустраничких борби, још пре но што је широј публици била позната драма *Немања*. Како извештава *Видело*, „... новосадска *Застава* рекла је, да 'драме са гаднијим и подлијим смером нема у целој светској књижевности', али после представе *Застава* ни лук јела ни лук мирисала. Али *Заставину* улогу, као да је преузео *Браник*, *alter ego Наше уставности*... исти лист овако пише: 'Али нећу рећи да ће и све овације, што се припремају г. Цветићу, он сам за се задржати, већ ће их поделити с киме, па ма то и иза кулиса било. – Либерални лист *Н. Уставност* јако хвали овај комад, док на против напредњачко *Видело* са свим ћути. Нећу пропустити, а да не кажем, да је г. Цветић ватрен либерал.'

Ове речи доносимо, да се наши читаоци малко насмеју, и ако су скроз пакосне и тенденциозне. Заиста чудновато! дакле г. Цветић није писао *Немању*?!... Да није по богу, украо и он какву беседу, која се говорила бану Јелачићу? Што се нашега листа тиче, то жалимо, што су господа око *Браника* слепа, па нису могла прочитати белешку, коју је *Видело* донело о *Немањи*! – На крају треба да изјавимо, ми никад нисмо разабирали за

130 *Нови београдски дневник*, бр. 43, 25. II 1887

131 *Нови београдски дневник*, бр. 44, 26. II 1887.

132 *Београдски дневник*, бр. 43, 26. II 1887.

политичка начела г. Цветића. До сада смо га познавали, као великог глумца, а од сада га познајемо и као великог драмског писца.”¹³³

Лист *Наше доба* у напису *Нова светлост на обзорју српском вели:* „Истом се стручњачко дело помолило, а већ црне вране загракташе, међу њима на првом месту 'Застава' и 'Браник', а за њима вечити прапорац им 'Стармали-Змај'. Они унапред опрнише дело као изрод највеће опачине... Зла коб их намери, те се заплетоше у замке. Дабогме они сада покуњише носове, те гледају да се извију из замке. 'Застава' шути као заливена, 'Браник' аугурски преврће очима и правда се, да није тако мислио, а 'стар-мали Змај' под натписом 'Предходни (!) цветић у венац Цветићу' пише накарраде и по ствари и по језику, лукаво правдајући се, што је и он као прапорац пошао уз 'Заставу' и 'Браник'.”¹³⁴

Нова уставност у чланку *Напредњаци као вештаци жестоко узвраћа напредњацима:* „...Почели су наши 'напредњаци' да пружају своје претензије и на *уметност*; но ту су сасвим пропали!... Кад сте пре веровали, да је ту драму могао написати сваки напредњак, онда зашто, сад не верујете, да је ту драму написао опште признати уметник као што је М. Цветић? Ваљда за то, што је он као грађанин либерал!... Но ко год једном види ту Цветићеву драму на позорници, тај ће сместа добити уверење, да је није могао написати '*напредњак*'; јер та је драма огледало српског духа и српског патриотизма!”¹³⁵

Упркос свему, и на другој представи *Немање*, 22. фебруара 1887. године, већ после првог чина, био је Цветић изазиван три пута и том приликом предати су му венци, како извештава *Стражилово:* од уредништва 'Одјека', од уредништва 'Београдског дневника', г. Ђоке Поповића и од браће Антуле.¹³⁶

Неколико дана касније, 28. фебруара у просторијама „Коларчеве пивнице” у част писца *Немање*, великошколска омладина, предвођена Браниславом Нушићем, приредила је банкет на коме је било преко стотину званица и на коме су држане многобројне здравице.

Тек после извесног времена, када је име писца постало „с најбоље стране познато по читавом низу представа, и целом Српству, по новинарским и другим извештајима” и када су се у таквим случајевима неизбежно дискусије, потпириване и до крајности доведене од књижевних и позоришних клакера, стишале, појавиле су се прве озбиљније рецензије и анализе драме и представе. Посебну пажњу заслужују написи из пера Данила Живаљевића у *Стражилову*, Андре Николића у *Одјеку*, Алимпија Васиљевића у *Новој уставности*, Милоша Пејиновића у *Радикалу* и, међу њима најзанимљивији напис Косте Араничког у *Отаџбини*, као и реакција на овај чланак Владана Ђорђевића у истом броју листа. После веома опширне и темељите анализе дела, Аранички врло критички закључује: „На основу овога што рекосмо о драмском склопу и психолошкој обради карактера *Немање*, ми смо миш-

133 *Видело*, 1887.

134 *Наше доба*, 1887.

135 *Нова уставност*, 1887.

136 *Стражилово*, бр. 10, 5. III 1887, стр. 159-160

љења, да та драма, оваква каква је први пут изнешена на позорницу, није у стању да и у драмској књижевности задобије ово признање, које јој је, бар за сада, врло обилато дала она сила, што се зове – *јавно мњење*, која, као што се зна, сматра себе као меродавну последњу инстанцу у свима могућим питањима, која се односе на човека и његов социјални живот у опште...”¹³⁷

У следећем напису, под насловом *Неколико примедба на ову критику*, међутим, Владан Ђорђевић замера Араницком што се бави књижевном анализом *Немање*, иако дело још није штампано, да би се као такво могло оцењивати, а потпуно занемарује *позоришни реферат*. Уредник *Отаџбине* у свом одговору даје следеће образложење: „У овој критици има, поред све покушане објективности и целе марљиве студије са којом је написана, многа оцена са којом се ми не можемо сложити. Поштујући свачије мишљење, ми смо је наштампали без икакве измене, јер ништа тако не мрзимо као превентивну цензуру људске мисли, али сматрамо за дужност одмах казати, за што се у многоме не слажемо са критичарем. Ову дужност осећамо прво према њему самоме, јер се бојимо да су га они људи, које он тако умесно зове књижевним и позоришним клакерима, својом агитацијом против те драме пре представе, својом спремом да *Немању* извижде и направе скандал на првој представи, као и својим претераним апотеозама *Немањи* после прве представе, толико ражљутили, да је, само да би показао своју самосталност противу тако направљеног јавног мњења, ризиковао да буде неправедан само да не изгледа поводљив. А нама се чини да *Немања*, ако није заслужио галаму коју су клакери дигли, бар је заслужио праведну оцену, да нико не казни њега за то, што су га разни шпекуланти злоупотребили за своје цели. Осем ових обзира према нашем сураднику, ми мислимо да нам је дужност да и као уредник таквога књижевног органа као што је 'Отаџбина' допринесемо, колико умемо, да се праведно оцени једна тако ретка аквизиција нашега позоришта и наше драмске књижевности као што је *Немања*”¹³⁸

У даљем тексту Ђорђевић одговарајући Араницком побија његове наводе и на крају о самој представи каже: „Она је, са малим изузецима била у сваком погледу *сјајна* Управа позоришна, режија, глумци и глумице, декоратери и гардеробари, све се то надметало ко ће више да допринесе да прва представа ове, прве у Београду наградом увенчане драме, испадне што бриљантније. Чак и капелник г. Чижек компоновао је за ову прилику нарочиту композицију 'Немањино коло'. Узевши у обзир да је за целокупну ту спрему било на расположењу само месец дана, мора се признати да је све испало како се само пожелети могло. За одело, оружје, за декорације, грађене су формалне студије; управа позоришта утрошила је, као што чујемо, на ту спрему до пет хиљада динара, али доиста све беше ту, и византијске дворане са патосом од мозаика, и дворови из XII-ог века, и владалачко одело, како је насликано на задужбинама владалаца из старе српске државе, и крсташки мачеви и остало оружје онога доба, све што

137 *Отаџбина*, књ. 16, 1887, стр. 147–169.

138 Исто, стр. 169–176.

беше нужно да помогне драми створити потпуну илузију, пренети гледаоце у све одношаје народнога живота пре седам векова. Чак ни златна преслица за Краљицу није фалила, и саме столице и чираци беху 'у духу' онога времена које се представљало. Изврсна режија учинила је да је цела радња (осем сцене са чекрком) ишла као сахат, није било муцања ни изгледања на помоћ иначе несносног шаптача, чак и они глумци, који сваку реч протежу по неколико минута, само да чују од суфлера следећу, чак и они су овога пута знали своју улогу. Разни 'грчеви' у мишићима за говор, којима се раније извињавало гдекоје незнање улоге, беху као неком чаролијом излечени."

Ђорђевић даље хвали Тошу Јовановића као Немању, Милку Гргурову у улози матере, Јулку Јовановићку, Мару Ђорђевићку, Велу Нигринову, и друге, али за једну од најлепших епизодних рола у драми, поноситог и независног кнеза Хума и Требиња, каже да је управо скандалозно приказана. „Ту је уложицу упропастио својим играњем – шта мислите ко? Слављеник тога вечера, сам писац драме г. Цветић. Играо је и маскирао се испод сваке критике. То није Драгош, већ карикатура једног Митрополита; срећа по њега, што је тога вечера постао књижевник првог ранга, иначе би по онаквом игрању, његова уметничка репутација љуто страдала, макар да је после неколико дана добио орден св. Саве за заслуге 'на уметничком пољу'. Једино што га може извинити то је колосално узбуђење у коме се писац 'Немање' тога вечера морао налазити."¹³⁹

Крајем године, 19. децембра 1887. године, Цветић је прославио 25-годишњицу свог уметничког рада представом *Немања*, а овог пута наступио је у насловној роли. Штампa је врло опширно извештавала о овом догађају, од првих јутарњих часова, када се у дому Цветићевих искупило „велико коло пријатеља, познаника и поштоваоца” да честита слављенику, такође и у послеподневним часовима када га походе професори, трговци, новинари, чиновници разних струка и многи други. У шест сати увече на представи, позориште је било дупке пуно, а пред почетак предавали су се слављенику венци, а сваки венац бивао је пропраћен бурним плескањем и узвицима: „Живео!” Цветић је примивши венце захвалио на толикој пажњи и одликовању, напоменувши у неколико речи како је живот и рад глумчев пун горчине и чемера, али како је овакав тренутак општег јавног признања благ мелем који чини да ипак глумац заборави сву горчину свога тешког живота и мучног пута¹⁴⁰. После представе око 10 сати увече искупило се пред позориштем приличан број млађих чланова с буктињама и у лепом реду, уз бацање ракета, допратили јубилара у гостионицу код „Руског цара”. Кад је Цветић ушао у гостионицу, једно одељење позоришног оркестра интонирао је *Цветићев марш*, композицију Тоше Андрејевића – Аустралијанца, који је добио награду на конкурс који је раније расписао један суграђанин у част писца драме *Немања*, а награђена композиција увезана

139 Исто

140 *Одјек*, бр. 131, 16. XII 1887, стр. 4

у корице и златним словима исписаним насловом свечано је уручена слављенику.

Најављено је било да ће прославу увеличати и Адам Мандровић, друг и пријатељ Цветићев, тада равнатељ земаљског казалишта у Загребу, и да ће тумачити улогу Мудрослава, али због великих сметова на прузи Загреб – Београд, морао је да се врати са пола пута.

Цветићева драма *Немања* имала је веома дуг век на сцени Народног позоришта у Београду. Играна је у континуитету све до 1912. године и то у различитим сценским поставкама: Српско народно позориште у Новом Саду 1892. године – режија Пера Добриновић; Народно позориште у Београду 1897. – режија Милорад Гавриловић; 1901. у истој режији и различитој глумачкој подели; Хрватско земаљско казалиште у Загребу 1906. у режији Андрије Фијана; Београд 1906 – режија Светислав Динуловић и 1908. и 1912. у режији Саве Тодоровића.

После дуге паузе, ове Цветићеве драме латио се 1930. године Радомир Раша Плаовић и још једанпут је оживео на сцени Народног позоришта. Поводом ове премијере у листу *Време* изашао је веома занимљив и значајан чланак за историју српског театра из пера Миодрага Ибровца под насловом *Један француски критичар Цветићевог „Немање“*. Реч је о Албер Малеу, професору и историчару који је осамдесетих година прошлог века био наставник престолонаследника Александра Обреновића. Овај одани пријатељ српског народа објавио је низ чланака о савременим догађајима у Србији, а у својим средњошколским уџбеницима за историју изложио је младим Французима наш национални проблем. Као добровољац, иако већ педесетогодишњак, храбро је погинуо 1915. године. Пратећи и историју нашег позоришта Албер Мале је објавио једну занимљиву студију о француском репертоару на београдској позорници. Дobar познавалац нашег језика, он је пратио и наш национални репертоар, и ценио га западњачким мерилом. Пример за то пружа нам његов суд о Цветићевом *Немањи*. Тај суд, како каже Ибровац, није објављен, али је остао изражен у летимичним забелешкама на маргинама Малеовог примерка књиге који је Ибровцу чудним стицајем околности дошао до руку на париским кејовима, а са својеручном Цветићевом посветом на француском језику – „A Monsieur Malet, professeur de S. M. le Roi Alexandre de Serbie, l'auteur M. Cvetitch”.

Мале врло вешто и сажето резимира све призоре и обележава одломке које треба превести. Из тога се може закључити да је имао на меру да комад прикаже у Француској, јер се не може претпоставити да је то чинио само зато да би о њему говорио свом краљевском ученику, коме је онда било тек дванаест година.¹⁴¹

Народни дневник је 1889. године у одељку *Књижевност* известио читаоце да је Цветићева драма *Немања* преведена на два словенска језика, на пољски и чешки. Још претходне године је Мартин Орловски у Лавову превео комад на пољски, а у Прагу Јосиф Коубле.

Да ли је Цветићева драма *Немања* издржала суд времена?

141 *Време*, бр. 3181, 1930, стр. 4

Навешћемо стога мишљење једног савременог књижевног и позоришног историчара: „Добре стране *Немање* су отуда углавном оне позоришне. Али морамо имати у виду да су се и схватање драме и укусу позоришне публике тако темељито изменили за последњих сто година, да су и оне изгубиле много од свог првобитног ефекта. Управо оне одлике које су Цветићевој историјској драми обезбеђивале захвалну публику у деветнаестом веку, гурале су је у заборав у двадесетом веку, зато што су биле искључиво засноване на вредностима једног позоришног тренутка а не на трајним драмским вредностима.”¹⁴²

Било како било, Цветићева драма *Немања* угледала је поново светлост дана и тачно после 150 година је штампана у библиотеци *Српска књижевност*.

Следећи драмски покушај Милоша Цветића уследио је већ после две године. Била је то, такође, историјска драма из српске прошлости, овог пута написана и штампана пригодном 500-годишњице Косовског боја, а награђена из књижевног фонда *Илије М. Коларца*. Трагедија у пет чинова *Лазар* премијерно је изведена на сцени Народног позоришта у Београду 15. јуна 1889. године, а у насловној улози наступио је гост из Загреба Адам Мандровић. Међутим, још претходне године Цветић је објављивао у *Отаџбини* одломке драме *Душан* која је штампана интегрално кад и *Лазар*, али је светлост позорнице угледала 1890. године. Цветић се, као што се може уочити, држао хронолошког принципа у избору мотива и историјских личности за јунаке својих драма.

Драма *Лазар* је још пре него што је изведена наишла на врло живо интересовање јавности и прилично неумерене најаве и похвале. Било је предвиђено да се приказује и у Крушевцу на централној прослави Косовске битке, али не располажемо подацима о тој прослави.

Најопширније приказе после премијере донели су листови *Нова Зета*, *Отаџбина* и *Коло*. Др Милан Јовановић у *Отаџбини* после темељитог и опширног приказа сижеа, закључује да се Цветић брижљиво трудио да доведе у склад традицију са новијим историјским открићима, а у односу на друге драмска остварења са мотивом Косовског боја, драма *Лазар* не доноси ништа ново, осим учешћа у боју Краљевића Марка, што историја пориче, и удаје Вукосаве за Гару; међутим обе ове новине су од споредног значаја за драму. Јовановић у наставку приказа износи мишљење да се Цветићев *Лазар* не разликује од његових драматских претходника – исти карактери засновани на традицији, скоро исти заплет и посве сличне ситуације и поставља питање: на што писати нову драму о Косову код пет-шест већ написаних? Први и главни узрок рецензент је видео у томе што писци нису „још на чисто са својим трагичним јунаком, или боље, нису сагласни у том питању. Милутиновић, Стерија и Суботић истакоше Милоша; Николић, Бан и Цветић Лазара”. На жалост, Јовановић у Цветићевом *Лазару* види модернизовану парафразу старијих дела ове врсте, а

142 *Историјска драма XIX века*, књ. II; Приредила Марта Фрајнд, Нолит, Београд, 1987.

поглавито Суботићевог *Обилића*, јер „с вештином бар не стоји као с гардеробом, да је боља она која је новија!”¹⁴³

Анонимни сарадник *Кола* (вероватно Матија Бан) је Цветићевом *Лазару* посветио три наставка да би неумољиво закључио: „И ово стрпљење којим сам, доведе истрајао дошло ми је само из дубоке индигнације да се овако профанише наше величанствено Косово, и да се то профанисање хвали као врсно књижевно наше дело. Прави шкандал! За мене је чудно, непојмљиво само то, што у свакој драми коју Цветић напише, у место да напредује, иде натраг. У овој драми нема ништа ново, што Цветић није узео из *Немање*, или из косовских писаца који су му претходили, само што је то својом травестијом покварио или из других наших и страних драма. Изворности нигде, а погрешака психијских и уметничких у великој гомили; свуда глумац, нигде уметник... У нас је сад ударила права драматска манија; пустимо је, и та ће проћи...”¹⁴⁴

Међутим, како се то често догађа, ни управа позоришна, па ни публика, нису били истог мишљења. Цветићева драма *Лазар* имала је завидан сценски век, и играна је све до 1905. године, а по свему судећи донела је позоришту и леп приход од улазница. Слично је било и нешто касније, са *Душаном* који је премијерно изведен 13. октобра 1890, непосредно после премијере Шапчаниновог *Душана Силног* који је изведен у пролеће исте године, 14. априла, и репризиран још само једанпут и то сутрадан после премијере. Тиме се завршио сценски живот ове Шапчанинове драме којом је, што се публике тиче, као и броја извођења, изгубио утакмицу са Цветићевим *Душаном* који се одржао на сцени Народног позоришта преко две деценије. Цветићева трагедија у пет чинова *Тодор од Сталаћа*, која је премијерно изведена 7. марта 1892. године, такође је била омиљена код београдске публике и остала на репертоару Народног позоришта у континуитету све до 1912. године.

Цветића, међутим, и поред негативног суда критике, као што видимо, не напушта животна енергија и уметнички ентузијазам и он већ у августу месецу исте године одлази на велико гостовање на Цетиње на позив црногорског Књаза Николе. На позорници *Зетског дома* Цветић је наступио у представама Протићевог позоришног друштва: у *Лудвику XI*, у *Балканској царици* и *Максиму Црнојевићу*. Представа *Балканска царица* писца црногорског Књаза Николе, била је посебно свечана због посете руског Великога Књаза Петра Николајевића. Извештач *Нове Зете* не зна шта пре да похвали у извођењу Цветићевом – његову драмску појаву и драмски покрет целог тела или модулације гласа и израза лица по тачном схватању и силном осећању својих улога. „Представа је трајала преко четири сата, и била је посећена одабраном публиком, која је дошла у најсвечанијем руху, чиновници у пуној паради. Цио партер био је заузет сједиштима, јер стојања није било. На касу је пало до 400 фиорина, без дворске ложе.”¹⁴⁵

143 *Отабина*, књ. 22 и 23, 1889.

144 *Коло*, бр. 21, 22 и 23, 1889.

145 *Нова Зета*, 1889, стр. 277-279

У пространој дворској ложи под високим балдахином седела је цела књажевска породица и високи гости, позориште је било свечано искићено. „На сваки начин, кад се узме у обзир, да је позорница служила онако, како је била зимус о Никољудневи импровизирана; и да је друштву ово био први пут да преставља *Балканску царицу*: мора се признати, да је престава у опће добро испала; као и то да сва заслуга тога укупнога доброга успјеха иде г. Цвијетићу, који је – тако нам се бар чинило – од своје умјетности позајмљивао осталијем глумцима и поред себе их уздизао, колико је више могао.”¹⁴⁶

Као видљив знак свога задовољства књаз Никола је подарио Милошу Цветићу *Данилов орден*.

Међутим, у свом матичном позоришту, Цветић је био судеоник и сведок многих пријатних и мање пријатних догађаја. После периода Шапчанинове управе који је трајао више од једне деценије (1881-1893), Министарство просвете поставило је за управника Народног позоришта др Никола Петровића, непозоришног човека, са превасходним задатком да успостави пољуљану дисциплину и да побољша неповољно финансијско стање. Врло савестан и одлучан, Петровић је почео да заводи дисциплину, ред и свестрану организацију у позоришту, али је то, по свему судећи радио брзо и несрећно: кажњавао је глумце скоро сваки дан за најмање прекршаје не познавајући њихову психологију, али разним интригама и погоршаним међулудским односима није стао на пут. *Народне вечерње новине* са најдубљим презрењем упућују 1894. године најоштрије речи управнику и драматургу: „Знали смо да је позоришни драматург човек груб, неотесан и без васпитања; знали смо, да управник гледа на цео свет преко трбуха и себе сматра за центар васељене; знали смо, да глумце кињи, писце шиканира, посетиоце игнорише...”¹⁴⁷ Још један разлог за љутњу овог коментатора је што управник и драматург *не бегенишу једног од најбољих глумаца наше Талије – Милоша Цветића*.

Наиме, Цветић је, на свој захтев пензионисан 1. марта 1894. године, прославивши тридесетогодишњицу уметничког рада. Прави разлози овог пензионисања могу се само наслућивати, јер је Цветић још веома чио, снажан и могло би се чак рећи на врхунцу свог уметничког стваралаштва. Наклоност публике му, такође, не недостаје, али прилике у позоришту, а посебно пензионисање његове жене Марије Цветићке, по свему судећи су га нагнале на овај демонстративни потез. Једном приликом, много касније, Цветић каже да му је најтежи моменат у животу био када су му жену ставили у пензију, а Цветићка потврђује да је „плакао као мало дете”.¹⁴⁸ Једно од могућних објашњења понудила нам је и ондашња штампа. *Вечерње новости* пишу да глумац и редитељ Народног позоришта Милорад Гавриловић има веома јак утицај на управника, а да би обезбедио себи место главног редитеља требало је уклонити Милоша Цветића, затим да је Марија

146 Исто

147 *Народне вечерње новине*, бр. 295, 15. XI 1894.

148 *Београдске новине*, бр. 9, 9. I 1902.

Цветићка стављена у пензију да би се Зорки Тодосићки учинило по вољи јер игра у истом фаху, „да међу самим глумачким особљем влада страшна интрига и завидљивост.”¹⁴⁹

Други пак известиоци сматрају да је Цветић дао у глумачком послу све што је имао и умео, да се уморио и да треба да се повуче (*Позориште, Дело, Будућност, Омладина*), али, време је показало да нису били у праву.

Још претходне године Цветић је по свему судећи размишљао о одласку, односно преласку у Српско народно позориште у Новом Саду, које је дошло до ивице пропасти, и то на место управитеља. Говорило се да је само зато и затражио београдску пензију. Али по његовом пензионисању, Новосађани су се „чинили невешти”,¹⁵⁰ а Цветић крене у Загреб и тамо, једва дочекан, бива ангажован као гост на годину дана са годишњом платом од преко 3000 форината.

О стању у загребачком театру и доласку Цветићевом, најаутентичније сведочанство оставио је свакако Стјепан Милетић¹⁵¹, ондашњи интендант Хрватског земаљског казалишта, у књизи *Хрватско глумиште (1894-1899) – драматуршки записи*. Милетић, између осталог пише: „Наравски је било да су одступом господе Фијана, Драгутина Freudenreicha, госпођице Собјеске, супруга Анић, те господе Стојковића и Кандучара настале у особљу знатне празнине, а и у старом репертоиру велике неприлике. Требало ми је дакле прије свега комплетовати особље и наћи глумца рутинирана, с великим репертоиром, а уз то способна редатеља, јер је смрћу Сајевићевом, а одласком Фијановим остао једини госп. Милан као редатељ, дочим је госп. Мандровић уз своју режију био преоптерећен и равнатељским пословима. И мој избор пане на госп. Цветића, бившег првог редатеља краљевског српског позоришта у Биограду, који је због диференције с новим интендантом дром Петровићем пошао у мир. Господин је Цветић пријашњих година чешће у Загребу гостовао и получио, особито у конверзационалној глуми успјеха; као пјесник *Немање* показао је фино литерарно схваћање, а као многогодишњи први редатељ у Биограду стекао је знатно позоришно искуство. Он се је мојем позиву најљубазније одазвао, смјеста дошао у Загреб да потпише уговор, те се је затим одмах отпутио у Париз да студира тамошња глумишта и да се специјално приправи за улогу Regomasa у Paillegom-вим *Cabotinima* (*Комедијаши*), коју је улогу имао на зиму код нас креирати...”¹⁵²

Цветић одлази у Париз у јулу месецу 1894. године, и по налогу своје личне и професионалне савести, прати париска позоришна збивања, и доноси вредну позоришну литературу која се и данас чува у фондовима Музеја позоришне уметности Србије. Између осталог, сачуван је и један примерак листа *La Comedie Française* од 18. јула 1894. са програмима текућег париског позоришног репертоара, у коме налазимо и поменуте *Каботене*,

149 *Вечерње новости*, бр. 13, 17. V 1894.

150 *Вечерње новости*, бр. 162, 13. VI 1894.

151 Стјепан Милетић (Загреб, 1868 – Минхен, 1908)

152 Стјепан Милетић, *Хрватско глумиште*, библио. Пролог, ЦКД, Загреб, 1978, стр. 77

које је Цветић, сигурни смо, гледао, а касније умео да пренесе и на загребачку позорницу.

По Цветићевом повратку из Париза за Цветићев деби одређена је улога Дмитра Хваранина у Деметровој *Теути*, а затим Карло Драчки у истоименој Марковићевој трагедији.

Теута је била прва представа под Милетићевом управом и како сам каже није потпуно успела. Читав уметнички и технички механизам није још био довољно увежбан да би функционисао без препрека. Од дебитаната су српски глумци Коста Делини као Миливој и Рашковић као Луцио били врло добро примљени, али Цветић у улози Дмитра Хваранина, према Милетићевом образложењу, „није својом декламаторном методом могао у опћинству никако свладати успомену на свога предшасника Фијана.”¹⁵³

После релативног неуспеха *Теуте* Милетић ставља на репертоар комад *Кин* са Цветићем у насловној улози, и то управо Цветићу за љубав, мислећи да ће му донети жељену сатисфакцију, али гледалиште је, на жалост, било готово празно. И поред тога, Милетић сматра да је *Кин* Цветићев била веома успела уметничка креација, а нарочито велики приказ са Аном Данби у другом чину.

За Цветићеву улогу Карла Драчког у истоименој драми Милетић каже да од свих интерпретатора једина није успела и није прихваћена, што није сасвим тачно. Загребачке *Народне новине*, напротив, пишу: „Насловну улогу, која изискује ванредну физичку снагу, приказивао је г. Цветић управ достојно. Док је у првом чину био местимице нејасан у говору, у осталих чинових није било тој мани ни трага, а карактеризација с њезиним извањским изразом, у духу пишчеву, била је у већини призорах величајна.. Господин Цветић стекао је својим Карлом трајно признање обћинства, које може судити умјетничких појавах, а што ми неки *врло млади* посјетници партера тога признања неодају, не треба да га пуно смета у раду, којему се је из љубави, без потребе, на хрватској позорници посветио.”¹⁵⁴

Следећи Цветићев успех у Загребу била је режија „егзотичне драме” *За круну* Франсоа Копеа. Према Милетићу, Цветић је настојао да овој драми да што веродостојнији јужно-словенски колорит, јер се драма одиграва на замишљеном француском „Балкану XV века”. За ову епоху, песник *Немање* је одиста био позван да суди, па су по његовим упутствима изведени костими и декорација, које су куди камо више одговарале сврси од опреме париског *Одеона*.

Улогом Хлестакова у Гогољевом *Ревизору* Цветић се опростио од загребачке публике. То је једна од најбољих Цветићевих улога уопште, а загребачка публика је бар на његовом одласку знала да му искаже захвалност за његов предани уметнички рад.

Цветић ће се још два пута сусрео са загребачком публиком и то оба пута као писац. За управе Милетићеве, како сам Милетић каже, није било могућно приказати Цветићевог *Немању* због „познатих тадањих наших

153 Исто, стр. 97

154 *Народне новине*, 1894.

политичких трвења”, али је зато стављена на репертоар Цветићева драма *Родитељски гријеси* чија је премијера била 28. маја 1898. године и то као последња праизведба за Милетићева мандата. „Овом драмом којој се чин збива у Паризу, те је грађена по узору Sardouovih boulevardskih игроказа – показао је Цветић опет како је он еминентно народни пјесник и колико вриједи она Вразова да је *писац без народности тијело без кости*. Дашто вањска страна драме, вођење сцене, позоришни ефекти итд. лијепо су аутору успјели; ту је говорио позоришни стручњак, редатељ и глумац Цветић, али ови ушуткаше пјесника Цветића, који није могао овом приликом достојно доћи до ријечи. И то ми је жао. Ипак сам пјеснику захвалан и за тај састанак. Он је видио да му није, у даним приликама, могуће проговорити својим ријечима на хрватској позорници, пак нам је у замјену пружио само нијемистисак руке... Ми смо га разумјели!”¹⁵⁵

Загребачка публика је ипак гледала и Цветићевог *Немању*, после пишчеве смрти. Премијера је била 29. децембра 1906. године у режији Андрије Фијана, а одиграна је још само једна реприза, сутрадан 30. децембра.

Октобра месеца 1895. године Милош Цветић је боравио још једном приликом у Загребу, и то као гост на свечаном отварању нове зграде Хрватског земаљског казалишта, о чему је оставио драгоцено сведочанство, не само о театарским збивањима, већ и о немилим догађајима, који ће се, на жалост, још пуно пута поновити, када су срамно нападнуте српске институције, српска црква и српске породице.¹⁵⁶

После једногодишњег гостовања у Загребу, Цветићу је одмах по доласку у Београд послана диплома на почасно чланство Хрватског земаљског казалишта, а у спроводном писму уз поменути диплому стоји нарочито наглашено „за заслуге за народ”. Коментатор *Београдских новина* из 1902. године, напомиње да се тиме хтело да каже „за српски и хрватски народ; јер да је речено само за хрватски народ, Хрвати су били сигурни да Србин Цветић не би ни диплому, ни писмо примио.”¹⁵⁷ Када се погром над Србима поновио у Загребу 1902. године, Милош Цветић се, следећи пример Стојана Новаковића, одрекао, у знак протеста, почасног чланства у Хрватском земаљском казалишту.¹⁵⁸

Иако формално у пензији и без сталног ангажмана, такође и у највећем јеку глумачке славе, Цветић не седи скрштених руку, већ се лаћа пера, те је ово управо најплоднији период Цветићевог списатељског рада. Уз већ поменуте штампане радове, године 1896. Цветић у *Српској књижевној задрузи* објављује трагедију у пет чинова *Тодор од Сталаћа*, у подлистку *Београдских новина* у наставцима роман *Златно срце*, а одломак тог романа под називом *Србинчеви у Звезди* (1899), затим комедију у три чина *Браћа* у издању *Штампариие Краљевине Србије* (1899) – прештампано из *Братства, Отварање новог позоришта у Загребу у Делу* (1895), аутобиографску

155 Види нап. 150, стр. 277.

156 *Театрон*, бр. 93, 1995, стр. 59-70.

157 *Београдске новине*, бр. 5, 5. I 1902.

158 *Београдске новине*, бр. 242, 3. IX 1902, стр.2 и *Народни лист*, бр. 245, 5. IX 1902.

цртицу *Из мог сећања на Шајкашку* у загребачком *Србобрану* (1897), цртицу из уметничког света *Уметнички дар у Србобрану* (1899), *Бугарско народно позориште – Суза и смех у Новој искри* (1899), *Запис у Змајеву Споменицу* (1899), *Витезу* (поменак) у свечаном броју *Витеза*, итд.

Али, после пет и по година, Цветић је дочекао да га управа Народног позоришта, овог пута на челу са Браниславом Нушићем, старим Цветићевим поштоваоцем, умоли да се врати својој матичној кући, и то не само као члан, већ и као главни редитељ и артистички директор. Још раније се, када је Народно позориште почело да губи публику, често помињало Цветићево име и потреба да се поново ангажује и реактивира, не би ли се оживела унутрашња организација театра и посета публике. Новосадско *Позориште* поздравља овај потез управе и каже: „Народно позориште је добило опет за главног редитеља старог ветерана, одличног глумца, глумачког учитеља и књижевника г. Милоша Цветића. Цео глумачки свет зарадовао се томе, јер ваља признати, да је Милош Цветић један од најбољих учитеља глумачких, добар саветник управи и одличан познавалац драмске књижевности.”¹⁵⁹

Бранислав Нушић је ово ново звање које је доделио Цветићу од 15. августа 1900. године и којим је све значајније послове пренео на њега, завео зато да би се управа могла „избавити ситних и свакодневних послова на позорници и тиме задржати себи само општу директиву која јој и припада.” Тако је директор позорнице одговарао за рад редитеља, чланова, капелника, оркестра, техничког особља, делио улоге с редитељима, заказивао пробе, дежурао на њима и представама.¹⁶⁰ Ову одговорну и напорну дужност вршио је Милош Цветић предано и савесно све до свог поновног пензионисања 15. фебруара 1901. године.

За то време Цветић је боравио у једној занимљивој, по свему судећи приватној посети Бугарској, односно свом пријатељу Адаму Мандровићу, који од 1898. до 1900. године борави и ради у Софији на свестраној реорганизацији – уметничкој и административно-техничкој, бугарског позоришта. Том приликом чланови управе бугарске театралне народне трупе Филип Јанчев, председник, и Петар Даскалов, члан одбора и народни посланик, приредили су ручак у част Цветићу који је уз здравицу пожелео искрено зближење и збримљење оба народа. И бугарска и домаћа штампа поздравила је овај сусрет за који се каже да је први од кад постоји бугарска народна позоришна дружина.¹⁶¹ Имамо разлога да верујемо да је управо овај сусрет утро пут за каснију сарадњу и међусобна гостовања српског и бугарског театра.

Године 1900. Цветић се појавио на сцени Народног позоришта у комаду *Таковски устанак* Матије Бана у врло малој улози Николе Луњевице, која му је поверена из „поштовања према претку Њ. В. Краљице”,¹⁶² а затим,

159 *Позориште*, бр. 11, 1900, стр. 43

160 Бор. Стојковић, *Истрија српског позоришта...*, стр. 399-400

161 *Београдске новине*, бр. 325, 24. XI 1900; Реч је о Краљици Драги

162 *Вечерњи глас*, бр. 211, 1. VIII 1900, стр.2;

последњи пут, у *Пери Сегединцу* Лазе Костића. Овај последњи Цветићев на ступ праћен је врло оштром критиком Цветићеве глуме. „Г. Цветић има дара да упропашћује и писца, и комад и друге глумце који с њим играју... Г. Цветић рецитира стихове на свој начин и још верује да их тако треба читати и никако другачије. Међу тим, код њега стил на одговара смислу, интонација изражава друго него што се покретом показује, и ово декламаторско ачење *vicux jeu* чини непријатан утисак на гледаоце.”¹⁶³

Овом улогом Цветић се заувек опростио од глуме, која је, на жалост, већ одавно била застарела и сасвим превазиђена. Да је време старије генерације глумаца прошло (Мандровић, Тоша Јовановић, Д. Ружић, Рајковић, Гргурова, Јеленска, Цветић), иако им се нису оспоравале огромне заслуге за српско позориште, било је јасно још раније. Тако извештач листа *Звезда* исправно закључује: „...ако они још живе физички, на њихов уметнички рад не смемо више рачунати. Они су своје одслужили. Њима ваља оставити слободу да се јаве кад им дође воља у каквој њиховој омиљеној улози, нарочито Цветић који је још у пуној снази. Они треба да служе као опомена млађима, и да подсећају старије на оно златно доба српске глуме...”¹⁶⁴

Све ово време Цветић неуморно пише и 1901. године излази из Државне штампарије Краљевине Србије нов Цветићев комад с песмом и свирком у пет чинова и двадесет и пет слика – *Милош велики*. Дело је штампано на финој сатинираној хартији и са две лепе слике Милоша Обреновића и војводе Николе Милићевића – Луњевице. Том приликом је, како извештава штампа, краљ Александар Обреновић примио у аудијенцију Цветића који му је предао своје ново позоришно дело са посветом „Њиховим величанствима краљу Александру I и краљици Драги”. Краљ је примио посвету дела и не прочитавши га раније, верујући у име пишчево, али сасвим је вероватно претпоставити да је Цветић драму и писао по наруџбини. Овај Цветићев комад није угледао светлост позорнице, највероватније због наступајућих драматичних историјских догађаја, убиства краља Александра Обреновића и краљице Драге, и промене династије.

Године 1902. Цветић је прославио свечано 40-годишњицу глумачог рада, 20-годишњицу редитељског и 15-годишњицу књижевног рада, на сцени Народног позоришта једним чином из *Немање* и *Тодора од Сталаћа* и са два чина из комада *Распикућа*. У другом чину је играла и Марија Цветићка са кћери и три унучета, што је био посебан куриозитет и што се веома допало публици. После *Немање* на позорници је било честитање јубиларима, јер се прослави придружила и Цветићка, а слављенике су поздравили управник Бранислав Нушић, глумац Милорад Гавриловић и многи други, а том приликом Цветићу је уручен и орден Св. Саве III степена. Прославу су Цветићевци организовали о свом трошку, а приход од представе је уступљен позоришту.

163 *Народне новине*, бр. 34, 22. IX 1900.

164 *Звезда*, бр. 1, 5, 8; 1, 10, и 17. I 1899.

Цветић је написао још једно велико драмско дело. То је трагедија у пет чинова *Кара-Ђорђе*, која је штампана постхумно 1907. године у издању *Задужбине И. М. Коларца*, а занимљиво је и по томе што доноси и два реферата-мишљења и то Симе Матавуља и Ристе Ј. Одавића написана 1905. и 1906. године. Матавуљ у свом реферату између осталог каже: „Ширином концепције, вештином цртежа карактера и ситуација, комбиновањем драматичности, снажним појетским полетом, срећним оригиналним инвенцијама, синтезом једне епохе, уметник Цветић, уздигао се високо у овој трагедији над Цветићем пређашњих својих умотвора.

Да је још у композицији више органскога склада, да стил није амполозан, да је мање злоупотребе придева, синонима, репетиције у мислима и речима, да је избацити најмање стотину реченица, онда, мислим, да бисмо у *Кара-Ђорђу* имали најбољу трагедију. – У осталом, која нам је боља!?”

Риста Ј. Одавић овако почиње свој реферат: „Преда мном је, већ толико времена, последњи књижевни рад пок. Милоша Цветића, *Кара-Ђорђе* трагедија у пет чинова.

Већ прво читање било је довољно за суд о овој лабудској песми по-којниковој. Дело је писано у несумњивој декадентности одличног познаваоца позорнице и њених ефеката. Недоследност у психолошком развоју главног лица, неприродно удешавање радње, неоправдана одступања од историјске истине – основна су обележја овог драмата, писаног извештаченим полетом већ оронулог писца, у част и славу првим борцима за српско народно ослобођење... Милош Цветић, као српска књижевна појава, личност је о којој се већ бавила књижевна студија, а коју не може обићи ни неумитни суд историје српске књижевности. Према овоме, пок. Цветић стекао је несумњиво право да његово књижевно обличје буде приказано у свој потпуности својој, како би и суд о њему био што тачнији и што правилнији.”¹⁶⁵

Цветићева драма *Кара-Ђорђе* играна је тек 1932. године у Српском народном позоришту у Новом Саду и сезоне 1921/22. у Градском повлашћеном позоришту у Нишу. Године 1911. у режији славног глумца Илије Станојевића снимљен је и филм *Живот и дела бесмртног војда Кара-Ђорђа*, а у разрађивању својих сценаристичких белешки Станојевић је пошао управо од Цветићевог *Кара-Ђорђа*.

Милош Цветић умро је несрећним случајем 3. децембра 1905. године. Дан пре своје погибије пратио је са осталим београдским глумцима игру свог великог италијанског колеге Новелија у улози Шајлока у *Млетачком трговцу*. Напустио је позориште у жељи да види Новелијевог Лира. Међутим, близу железничке станице, једне тањиге су га закачиле рудом тако несрећно да је у бесвесном стању пренет својој кући у Скадарској улици, а агонија је наступила врло брзо. После два сата Цветић је издахнуо, а поред њега су били жена му Марија Цветићка, глумац Милорад Гавриловић и др Вукадиновић. Али, у другој соби били су окупљени готово сви глумци и глумице Народног позоришта, како старији, тако и они млађи. Сутрадан,

165 *Кара-Ђорђе*, Издање Задужбине И. М. Коларца, 1907.

после окупљања испред куће покојникове, поворка је кренула на опело у Саборну цркву, а затим на Ново гробље где су покопани земни остаци Милоша Цветића. Са балкона Народног позоришта искреном речју ожалио је покојника Милорад Гавриловић, на Теразијама је говорио Богобој Ручовић, а на гробљу се са покојником опростио дирљивим говором Љуба Станојевић и Фотије Иличић, као последњи из Цветићеве глумачке генерације, а у име књижевника Сима Матавуљ.

Београд је достојно ожалио свог омиљеног глумца и писца, а општина је бесплатно уступила једну гробницу за сахрану посмртних остатака.

Млади књижевник Боривоје Манић овим дирљивим речима се опростио од Милоша Цветића у штампи: „Нису то многе године, које су исцрпеле намучену и обхрвану снагу српског трудбеника и уметника. Нити каква подмукла бољетица, која је у потаји гризла оронули организам и бесомучно кидала раздешене нити трошног, дугог живота. да је старачка смрт спустила своју немилостиву и железно тешку руку на изнемогла плећа једног народног дужника са ове всрле и вечним грехом замагљене земље, – нека би јој било Богом просто. Али како се купи срце тугом и како бол потреса нежне и чисте осећаје – кад какав запарложен и ракијом утрнути мозак пијаног кочијаша нагони коње и рудом преломи кичму и на тешке муке узме цењен живот и душу једног Богом благословеног, обдареног и светим пламом надахнутог човека. Каква сурова, бездушна, цинична судбина...”¹⁶⁶

Милош Цветић несумњиво је један од највећих српских драмских глумаца. Цветићев рад је обиман; позоришна публика, штампа и уметнички руководиоци позоришта, придавали су му највиши уметнички значај и као глумцу, и као редитељу, драмском писцу и преводиоцу. У своје време био је слављен, хваљен и понекад прецењиван, али истовремено и критикован, превасходно због патетичног и декламаторског начина глуме. Међутим, данас, после век и по од Цветићевог рођења, увиђамо да је позоришна фигура Милоша Цветића, као глумца и редитеља, остала само у контурама. Ми смо знали, углавном, време, захтеве, начин режије и игре, али суптилније анализе неминовно су изостале. Међутим, Цветићево одушевљење, занос, креативна снага и велика ангажованост, којима је суверено владао крајем прошлог века на позорској, књижевној и друштвеној сцени, остали су чврсто и неизбрисиво уграђени у темељима српске позоришне историје.

---

166 *Застава*, бр. 272, 1905, стр. 1. и 2.

Селективна библиографија

- Цветић, Милош. Јавна захвалност. У Београду 5. августа. *Видовдан*, 11/1871, бр. 168, стр. 2. Захвала на новчаним прилозима за његово лечење у Бечу.
- Цветић, Милош. Јавна захвалност. У Београду 18. окт. 1872. *Јединство*, 227, стр. 457. Захвала на материјалној помоћи управи Нар. позоришта ради лечења очију.
- С. Пазимо на народно позориште. *Коренспонденција* 1/1874, бр. 41, стр. 161-162. О фаворизирању глумца М. Цветића. (Поводом последњег наступа Милоша Цветића и Марије Цветић у комаду "Мајчин благослов") *Исток*, 8/1878, бр. 119, стр. 3.
- (Одлазак Цветића из београдског нар. позоришта због личних разлога), *Исток*, 8/1878, бр. 113, стр. 3.
- Давичо, Хаим. Приказ извођења "Три светла дана" од Цветића и Брзака у Нар. позоришту. *Исток*, 9/1879, бр. 75, стр. 3.
- Давичо, Хаим. Изјава. *Видело*, 1/1880, бр. 140, стр. 2. Поводом физичког напада М. Цветића на писца изјаве у кафани "Коларац".
- Цветић, Милош. Одговор на изјаву Хаим Давича у 140 броју "Видела". *Видело*, 1/1880, бр. 147, стр. 3.
- (О гостовању Милоша Цветића у Загреб. казалишту 25. нов. 1881) *Народно ослобођење*, 1/1881, бр. 24, стр. 4.
- (Отаџбина, драма у пет чинова од В. Сардуа.) *Исток*, 11/1881, бр. 52, стр. 3. О представи у корист М. Цветића, и Ђуре Рајковића.
- И-С. (Victor Hugo: Don Cezar de Bazan) *Позор*, 1881, бр. 71. Приказ гостовања М. Цветића у загреб. казалишту.
- (Српски уметник). *Београдски дневник*, 2/1882, бр. 66, стр. 271. О дочеку М. Цветића у Загребу.
- И-С. (Н. В. Гогољ: "Ревизор") *Позор*, 1882, бр. 67. Приказ гостовања М. Цветића у загреб. казалишту.
- И-С (Eugene Bourgeois i Philippe Dumanoir: "Црни лијечник") *Позор*, 1882, бр. 68. Приказ гостовања М. Цветића у Загребу.
- А. (ноним): Милош Цветић у улози Дон Цезара од Басана у Земаљском хрватском казалишту у Загребу. *Позориште*, 1881, бр. 71.
- А. (ноним): О игри Милоша Цветића приликом гостовања у Загребу. *Позориште*, 1882, бр. 68.
- А. (ноним): Гостовање Милоша Цветића у "Ревизору" и Хрватском народном казалишту. *Позориште*, 1882, бр. 67.
- (Гостовање Милоша Цветића у загребачком казалишту.) *Agrater Zeitung*, 57/1882, бр. 68.
- (О гостовању Милоша Цветића у загреб. казалишту 10. марта 1882.) *Српска независност*, 2/1882, бр. 53, стр. 202, бр. 55, стр. 209-210.
- А. (ноним): Гостовање Милоша Цветића у Загребу. *Хрватска Вила*, 3/1882, бр. 67-68.
- Савић, Милан. (Поводом оцене игре Милоша Цветића у улози Гренгора у неозначеном броју "Позоришта". *Српско коло*, 4/1884, бр. 25, стр. 3.
- П. Милан Цветић, стални члан народног позоришта у Београду. *Словинац*, 7/1884, бр. 21, стр. 321-327.
- Корисница г. Милоша Цветића. *Уставност*, 1/1884, бр. 47, стр. 3-4. Милош Цветић у улози Хамлета.
- Књижевно вече 13. јануар 1887. *Преглед*, 1886. годишњак, стр. XLVII-LX. Поводом конкурса за најбољу драму када је награђена драма М. Цветића "Немања".
- Николић, Андра. Немања, историјска драма написао Милош Цветић. *Одјек*, 2/1887, бр. 22-24.
- Souvan, Ivan. Eine serbische Drama. ("Немања", историска драма у пет чинова, написао Милош Цветић.) *Agrater Zeitung*, 62/1887, бр. 194.
- Ignatz Soppron: Ein preisgekontes Drama /Nemanja/. *Semliner Wochenblatt*, 1887, бр. 12.

- Напредњаци као вештаци. *Нова уставност*, 2/1887, бр. 23, стр. 3-4. Поводом Цветићевог комада "Немања" изведеног у Нар. позоришту 21. 2. 1887.
- Васиљевић, Алимпје. Немања, Историјска драма. Написао Милош Цветић. *Нова уставност*, 2/1887, бр. 28, стр. 1. Поводом критике у "Одјеку" бр. 22.
- Изјава. *Нова уставност*, 2/1887, бр. 29, стр. 3. Изјава великошколске омладине поводом банкета 28. 1. 1887 у част Милоша Цветића.
- Народно позориште. *Нова уставност*, 2/1887, бр. 138, стр. 3. Поводом 25-год. рада Милоша Цветића.
- А. (ноним); Немања (Поводом премијере на сцени Народног позоришта у Београду/. *Нова уставност*, 1887, бр. 21.
- Живаљевић, Данило А. "Немања". Историјска драма у пет чинова. Написао Милош Цветић. *Стражилово*, 3/1887, бр. 10, стр. 155-158.
- Живаљевић, Данило А. Милош Цветић. Глумач и књижевник српски. *Стражилово*, 3/1887, бр. 16, стр. 242-243.
- Узалудна потеря. *Брка*, 5/1887, бр. 23, стр. 4. Поводом драме "Немања" Милоша Цветића.
- Крстић, Васа. О нашем Цветку. О прослави двадесетпетогодишњице глумовања. 19. дец. 1887. *Брка*, 5/1887, бр. 90, стр. 1. Песма.
- Јован Хаџић: Пародије на песме М. Цветића. *Брка*, 3/1887, бр. 21.
- Стармали. Претходни цветић у венац Цветићу. *Стармали*, 10/1887, бр. 7, стр. 49. Песма.
- (Припреме за приказивање комада "Немања" од М. Цветића, у Нар. позоришту 21. 02. 1887.) *Видело*, 8/1887, бр. 34, стр. 2.
- А. (ноним): "Браник" и "Немања" (о питању аутора Немање). *Видело*, 3/1887, бр. 45.
- Текст плаката поводом премијере Немање у Народног позоришту у Београду, 21. 02. 1887. *Видело*, 2/1887, бр. 38
- Аранички, Коста. Немања. Историјска драма. Написао Милош Цветић. Отаџбина, књ. XVI/1887, бр. 61, стр. 147-167.
- Ђорђевић, Владан. Неколико примедба на ову критику. Отаџбина, књ. XVI 1887, бр. 61, стр. 167-176. Примедбе на критику Цветићевог "Немање" од К. Араничког.
- Б. Милош Цветић... *Србобран* (Загреб), 4/1887, бр. 99. Поводом 25-год. глумачког рада.
- Стармали (Јовановић, Змај Јован): Претходни цветић у венац Цветићу. *Стармали*, 7/1887, бр. 49; *Застава*, 1887, бр. 38.
- Доколице. *Нови београдски дневник*, 6/1887, бр. 39, стр. 2. О личности аутора драме "Немања" М. Цветића.
- Делфи /псеуд/ "Брука" и "слава" Немање. *Нови београдски дневник*, 6/1887, бр. 42, стр. 2-3. Поводом открића да је писац драме Милош Цветић.
- Џонић, Владимир и Драгутин Ј. Илић. (Исправке на чланак "Брука" и "слава" Немање) *Нови београдски дневник*, 6/1887, бр. 43, стр. 2. Поводом открића писца Немање М. Цветића.
- Делфиос (псеуд) (Козерија о драми "Немања" од Милоша Цветића.) *Нови београдски дневник*, 6/1887, бр. 44, стр. 2.
- Дардано (псеуд) (О драми "Немања" од Цветића.) *Нови београдски дневник*, 6/1887, бр. 50, стр. 2-3.
- (Политика у запећак. – Оцена "Немање" – Банкет. – Критике животописне црте.) Приказ драме М. Цветића. *Народне новине*, 53/1887, бр. 73. А. (ноним): Немања (Приказ дела и извођења поводом годишњице проглашења Србије Краљевином). *Народне новине*, 1887, бр. 58.
- А. (ноним): Оцена још непознате драме Немања (са одломком из драме). *Народне новине*, 1887, бр. 73.
- А. (ноним): Немања. *Наше доба*, 1887, бр. 27. Цветићев јубилеј. 19. децембара 1887 *Радикал*, 2/1888, бр. 11-17. Поводом 25-год. позоришног рада Милоша Цветића.
- Пејиновић, Милош Н. "Немања" и његови главнији критичари. *Радикал*, 2/1888, бр. 12, стр. 2; бр. 13, стр. 2, бр. 15, стр. 2; бр. 17, стр. 2. О истоименој драми М. Цветића.
- (Цихлар, Милутин.) (Приказ изведби драма и опера у загреб. казалишту, између, између осталих и од М. Цветића: Родитељски греси.) *Нова нада*, књ. II/1888, бр. 4-5, стр. 175-180.
- Милош Цветић. годишњак, *Велики српски народ илустровани календар*, 1888, стр. 57-62. Биографија.
- А. (ноним): Стари каплар (Приказ извођења у режији Милоша Цветића). *Мале новине*, 3/1889, бр. 32.
- Р. Лазар, трагедија у пет чинова Написао Милош Цветић. *Српска независности*, 5/1889, бр. 75, стр. 3-4.
- Т. Лазар, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. *Нова Зета*, 1/1889, бр. 425-430.

- Цветићев "Немања". *Народни дневник*, 9/1889, бр. 15, стр. 3.
- Милош Цветић. *Народни дневник*, 9/1889, бр. 69, стр. 3.
- (25-годишњица глумачког рада Марије Цветић, сталног члана Нар. позоришта у Београду) *Народни дневник*, 9/1889, бр. 107, стр. Прослава 18. маја.
- Марија Цветић. *Народни дневник*, 9/1889, бр. 120, стр. 3. Поводом 25-год. уметничког рада.
- Поглед на Цветићевог Лазара. *Коло* (Београд), 1/1889, бр. 21-23. Критика.
- 25-годишњица уметничког рада. *Одјек*, 6/1889, бр. 70, стр. 3. Марије Цветић.
- 25-годишњица гђе Цветићке. *Одјек*, 6/1889, бр. 79, стр. 3. Поводом прославе 25-год. уметничког рада Марије Цветић, глумице.
- Јовановић, Милан. Лазар, трагедија у пет чинова, написао Милош Цветић. *Отаџбина*, књ. XXII/1889, бр. 88, стр. 717-724; књ. XXIII/1889, бр. 89, стр. 148-161.
- Ђорђевић, Владан. Душан, трагедија у пет чинова написао Милош Цветић, Београд 1889. *Отаџбина*, књ. XXIV/1890, бр. 95, стр. 450-461.
- Милан Савић: Београдски утисци (О Савићевим сусретима са М. Цветићем и другим београдским књижевницима). *Браник*, 125, 1889, 127-129 и 132-133, 1890, 18-19.
- Љуб. А. В. Душан. Трагедија у пет чинова Написао Милош Цветић. Претставља 13. и 14. окт. 1890. Редитељ г. Цветић. *Српска независност*, 6/1890, бр. 122, стр. 3; бр. 124, стр. 2; бр. 126.
- (Приказ извођење "Немање" од М. Цветића у Нар. позоришту.) *Уједињење*, 1/1890, бр. 58, стр. 2-3.
- Ђокић, Душан Л. Душан. Трагедија у пет чина. Написао М. Цветић. *Видело*, 11/1890, бр. 53-55. Приказ представе у Нар. позоришту.
- Сатанино, Записници позоришног посетиоца 24 нов. *Народни дневник*, 11/1891, бр. 262-263, бр. 268. О приказивању "Немање" од М. Цветић.
- А. (ноним): Једна премијера на београдској позорници (Душан, од М. Цветића) *Јавор*, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 15 и 21/1891; 43-45, 76-78, 108-110, 142-143, 158-160, 172-174, 204-206, 237-239, 332-334.
- А. (ноним): Немања (Поводом извођења у Српском народном позоришту у Новом Саду, приликом гостовања у Панчеву). *Весник*, 3/1893.
- Милош Цветић, глумац и редитељ краљ срп. нар. позоришта и књижевник српски. *Смиљевац (Календар)*, 2/1893, стр. 83, 154-155.
- А. Ј. Гостовање г. Милоша Цветића и гос. Емилије Поповић у Бечкереку 29, 30. V и 1. VI 1893. *Српска застава*, 3/1893, бр. 121, стр. 3.
- Цветићево пензионисање. *Вечерње новости*, 2/1894, бр. 121, стр. Поводом пензионисања глумца Милоша Цветића.
- Souvan, Ivan. (A. Dumas "Kean" са Милошем Цветићем.) *Agramer Zeitung*, 69/1894, бр. 205. Извођење у загреб. казалишту.
- Драгутиновић, М. К. Општа са г. Милошем Цветићем. Гостовање гђице Шрамове и г. Фијана. *Дело*, 1/1894, бр. 2, стр. 373-376.
- 30-то годишњица Милоша Цветића. *Одјек*, 11/1894, бр. 70, стр. 3. О Милошу Цветићу.
- СТ. О јубилеју једнога уметника. 31. марта 1894. *Одјек*, 11/1894, бр. 76, стр. 2. Поводом јубилеја Милоша Цветића.
- 30-то годишњица Милоша Цветића. *Глас Црногорца*, 23/1894, бр. 15.
- Тридесетогодишњица Милоша Цветића. *Српске новине*, 61/1894, бр. 64, стр.
- Тридесетогодишњица српског уметика. *Србобран*, 11/1894, бр. 38. О глумцу М. Цветићу.
- Милош Цветић, дугогодишњи редитељ краљ срп. нар. позориште. *Вечерње новости*, 2/1894, бр. 134, стр. 1. О животу и раду поводом његовог пензионисања.
- Б-Ђ. Забава коју је држало српско православно пев. друштво "Слога" у Сарајеву. *Босанска вила*, 9/1894, бр. 12, стр. 189-190. О приказивању "Немање" од М. Цветића.
- М. Прослава 30-год. глумачког рада М. Цветића. *Дневни лист*, 12/1894, бр. 69, стр. 4.
- Маринковић, Павле. Тридесетогодишњица Милоша Цветића. *Ред*, 1/1894, бр. 34, стр. 2.
- Маринковић, Павле. Милош Цветић, глумац и редитељ. *Ред*, 1/1894, бр. 36, стр. 1-2.
- Спектатор. Милош Цветић приликом тридесетогодишњице глумовања. *Позориште*, 19/1894, бр. 6, стр. 21-23.
- Како је г. Милош Цветић дошао у Загреб. *Србобран* (Загреб), 12/1895, бр. 67, Цветићева преписка са одговорним позоришним факторима у Србији и Хрватској, којом се брани од неких напада поводом његовог доласка у загребачко казалиште.

- Лежмир. Милош Цветић и његов опроштај са Загребом. *Србобран* (Загреб), 12/1895, бр. 60. Приликом његовог гостовања.
- Марат. Нишко позориште "Синђелић". *Нишки трговински гласник*, 1/1895, 14, стр. 4. Поводом приказивања трагедије "Душан" од М. Цветића у Нишу.
- Опроштај Милоша Цветића. *Вечерње новости*, 3/1895, бр. 137, стр. 2. Опроштај са загреб. позорницом и одлазак у Београд.
- Ј. (Немања) историјска драма, написао М. Цветић (Приказана 12. 2. о. г.) *Позориште*, 20/1895, бр. 8, стр. 31. У Новом Саду.
- Јов. Милош Цветић, српски уметник и књижевник. *Босанска вила*, 11/1896, бр. 20, стр. 313-315.
- Српска драма на загребачкој позорници. *Цариградски гласник*, 3/1897, бр. 35, стр. 1. Поводом драме "Родитељски греси" од М. Цветића.
- А. (ноним) "Тодор од Сталаћа" (Поводом премијере у Народном позоришту у Београду, на дан 25. 03. 1897.) *Вечерње новости*, 87/1897, бр. 3.
- Дежман, Миливој. Хрватско позориште. М. Цветић: Породични греси. *Обзор*, 39/1898, бр. 122, стр. 3. Приказ извођења.
- Родитељски гријеси. Драма у три чина с предигром. Написао Милош Цветић. *Винац* 30/1898, бр. 24, стр. 368. Извођење у загреб. казалишту.
- (Kroatisches Landestheater.) *Agrater Tagblatt*, 13/1898, бр. 122, стр. 5. Приказ извођења драме "Родитељски греси" од М. Цветића 28. 5. 1898. у Загребу.
- Грловић, Милош. Хрватско зем. казалиште. *Народне новине*, 64/1898, бр. 122. Приказ извођења "Родитељски греси" од М. Цветића.
- А. (ноним): Родитељски греси, *Нова нада*, 4/1898.
- Souvan, Ivan. "Die sunden der Elten" Drama von Miloš Cvetić. Erste Aufführung am 28 Mai. *Agrater Zeitung* 73/1898, бр. 122, стр. 5-6. Приказ извођења у Загребу.
- Грловић, Милан. Родитељски греси. *Позориште*, 23/1898, бр. 10-11. Приказ извођења драме М. Цветића у Загребу.
- Поповић, Душан. Две нове комедије. *Србобран* (Загреб), 16/1899, бр. 120. Приказ Цветићеве политичке комедије "Браћа".
- Новаковић, Владимир. Српски краљ. позориште у Београду. *Нови век*, 1/1900, бр. 1, стр. 4. Приказ Цветићевог "Немање".
- Јубилар Милош Цветић. *Београдске новине*, 8/1902, бр. 5, стр. 1-2. Поводом 40-год.
- глувачког рада, 25-год. редитељевања и 15 година књижевног рада.
- Суботић, Каменко. Код Милоша Цветића *Београдске новине*, 8/1902, бр. 9, стр. 2-3. Разговор поводом јубилеја.
- Прослава Цветићева. *Београдске новине*, 8/1902, бр. 11, стр. 2. Опис прослава јубилеја 10. 1. 1902.
- Дон Карлос (псеуд). У споменицу Милошу Цветићу. *Позоришни лист*, 2/1902, бр. 66, стр. 493-494. Поводом прославе 40-год. рада.
- Цветић у Загребу. *Позоришни лист*, 2/1902, бр. 66, стр. 497. Текст чланка званичног загребачког листа из 1881. о гостовању у Загребу.
- Јубилар Милош Цветић. *Глас Црногорца*, 31/1902, бр. 4, стр. 2. О 40-год. уметничког рада.
- С Цветићеве прославе. *Трговински гласник*, 12/1902, бр. 10, стр. 2. О прослави 40-год. рада.
- Цветић, Милош и Марија. Јавна захвалности. У Београду 14. јан. 1902. *Београдске новине*, 8/1902, бр. 36, стр. 4. Захвалност Б. Нушићу поводом јубилеја.
- Крстић, Васа. Нашем Цветку о прослави двадесет петогодишњице глумовања. *Вечерње новости*, 10/1902, бр. 9, стр. 4-5. Песма.
- Прослава Цветићевих. *Позоришни лист*, 2/1902, бр. 64, стр. 481-482. Поводом 40-год. глумачког рада Марије и Милоша Цветића.
- Бор. Милош Цветић. *Српска застава*, 2/1905, бр. 43, стр. Некролог.
- Иличић, Фотије Ж. Говор Фотије Ж. Иличића на гробу М. Цветића. *Правда*, 2/1905, бр. 288, стр. 3.
- Његова права предства. *Политика*, 3/1905, бр. 682, стр. 1. Милош Цветић у улози Немање у истоименој драми.
- Ђорђевић, Димитрије. Г. Милош Цветић уметник и мајстор Станко Циганин. *Политика*, 3/1905, бр. 455, стр. 1-2.
- "Немања". *Политика*, 3/1905, бр. 682, стр. 2-3. Приказ првог извођења драме М. Цветића.
- Некролог. *Политика*, 3/1905, бр. 682, стр. 2.
- Погреб Милоша Цветића. *Београдске новине*, 11/1905, бр. 335, стр. 4.
- Милош Цветић, глумац и књижевник. *Застава* (Вечерњи лист), 40/1905, бр. 268, стр. 3. Некролог.
- Пет. Крст. Милош Цветић. *Застава* (Вечерњи лист), 40/1905, бр. 272, стр. 1-2. Поводом смрти Милоша Цветића.

- Милош Цветић редитељ Народног позоришта и књижевник. *Македонија*, 8/1905, бр. 44, стр. Некролог.
- Милош Цветић. (1845-1905) *Вечерње новости*, 12/1905, бр. 334, стр. 1. Некролог.
- Српски глумца и књижевник. *Цариградски гласник*, 11/1905, бр. 50, стр. 1. Некролог.
- Некролог. 16. 12. 1905. *Позориште*, 30/1905, бр. 34, стр. 221-222.
- Некролог (1845- 16. 12. 1905.) *Покрет*, 2/1905, бр. 68.
- Некролог. *Обзор*, 46/1905, бр. 290, стр.
- Милош Цветић. Редитељ, књижевник и члан Нар. позоришта. *Београдске новине*, 11/1905, бр. 21. 334, стр. 3. Некролог (Београд 1905).
- Шијачки, Душан М. Милош Цветић, уметник и књижевник. *Београдске новине*, 11/1905, бр. 335, стр. 3. Биографија.
- Некролог. *Народна обрана* (Осијек), 4/1905, бр. 292.
- Некролог. *Наше доба*, 21/1905, бр. 89, стр.
- Књижевник и редитељ Нар. позоришта. *Самоуправа*, 3/1905, бр. 281, стр. 2. Некролог.
- Некролог. *Трговински гласник*, 15/1905, бр. 265, стр. 3.
- Ц (псеуд). Милошу Цветићу. *Врач погађач*, 10/1905, бр. 24, стр. 187. Песма.
- А. Х. Милош Цветић. *Летопис Матице српске*, књ. ССXXXV/1906, бр. 1, стр. 140-143. Поводом смрти.
- "Немања" historisches Drama in fünf Akten, von Miloš Svetić. *Agrarer Zeitung*, 81/1906, бр. 343, стр. 5-6.
- Rudolf Kolarić-Kišur: Nemanja u Hrv. nar. kazalištu. *Pokret*, 294/1906.
- Некролог. *Женски свет*, 21/1906, бр. 1, стр. 19.
- "Немања" Хисторичка драма у пет чинова од Милоша Цветића. *Хрватска*, 1906, бр. 169, стр. 7. Приказ извођења у загреб. казалишту.
- А. Милош Цветић. Српски књижевни гласник, књ. XVI/1906, бр. 1, стр. 80. Некролог.
- Коњновић, Пера. Из наше драматургије, *Нови Србобран*, 4(23)/1906, бр. 219, стр. 1; бр. 221, стр. 1; бр. 226, стр. 1; бр. 229, стр. 1; бр. 231, стр. 1-2; бр. 240, стр. 1-2. О Милошу Цветићу и другима.
- Kraus, Otto. Немања. "Немања". Erstaufführung am kroatischen Nationaltesther am 23. Dec. *Agrarer Tagblatt*, 21/1906, бр. 294, стр. 2-5.
- Луначек, Владимир. (Позоришна критика). *Савременик*, 2/1907, бр. 2. стр. 120-121. Извођење Цветићевог "Немање" у Загребу.
- Грчић, Милан. Из позоришта. *Србобран* (Загреб), 24/1907, бр. 1, стр. 1-2. Оцена Цветићеве драме "Немања" на загреб. позорници.
- Драгутиновић, Милутин К. Главном просветном савету. 10. марта 1909. *Просветни гласник*, 30/1909, бр. 4, стр. 293. Реферат о књизи "Карађорђе" Трагедија у пет чинова од М. Цветића.
- Позориште у Скопљу. Утисци после прве представе, 20. дец. *Штампа*, 13/1914, бр. 5, стр. 1. Поводом Цветићевог комада "Душаново крунисање".
- А. (ноним): Немања (поводом извођења у сарајевском позоришту), *Народно јединство*, 3/1919, 245.
- Богдановић, Милан В. Случај Цветићевог "Немање". *Српски књижевни гласник*, НС, књ. III/1921, бр. 7, стр. 523-531.
- "Карађорђе". *Нишки гласник*, 4/1922, бр. 143, стр. 3. Приказ извођења драме од М. Цветића у Нишу.
- Одмор на ловоровима. *Илустровани лист*, 4/1923, бр. 6, стр. 4-9. Посета поводом педесетогодишњице Нар. позоришта старим уметницима: Марији Цветић, Милки Гргуровој и Јулки Јовановић.
- Поповић, Драгомир Т. Милош Цветић, редитељ и сталан члан Нар. позоришта у Београду. *Глума*, 3/1923, бр. 14, стр. 8-9. (1845-1905).
- (Јаковљевић, Милица) Позоришна публика, жене и балови пре педесет година. Из успомена гђе Цветићке чланице нар. позоришта. *Новости*, 5/1925, бр. 1210, стр. 4.
- (Цветић, Марија) Наша стара уметница гђа Цветић прича о Београду пре 60. година. *Време*, 7/1927, бр. 1983, стр. 8.
- Томановић, Лазар. Милош Цветић. *Народни глас*, 2/1927, бр. 5, стр. 72-73. Биографија са одломцима писама.
- Ненадовић, Љубомир. Једна честитка. (Факс-мил) *Венац*, књ. XIII/1927-28, бр. 3, стр. 239. М. Цветићу.
- Пакост. *Криминална библиотека*, 5/1928, бр. 8, стр. 215. Анегдота о Милошу Цветићу.
- Савић, Милан. Милош Цветић. *Застава*, 59/1928, бр. 19-20. О књижевном и уметничком раду.
- (Милош Цветић пензионисани редитељ Београдског народног позоришта крајем прошлог века.) *Време*, 9/1929, бр. 2804, стр. 7. Репродукција портрета.
- Ибровач, Миодраг. Један француски критичар Цветићевог "Немање". *Време*, 10/1930, бр. 3181, стр. 4. Критика Албер Малера на Цветићеву драму "Немања".

- Велимир Живојиновић. Немања после 43 године, *Политика*, 8079, 1930, 8.
- (Јаковљевић, Милица) Премијера "Немање" године 1887. *Југословенски гласник*, 1/1930, бр. 33, стр. 8. Сећања.
- Немања, tragedieen cing actes de Miloš Cvetić. *La Yougoslavie*, 2/1930, бр. 61, стр. Приказ извођења у Нар. позоришту.
- Младеновић, Ранко. Случај Цветићевог "Немање" на данашњој позорници. *Српски књижевни гласник*, НС, 31/1930, бр. 6, стр. 479.
- Бунушевац, Радмила. Три старе глумице које живе од прошлости. *Политика*, 31/1934, бр. 9549, стр. 9. О Лени Гавриловић, Јулки Јовановић и Марији Цветић.
- Поповић, Драгутин. Милош Цветић. *Глумачка реч*, 2/1936, бр. 20, стр. 7.
- Лучер је умрла најстарија глумица Марија Цветић, прва субрета нашег позоришта и жена књижевника и глумца Милоша Цветића. *Време*, 18/1938, бр. 5934, стр. 5; бр. 5935, стр. 12. Некролог (1846-1938).
- Грол, Милан. Марија Цветић. *Српски књижевни гласник*, НС, књ. LV/1938, бр. 1, стр. 70-71. Некролог.
- Петровић, Живојин. Око доласка Милоша Цветића у Београд. *Сцена* (Београд), 5/1939-40, ср. 9, стр. 16. О кореспонденцији Милоша Цветића и чланова Нар. позоришта око ангажмана Цветићева у Београду.
- Р. М. В. Глумци-драмски аутори. *Нови свет*, 1/1940, бр. 17, стр. 6. О М. Цветићу и другима.
- Живојин Петровић: Око доласка М. Цветића у Београду. *Српска сцена*, 7/1942, 216-220.
- Петровић, Живојин. Како је Милош Цветић постао редитељ. *Српска сцена*, 2/1943, бр. 19, стр. 581-585.

Попис екпоната

- 1 Милош Цветић (1845 – 1905), глумац, редитељ и драмски писац. Портрет. Фото.
- 2 *Извештај о расправи из земљишних књига и Тестамент* – Деметер Богданица, п. поручник Шајкашког пограничног батаљона, Чуруг, 20. и 23. октобар 1836. Отац Милоша Цветића, Петар Цветић, један је од учесника у расправи и наследника. Архив Музеја позоришне уметности Србије,* инв. бр. 2610 и 2611, А/Д-19/1 и 1/11.
- 3 Две фотографије мајке Милоша Цветића; Снимљено у Новом Саду.
- 4 *Завештај* мајке Милоша Цветића, препис оригинала, у Чуругу 17. јуна 1871. године; Архив МПУС, инв. бр. 2609, А/Д-19/5
- 5 Чуруг, родно место Милоша Цветића, фото.
- 6 Извод из Протокола крштених цркве Храма Светог Вознесења Господњег у Граничарском пешачком тигелском батаљону у Чуругу; препис оригинала од 25. мај 1859. Архив МПУС, инв. бр. 2612, А/Д-19/2
- 7 Мапа Српске Војводине и Тамишког Баната. Сећање на 1848/49 годину.
- 8 Литографија Павла Симића *Српска народна скупштина у Сремским Карловцима 1. маја 1848*. Један од учесника Скупштине био и отац Милоша Цветића.
- 9 Писанка Милоша Цветића са једним пртежом уз натпис *Specimen Caligraphias*, 31. јул 1857. Архив МПУС, инв. бр. 8496.
- 10 *Србобран*, народни српски календар, Загреб, 1896. и 1899. Аутобиографске црте Милоша Цветића – *Из мога сећања на Шајкашку и Уметнички дар*.
- 11 Два плаката представа *Господар и роб* – Дон Ариас (12. јун 1872) и *Великодушје и благодарност* – Цветко, *Пријатељи* – Доктор Станислав (19. јун 1862), Арена у Вршцу у *Клингеровој башти*; путујуће позориште под управом Јована Кнежевића. МПУС, инв. бр. 3008 и 3009.
- 12 Светозар Милетић (1826-1901), вођа Срба у Угарској, један од инспиратора оснивања Српског народног позоришта у Новом Саду. Фото.
- 13 Група новосадског Српског народног позоришта на челу са управником Јованом Ђорђевићем 1864. године. Фото.
- 14 Адам Мандровић (1839-1912), артистички руководилац дружине првог Народног позоришта у Београду. Фото.
- 15 Плакат представе *Сплетке и љубав* Фридриха Шилера, Народно позориште у Београду, 29. април 1865. Милош Цветић у улози Председника. Фотокопија.
- 16 Плакат представе *Милош Обилић* Јована Суботића. Новосадско Србско народно позориште на гостовању у Земуну "Код Црног орла", 18. септембар 1866. Милош Цветић у улози Ивана Косанчића. МПУС, инв. бр. 16741.
- 17 *Србобран*, народни српски календар, Загреб, 1895. Аутобиографска белешка Милоша Цветића *Звезда*, о свом боравку у Загребу 1867. године.
- 18 Позивница за представу *Јелва, или: Руска сирота* која се давала у корист "представљачице и представљача Маце Голубићеве и Милоша Цветића дне српња 1868 под равнањем Јосипа Фреуднреича у арени војнога Сиска у башњи к аустријском цару". МПУС, инв. бр.
- 19 *Извод из записника Позоришнога одбора 1869. године*, Београд, Државна штампарија 1870.
- 20 Кнез Михаило Обреновић (1823-1868)
- 21 Гравира Народног позоришта у Београду у последњим деценијама прошлог века.
- 22 Јован Ђорђевић (1826-1900). Оснивач, организатор и први управник Српског народног позоришта у Новом Саду и Народног позоришта у Београду.

* Даље у тексту МПУС

- 23 Група првих чланова Народног позоришта у Београду: Ђорђе Пелеш, Алекса Савић, Милош Цветић, Тоша Јовановић, капелник Драгутин Реш и Марко Станишић (седи)
- 24 Плакат представе *Посмртна слава Кнеза Михаила*, 30. октобра 1868, којом је свечано отворена зграда Народног позоришта. Милош Цветић у улози Аустријског граничарског официра. Фотокопија.
- 25 Први чланови Народног позоришта у Београду: Тоша Јовановић, Ђорђе Пелеш, Алекса Савић, Адам Мандровић, Милош Цветић и др.
- 26 Четири приватна портрета Милоша Цветића из периода 1868/69.
- 27 Молба Милоша Цветића Позоришном одбору у Београду на расписан стечај за глумце, у Загребу 27. јула 1868. МПУС инв. бр. 21278, А/Д-146/23,7/20.
- 28 Уговор између Позоришног одбора у Београду и Милоша Цветића о ангажману, 1. април 1869. године. Архив МПУС, инв. бр. 2592. А/Д – 1/ 12.
- 29 Два приватна портрета Милоша Цветића. Фото.
- 30 Писмо Јована Ђорђевића Милошу Цветићу од 4. маја 1870. у вези преласка Марије Голубићеве из Загреба у Београд. Архив МПУС, инв. бр. 2594, 14/9
- 31 Марија Голубић Цветић (1846-1938), глумица, супруга Милоша Цветића. Фото.
- 32 Препис оригинала Извода из протокола венчања цркве храма Светог Апостола и Евангелисте Марка у Београду, Марије Таубнер и Милоша Цветића, 8. август 1876. године. Архив МПУС, инв. бр. 8494. 19/6
- 33 Тоша Јовановић (стоји) и Адам Мандровић (седи), два глумачка великана прошлог столећа. Фото.
- 34 Девет плаката представа Бургтеатра из времена Цветићевог боравка у Бечу 1871. године. МПУС, инв. бр. 8549/1-46
- 35 Портрет Милоша Цветића снимљен у Бечу 1873. године у атељеу N. Stockmann-a. Фото.
- 36 Милош Цветић као Дон Цезар од Базана у истоименој представи, 1874. године. Фото.
- 37 Плакати представа *Граничари или: Слава на Илијеву* (Цветић – Андреја Миљевић) – 4. мај 1869; *Марија Стјуартова* (Цветић – Мортимер) – 13. мај 1869; *Милош Обилић или: Бој на Косову* (Цветић – Милош Обилић) – 15. јун 1869; *Херцег Владислав* (Цветић – Владислав) – 9. новембар 1869; *Млетачки трговац* (Цветић – Басаније) – 26. новембар 1869; *Јелисавета, Кнегиња црногорска* (Цветић – Ђурађ Црнојевић) – 11. октобар 1870; *Максим Црнојевић* (Цветић – Максим) – 23. октобар 1870. Збирка плаката МПУС.
- 38 Уговор између Управе Народног позоришта у Београду и Милоша Цветића, 1. августа 1872. Архив МПУС, инв. бр. 2626, 19/3
- 39 Предлог Управе Народног позоришта министру просвете и црквених дела да одобри једну представу у корист Милоша Цветића, 27. август 1874. Архив МПУС, инв. бр. 21281, А/Д-146/26,7/17
- 40 Окружница упућена на потпис целом ансамблу Народног позоришта, према концепту Јована Ђорђевића, којом се у одсуству Алексе Бачванског поставља Милош Цветић на место редитеља, 13. јануар 1875. Архив МПУС, инв. бр. 212885 /1, А/Д-146/30,7/13
- 41 Алекса Бачвански (1832-1881), један од највећих српских глумаца, европског ранга, бавио се режијом где је неговао природан и реалистичан израз у глуми. Фото.
- 42 Молба чланова Народног позоришта у Београду на челу са Милошем Цветићем да дају једну представу у корист обозелог Алексе Бачванског, 27. април 1875. Архив МПУС, инв. бр. 21280, А/Д-146/25, 7/18.
- 43 Молба Милоша Цветића да му се за редитељски рад који обавља упоредо са глумачким, да одговарајућа новчана накнада, 12. мај 1875. Архив МПУС, инв. бр. 21286, А/Д-146/32, 7/11.
- 44 Уговор Милоша Цветића са Управом Народног позоришта да врши дужност редовнога глумца и редитеља ("подредитеља"), 1. новембар 1875. Архив МПУС, инв. бр. 21279, А/Д-146/24,7/19.
- 45 Милош Цветић као војник у Српско – турском рату 1876. године. Фото.
- 46 Милош Цветић у насловној улози у представи *Станоје Главаш* Ђуре Јакшића (1878). Фото.
- 47 Одлука "заступника управитеља народног позоришта у Београду" Јована Бошковића којом се Цветић поставља за редитеља ("подредитеља"), 22. април 1979. Архив МПУС, инв. бр. 2596, 19/8
- 48 Декрет министра просвете и црквених дела о постављењу Милоша Цветића за сталног члана представљачког особља Народног позоришта у Београду, 8. март 1879. Архив МПУС, инв. бр. 2595, 19/7.

- 49 Милош Цветић као Брут у трагедији *Брут и Колатиј*, Народно позориште у Београду, 1881.
- 50 Молба Милоша Цветића Управи позоришта да му одобри одсуство због неугодних породичних околности, 10. новембар 1881. Архив МПУС, инв. бр. 10141, 19/10.
- 51 Обиман предрачун Милоша Цветића за набавку одела и реквизите за представу *Кин – Фо*, са описом по чиновима и сликама и додатним цртежима, 1. новембар 1881. Архив МПУС, инв. бр. 21270, А/Д-145/13, 2/40.
- 52 Песма српском уметнику Милошу Цветићу приликом његове последње представе у Загребу 10. марта 1882. Група загребачких обожавалица. Архив МПУС, инв. бр. 17698.
- 53 Дубровачки лист *Словинац* са Цветићем на насловној страни, 21. јул 1884.
- 54 Обвезница Милоша и Марије Цветић Ђорђу Малетићу, пензионеру, на 864 динара, 11. септембар 1884. Архив МПУС, инв. бр. 10255, 100/6
- 55 Неколицина великошколаца приликом представе *Дон Карлос*, у првом реду стоји млади Бранислав Нушић, 20. април 1885. Фото Лекић, Београд.
- 56 Извештај Милоша Цветића о представи *Убојица*, 7. новембар 1886. Архив МПУС, инв. бр. 212887, А/Д-146/33, 7/4.
- 57 Плакати представе *Трикош и Каколе*, 1. јун 1880; *Греггоар*, 26. август 1881; *Дон Цезар од Базана*, 8. новембар 1881; *Ромео и Јулија*, 16. децембар 1881; *Дона Дијана*, 1. септембар 1882; *Црни доктор*, 14. септембар 1882; *Јелисавета кнегиња црногорска*, 7. април 1883; *Федра*, 7. јун 1883; Збирка плаката МПУС.
- 58 Плакат представе *Немања*, у славу обновљеног краљевства, 21. фебруар 1887. Збирка плаката МПУС.
- 59 Милош Цветић: *Немања*, историјска драма у пет чинова. (Наградила управа кр. ср. нар. позоришта с 1000 дина.), Београд, у Краљевско-српској државној штампарији, 1887.
- 60 Допис Управе Народног позоришта Београдској царинарници у вези "пакета разних ствари за позоришну употребу за комад *Немања*", наручених у Бечу, 14. фебруар 1887. Архив МПУС, инв. бр. 21276, А/Д-146/21, 4/17.
- 61 Допис Управе Народног позоришта у Београду Београдској царинарници да се ослободи царине "сребрн венац" који је за прославу 25-годишњице Милоша Цветића послат од загребачке позоришне дружине преко Адама Мандровића, 18. децембар 1887. Архив МПУС, инв. бр. 21271, А/Д-146/16, 4/55.
- 62 Признаница на 24 динара за 40 статиста који су суделовали на представи *Немања* која је давана у корист Милоша Цветића. Архив МПУС, инв. бр.16128-2.
- 63 Финансијски извештај са представе *Немања*, управника М. П. Шапчанина, 19. децембар 1887. Архив МПУС, инв. бр. 16131.
- 64 Чланови династије Обреновић: Краљ Милан (1854-1901), Карлица Наталија и будући краљ Александар.
- 65 Тоша Јовановић у улози Немање. Фото.
- 66 Веља Миљковић у улози Немање у истоименој драми М. Цветића. Фото.
- 67 Милош Цветић у улози Немање
- 68 Визит карта Милоша Цветића на француском језику. МПУС, инв. бр. 2608-1
- 69 Насловна страна шаливог народног листа *Брка* са карикатуром Милоша Цветића и песмом Нашем Цветку, поводом представе *Немање* и прославе 25-годишњице уметничког рада, 20. децембар 1887.
- 70 Насловна страна листа *Стармали* са песмом Претходни Цветић у венац Цветићу, аутора Змај – Јована Јовановића, уредника листа, 10. март 1887.
- 71 Јован Јовановић Змај (1833-1905), песник, пријатељ и поштовалац Милоша Цветића. Фото.
- 72 Честитке, телеграми и траке упућене јубилару Цветићу поводом 25-годишњице уметничког рада.
- 73 Улазница за банкет поводом представе *Немања* у част писца. МПУС, инв. бр. 2698.
- 74 Омоти за цигарет-папир са ликовима чланова династије Обреновић, Хајдук Вељка и Милоша Цветића као Немање. МПУС, инв. бр. 17692/1-10.
- 75 Књижицом са редом игара на забави у књажевом двору. МПУС, инв. бр. 17690.
- 76 "Крстни лист" Паулине Цветић, ћерке Марије и Милоша Цветића. Загреб, 1. јун 1887. МПУС, инв. бр. 8493.
- 77 Милош Цветић: *Душан*, трагедија у пет чинова, Београд, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1889. Књига је награђена из књижевног фонда Илије М. Коларца.

- 78 Милош Цветић: *Лазар*, трагедија у пет чинова, Београд, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1889. Књига је награђена из књижевног фонда Илије М. Коларића.
- 79 Милорад Поповић Шапчанин (1847-1895), писац, Управник Народног позоришта у Београду. Фото.
- 80 Акт Канцеларије Краљевских ордена упућен Управи Народног позоришта у вези наплате таксе за орден Св. Саве V реда додељеног М. Цветићу, 15. април 1889. Архив МПУС.
- 81 Плакат представе *Душан*, писца и редитеља Милоша Цветића, Народно позориште у Београду, 13. октобар 1890. Збирка плаката МПУС.
- 82 Молба М. Цветића Управи Народног позоришта у Београду да му се исплаћују тагитјеме од сваке представе комада *Душан* и негативан одговор М. П. Шапчанина, 28. април 1888. Архив МПУС, инв. бр. 21201, А/Д- 146/1.
- 83 Обавештење М. Цветића упућено управи Народног позоришта о изменама рукописа комада *Душан*, 23. април 1889. Архив МПУС, инв. бр. 21202, А/Д- 146/2.
- 84 Захтев М. Цветића Управи Народног позоришта да му се исплати награда за драму *Душан* са расписаног етечаја, 27. октобар 1890. Архив МПУС, инв. бр. 8795-5.
- 85 Писмо Андрије Фијана упућено М. Цветићу из Загреба са жељом да дође у Београд, 14. март 1891. Архив МПУС, инв. бр. 21273, А/Д - 146/18.
- 86 Извештај М. Цветића са пробе представе *Немања* и Шапчанинов налог о казнама за глумце, 11. октобар 1892. Архив МПУС, инв. бр. 21288, А/Д-146/34.
- 87 Осам дописа у вези гостовања ансамбла Народног позоришта на челу са Милошем Цветићем у Крајинском округу (Неготин) поводом откривања споменика Хадук Вељку, јун и јул 1892. Архив МПУС, инв. бр. 9930-1,2,3,4; 9939-1; 2602;2605; 8795-3.
- 88 Две редитељске белешке Милоша Цветића у вези набавке костима и декора са цртежима за представу *Дубравка*, 1. децембар 1893. Архив МПУС, инв. бр. 17955.
- 89 Плакат представе *Немања* Српског позоришта у Великом Бечкереку, у варошком позоришту под управом Ђ. К. Протића, 29 маја (10 јуна) 1893. Милош Цветић и Емилија Поповић наступали као гости у улогама Немање и Ане. Збирка плаката МПУС.
- 90 Акт Министарства просвете и црквених послова о пензионисању Милоша Цветића којим му се признају и године службе пре ступања у Народно позориште у Београду. Архив МПУС, инв. бр. 21204, А/Д-146/4.
- 91 Два сертификата на француском и немачком језику Краљевско-српског министарства просвете и црквених послова у вези студијског путовања М. Цветића у Париз и Беч, 7. јул 1894. Архив МПУС, инв. бр. 2604 и 2605.
- 92 Новине (*La Comedie Française, L*Eclair, Le Monde Theatral*) из Цветићевог боравка у Паризу 1894. године. Инв. бр. 8554.
- 93 Писмо Црквено-певачког друштва "Слога" Милошу Цветићу, којим га извештава да га је изабрало за члана утемељача. Архив МПУС, инв. бр. 8398.
- 94 Типографско певачко друштво *Јакшић* и почасни чланови друштва (Милош Цветић – седи, други десно и Ђура Рајковић – стоји трећи десно)
- 95 Насловна страна листа *Вечерње новости* са Цветићевом фотографијом, 15. мај 1894.
- 96 Милош Цветић у Опатији (стоји на степеницама, крај њега унука Деспина), 1894. Фото.
- 97 Милош Цветић: *Тодор од Сталаћа*, трагедија у пет чинова, Београд, *Српска књижевна задруга* бр. 32, Државна штампарија Краљевине Србије, 1896.
- 98 Унутрашњост старог казалишта на Марковом тргу у Загребу. Реконструкција арх. Александра Фројденрајха.
- 99 Зграда Хрватског земаљског казалишта у Загребу. Разгледница, 1907. Инв. бр. 14365.
- 100 Писмо Адама Мандровића упућено из Загреба М. Цветићу, 10. март 1897. Инв. бр. 21274, А/Д-146/19.
- 101 Уговор између Управе Хрватског земаљског казалишта у Загребу и Милоша Цветића у вези права приказивања драме у три чина с предигром *Родитељски грисси*, Загреб, 23. мај 1898. Архив МПУС, инв. бр. 2615.
- 102 Премијерни плакат представе *Родитељски грисси* Милоша Цветића, Хрватско земаљско казалиште у Загребу, 28. мај 1898. Збирка плаката МПУС.
- 103 Милош Цветић и Јерка Шрамова у представи *Мадам Сан Жен* у Хрватском земаљском казалишту у Загребу. Фото.

- 104 Група глумаца Народног позоришта у Београду крајем прошлог века. Колаж фотографија.
- 105 Рукопис романа *Арача* Милоша Цветића. МПУС, А/Р 418, оригинал писано руком, ћирил, 344 л, 34 х 22, повез, 8543. Запис: на последњем листу: "У Београду 24. јануара 1898. г. М. Цветић".
- 106 Глумачки ансамбл Народног позоришта у Београду, снимљен 1899. године о прослави 30-годишњице зграде код Споменика. Снимак начињен у дворишту некадашње Велике школе, данас стара зграда Философског факултета на Студентском тргу.
- 107 Милош Цветић: *Браћа*, комедија у три чина, прештампано из "Браства", Београд, штампано у штампарији Краљевине Србије, 1899.
- 108 Уверење Министра просвете и црквених послова Павла Маринковића о постављењу М. Цветића за "привременог директора и главног редитеља Народног позоришта", Београд, 31. јул 1900. Архив МПУС, инв. бр. 2597.
- 109 Уверење Управника Народног позоришта Бранислава Нушића издато Милошу Цветићу којим му одобрава тромесечно одсуство, 28. октобар 1900. Архив МПУС, инв. бр. 8795-2.
- 110 Признаница Канцеларије Краљевских ордена о плаћеној такси на орден Св. Саве IV реда, издата М. Цветићу 2. децембра 1900. Архив МПУС, инв. бр. 2688.
- 111 Приватни фотопортрет Милоша Цветића из 1901. године са ордењем Св. Саве IV, Данила за независност Црне Горе и Сребрном колајном за храброст 1876.
- 112 Милош Цветић: *Милош Велики*, комад с песмом и свирком у пет чинова и двадесет и пет слика, Београд, Државна штампарија Краљевине Србије, 1901.
- 113 Насловна страна *Позоришног листа* уредника Бранислава Нушића са написом *У споменицу Милошу Цветићу*, поводом 40-годишњице уметничког рада, 10. јануар 1902.
- 114 Марија и Милош Цветић снимљени приликом јубилеја 1902. године. Фото.
- 115 Дописна карта са Цветићевом фотографијом, упућена М. Цветићу у Соко Бању од пријатеља Соломона Коена, 26. јула 1902. Збирка фотогр. МПУС, И/1904.
- 116 Телеграми и честитке поводом прославе 40-годишњице уметничког рада Марије и Милоша Цветића.
- 117 Телеграми и изјаве саучешћа Марији Цветић поводом трагичне смрти супруга Милоша Цветића.
- 118 Милош Цветић: *Кара Ђорђе*, трагедија у пет чинова, издање Задужбине И. М. Коларца, Демократска штампарија, 1907.
- 119 Четири фотографије са представе *Немања* 1930. године у Народног позоришту у Београду у режији Раше Плаовића.
- 120 Молитвеник на немачком језику (1865) Паулине Таубнер, мајке Марије Цветић, који је после њене смрти служио Марији Маши Таубнер, Голубић – Цветић, са малом фотографијом Милоша Цветића.
- 121 Плакете у бронзи Марије и Милоша Цветића, рад Франа Менегела Динчића. МПУС, инв. бр. 2537/6,7.
- 122 Скица декора за представу *Немања* у режији Раше Плаовића, 1930. године, сценографа Ананија Вербицког, МПУС, инв. бр. 14500.

1. Милош Цвейић за време боравка у Прагу и Бечу, 1868. и 1869.

Удогов.

Протокола Крещенных, Губе Стана Обирова
всехъ Становъ, во владѣннѣ Транскаго
Уездномъ Мѣстномъ Вѣдомствѣ, во
свѣдѣннѣ Свѣдѣннѣ, и др.

№ 92. Мѣсяца Мая 29-го Мѣсяца Становая 1845.
Крещенныхъ и стрѣльцовъ вѣдомствъ, уезд
мѣсяца Становая 29-го Мѣсяца Становая,
внѣ стѣнъ стѣнъ, и др. Мѣсяца Становая
Мѣсяца, Мѣсяца, и др. Мѣсяца Становая
Мѣсяца, Мѣсяца, и др. Мѣсяца Становая
Мѣсяца, Мѣсяца, и др. Мѣсяца Становая

Вѣдомствѣ Становая, и др.
Становая Становая.

Такъ Удоговъ сей Протокола Крещенныхъ, Становая,
мѣсяца Становая во вѣдѣннѣ Становая, вѣдомствъ
во-первыхъ Становая, и Становая Становая
Становая Становая Становая. Во Становая
Становая Становая Становая 1849.

Становая Становая.

Становая Становая.

2. Извод из Протокола крещенных, ирепис оригинала, Чуруѣ, 1859.

3. Литографија Павла Симића: Србска народна скупиштина у Срем. Карловцима 1. мај 1848. Један од учесника скупиштине био и отац Милошев, Пејтар Цвејић

4. Цвејићева црцанка: *Specimen Caligraphiae*, 31. јул 1857.

5. Плакајић иредсјаве Госјодар и роб иџране у Арени у Клинџеровдј баиши у Врицу; Позорниши иод уиравом Јована Кнежевића, 12. јун 1862.

6. Плакајић иредсјаве Силејке и љубав Ф. Шилера, ирвоџ Народноџ иозоришии у Беоџраду иод уиравом Адама Мандровића, 29. аирил 1865.

7. Плакајић иредсјаве Милош Обилић Ј. Субојишиа новосадскоџ Срјскоџ народноџ иозоришии на џосјовању у Земуну "Код Црноџ орла", 18. сејијембар 1866.

Програми: Благородној Публиці!

Предлага. **АРЕНА** Број 3.

У ВРИЦУ У КЛИНѢРОВОЈ БАИТИ.

Данас у Вторник 12. Јуни 1862 представља се под иравом **ЈОВАНА КНЕЖЕВИЋА** ПРВИ ШУТ.

ГОСПОДАР И РОБ.

Држа у 2 Чапа од Служа.

Д И Ц А:

Док Арнаџ	Едн Вагелџ
Док Флора, ижевои жена	Едн Тинџ
Едн младо дџт	М. Души Биџковић
Естелда	Едн Буџковић
Садј Рос	Едн Јован Поповић, иже Гает на Раџковиџа.

Иже Служу: Иже Раџова.

За иже Долџа

ТАБЛО ЖРТВА АВРААМОВА

У СДНО ПОДАНУ У ВЕНЕЦЈСКОЈ БАТИ.

ЦИНА МЕСТА

Забележено Места I реда 60 пр. — II реда 50 пр. — Штерџ 30 пр. — Галерија 20 пр.
 И Бу под-свадџа и Дџа илаџу поџу.

Почетак у 7 Сати.

Углавџа ижевопозовану Публици. Ако до не поџава ВЕНА, иже иже иже иже поџада вриџа, даџи сџад дан представља ижевои вриџа. Тако не иже представља даџаџа се у иже долџаџа дан иже до иже Вриџа.

Иже Служу: Иже Раџова.

Јован Кнежевић,
 ижевопозовану Публици.

Иже Служу: Иже Раџова.

СРБСКО НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ.

ПРЕДПАТА У ЗЕМУНУ. Број 3.

У Понедељак, 18. Јулија 1866 представља се у гостивану **"КОД ЦРНОГА ОРЛА"**:

МИЛОШ ОБИЛИЋ.

Проглашја у иже реџаџа од Ј. Субојића.

Д И Ц А:

Док Арнаџ	Едн Вагелџ
Док Флора, ижевои жена	Едн Тинџ
Едн младо дџт	М. Души Биџковић
Естелда	Едн Буџковић
Садј Рос	Едн Јован Поповић, иже Гает на Раџковиџа.

Иже Служу: Иже Раџова.

ЦИНА МЕСТА:

Забележено I реда 60 пр. — II реда 50 пр. — Штерџ 30 пр. — Галерија 20 пр.
 И Бу под-свадџа и Дџа илаџу поџу.

Почетак равно у 7½ сати.

НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ У БЕОГРАДУ.

ПОСЛЕДЊА ПРИСТАВА

ДАНАС У ЧЕТВРТАК 29 АПРИЛА 1865 ПРЕСТАВАЉА СЕ У БОРИСТ ПОЗОРИШНЕ ДРУЖИНЕ ПРВИ ШУТ

СИЈЕТКЕ И ЉУБАВ.

ГРАЂАНСКА ЖАЛОЊНА ИГРА У 5 РАДЈИМА.

Ижевои ФОРМУИ ИЈЕДН

А ПРВЕДН ЈОВАН КОРЕЊЕВИЋ

Д И Ц А:

Док Арнаџ	Едн Вагелџ
Док Флора, ижевои жена	Едн Тинџ
Едн младо дџт	М. Души Биџковић
Естелда	Едн Буџковић
Садј Рос	Едн Јован Поповић, иже Гает на Раџковиџа.

Иже Служу: Иже Раџова.

ЦИНА МЕСТА:

Забележено I реда 72 пр. — II реда 50 пр. — Штерџ 30 пр. — Галерија 20 пр.
 И Бу под-свадџа и Дџа илаџу поџу.

Почетак се у 7 часова равно.

9. Први чланови Народног
позоришта у Београду

10. Милош Цвечић на почетку
каријере

Страна *протокола*
Число *1871*

ИЗВОДЪ

Протокола Венчаныхъ церкви храма *Свѣтлаго Архангела а Свѣт.*

Мариѣ да Благовѣстъ имену:

Има женныхъ, акто превышана, акто старости, занимаѣте и въ который бракъ вѣдѣаетъ.

Милошъ Цвейишъ по маж, и
и въ старости, вѣдѣаетъ, въ первомъ
бракѣ.

Има невѣсты, да родители и акто превышана ихъ, акто старости да и въ который бракъ вѣдѣаетъ.

Марија да и пог: Софѣя да Младш
и акто превышана и акто старости, вѣдѣаетъ, въ
первомъ бракѣ.

Има ли радовой вѣдѣаніе и въ кіа дни

да и въ кіа дни

Акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

Има скафеника, благословеннаго брака.

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

Има свидѣтелъ рѣше кіа. акто превышаніе и занимаѣте.

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

Церковь и храмъ въ который совершена таина.

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

Примѣчаніе.

Дано въ *Благовѣстѣ* мѣсяца *Августина* Дни *8*

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа
и акто, акто, и дѣнь вѣдѣаніа

11. Извод из протокола венчаных - Милош Цвейиш и Марија Таубнер, 1871. Прейис оригинала, 8. августі 1876.

13. Привайни йорйреї Милоша Цвейића са йочейка каријере

12. Марија Таубнер - Голубовић - Цвейић, злумица, живојина сајујница Милоша Цвейића

K. K. Hof- Burgtheater.

Sonntag den 23. April 1871.

Hamlet, Prinz von Dänemark.

Die Besetzung ist folgende von 9 Uhr Früh bis 3 Uhr Abend geordnet.

Каћа Гројница 6 Убр. — Ајфанг 7 Убр.

Die am 10. April zu „Medea“ vorbekauften Züge haben am 23. April, und jene zu „Der Marquis von Villemer“ vom 17. April am 1. Mai Gültigkeit.

K. K. Hof- Burgtheater.

Donnerstag den 2. Mai 1871.

Die Journalisten

Die Besetzung ist folgende von 9 Uhr Früh bis 3 Uhr Abend geordnet.

Каћа Гројница 6 Убр. — Ајфанг 7 Убр.

Die zu „Der Marquis von Villemer“ vorbekauften Züge haben am 6. jene zu „Medea“ am 1. Mai Gültigkeit.

14. Плакати бечког Бургтхеатра из йериода Цвейићевог боравка у Бечу, 1871.

I/13

A/D - 1116/30

Окружница.

За време болестни родитеља народних
с Антоније Барванског народног савеза да се у ред
позориштам дужностима залуца, и као народни
позоришта с Милош Цвечић, који се у овом по
гледу има суграђивати са драматургом на
родног позоришта с Јованом Ђурђевићем, од Кога
се потребна доуздава узимати.

Оба се јављају предлажући представљањем и
позоришном особљу с тим, да на пробама и пред
ставата нарочито врше све наредбе с Милоша
Цвечића, који се одине на сцену у здраву
на позоришту.

№ 4.

17. Јануара 1875
у Београду

Управитељ народног
позоришта
Милош Цвечић
3

16. Окружница ујравитеља Народног позоришћа у Београду М. Симића о постављању Милоша Цвечића за редитеља

17. Цвејић као војник за време
Првог српско-турског рата, 1876.

18. Милош Цвејић као Сјаноје
Главиш у истоименом комаду Буре
Јакишића, Народно јозоршићу, 1878.

ДЕКРЕТ.

На предлог управе народног јозоршића од 8. ок. мес. Бр. 71 — а на основи члана 9.
закона о народном јозоршићу постављам: досадњег редовног члана представљачког особља

Постављам: *Милоша Цвејића*
за СТАЛНОГ члана представљачког особља народног јозоршића у Београду.

У Београду 8. марта, 1879.

Бр. 1278.

Министар

ПРЕДСЕДНИК И ПОДПИСНИК

А. Вукосавић

19. Декрет о постављању Милоша Цвејића за сталног члана Народног јозоршића у Београду. 8. март, 1879.

СРПСКОМ УМЕТНИКУ
МИЛОШУ ЦВЕТИЋУ

приликом
његове последње представе у Загребу

10. марта 1882.

Где ти играш, тамо слава нице,
Твоја слава, дични уметниче;
Кићени се тамо плету венци,
К'о пред олтар кад иду младенци.
Срца б' шире, и запламти лице,
Склапају се руке тапшалице,
Те се таише — руге израза дају,
Чилог срца вежном осећају,
Што га твоја уметништво буди
Чудном снегом у грудима људи.

Уметница дивна беда вила
Роду те је српском поклонила,
У жалостном и веселом часу,
Да представљаш духа величину.
Да се види, да је снага тамо,
Где је узор, где је правда само
Те да рода крепиш наду тиме,
Да другчије неће бит' ни с њоме,
Да се опом венац славе плете,
Кога воде узор-жеље свете.

Е па на том нека ти је хвала,
Ево зато ова песма мала
Твојој слави и спомену твојем,
А са жељом, што се дружи с њоме,
Да нам јошге много сјајних лета
На позорници уметничког света
Представљајућ узорите слике
Гласовите береш лаворике,
А на дику својега народа,
Дични сине српскога рода.

Handwritten signatures and text in Cyrillic script, including names like Милош Цветић, Јован Д. Заступник, and others.

Тисокара „Народних Новинах“, Загреб.

20. Песма посвећена Милошу Цветићу од загревачких пријатеља и поштовалаца, 10. март 1882.

58 ПРЕДСТАВА

ИЗВАН ПРЕТИЦАТЕ 9

У СЛАВУ ОБНОВЉЕЊА КРАЉЕВИНЕ
НОВ БОМАД

У Београду, у суботу, 21 фебруара 1887

Н Е М А Њ А

Историска драма у пет чинова, написао НН. — Редитељ г. Цветић

Л И Ц А :

Краљевински, краљ српски	г.	Анastasијевић	Жупан приштински	г.	Х-Давидић
Изабави, његов син	г.	Николајевић	Вођ краљеве страже	г.	Гашпаровић
Драгош, велики независни кнез Хума и Требиња	г.	Цветић	Стражар	г.	Салић
Срцимир	г.	Станојевић	Сокаљанин	г.	Х-Давидић
Првослужни жупани браћа	г.	Николајевић	Огрок, после цехарник Немања	г.	Тодоровић
Немања	г.	Гавриловић	Грчки посланик	г.	Станојевић
Мудрослав, протојереј, доготет Немањин	г.	Јонановић	Витас, Пришећевин	г.	Илић
Мирко, велики судија	г.	Рајковић	Краљева Бојана	г-ђа	Јовановића
Мутимир, цехарник	г.	Ђоковић	Божана, мати Немањина	г-ђа	Григорова
Годубан, вогитиоша	г.	Милосављевић	Лепа, сестра Немањина	г-ца	Поповића
		Динудовић	Десп. кћер краљева	г-ца	Нигриновића
			Ана, кћер Драгошева	г-ђа	Ђорђевића
			Марија, жена пратилца	г-ђа	Зугумерска

Велики доготет, велики протоијереј, велики ђак, краљев цехарник, Жупани, војводе, вазалета велика и мала, Грчки посланици, Дворани и дворјани, Краљева перјаници, Војници: краљева, Немањина, Пришећевин и Завидови, Слуге, Себри, сокаљаници, меропси и отроци.

Догађа се 1169 године. Први чин у граду Немањином на Расини. Други чин, после неколико дана, у двору краљевом у Дукљи. Трећи чин, после две недеље, у врту и двору Завидовом у истоном граду Раси. Четврти чин, после две недеље, у граду Немањином и у рашким вртима. Пети чин, после шест недеља, у краљевјој престојној дворани у Дукљи.

ОРКЕСТАР:

Надлежник: Д. Чинија

1. Слога, инструмент из „двој ансамбл“ од Чинија	4. Први гит: Панаорски од „Дугољички ансамбл“ од Чинија
2. Виолина, инструмент из „двој ансамбл“ од Чинија	5. Први гит: у „двој ансамбл“ од Чинија
3. Гусла, инструмент из „двој ансамбл“ од Чинија	

Бесплатне улазнице важе само редакцијама

ПОЧЕТАК У 7 САХАТИ

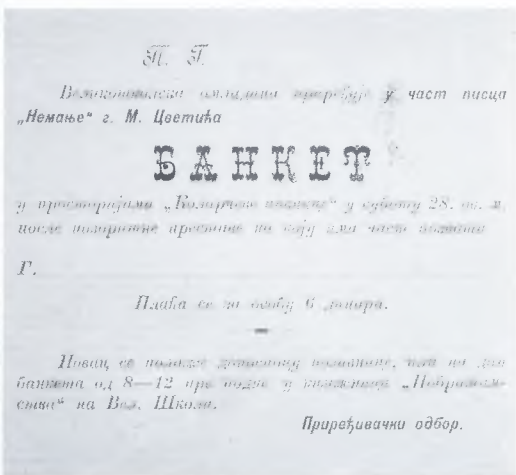
22. Милош Цвејић приватно

23. Милош Цвејић као Бруји у комаду Бруји и Колајин, Народно ѿзориције, Београд, 1881.

24. Милош Цвејић у улози Немање

25. Позивница за банкеј у часји ѿисца Немање Милоша Цвејића

Број 90.

ШАЉИВИ НАРОДНИ ЛИСТ.

Год. V.

ЦЕНА ЈЕ АМСТУ:

За Краљевину Србију	За стране земље
Годишње динара 12	Годишње франака 16
на 6 месеци 6	на 6 месеци 8
" 3 " 3	" 3 " 4

БЕОГРАД

Недеља 20 Децембра 1887 год

„БРКА“ издава дванаест недељно: Четвртком и Недељом — са Службена. **ПРЕТПЛАТУ И РУКОПИСЕ** треба слаати: власнику и издавачу „БРКЕ“ Љуб. I. Бојовићу Спасовска улица број 28. Београд преко од Старог зграда.

НАШЕМ ЦВЕТКУ.

в прослави двадесет-пето-годишњег глумованја његовог.

„Двајест и пет“!!!.. Чулно звони,
 Кад се тако каже,
 Неки, кад то само чује,
 Одма запомаже!
 Секајућ се са страхоном
 На минуле даме,
 На дереше... на лесковце, ...
 Ноћи прешлакане....
 Али нашег милом Цветку,
 Брк би да се смеши,
 (:Да му није жртвом пао,
 Берберину Јеши:)
 Јер он ето данас слави
 „Двајест и пет“ лета.
 Од како му брчић његов,
 А и брада „смета“.
 Од како се брије, глади,
 Као „Боса“ да је,
 (:Али ако браду брије
 Нека св не каје:)
 Јер он слави „двајест пету“
 Свои умног рада,
 (:Глумиц, песник, знате ваљда,
 Коко пута сграда:)
 Али њему звезда славе
 Тако јасно блиста,
 Заслуга му о народност,
 Толико је чиста,

Да и ми у овом крају,
 Заслуге му знамо,
 Те му чистим, братским речма,
 Ево честитамо:
 Цветко роде — Цветко брате,
 Чуј и наше гласе:
 (:Да смо твоји душом, срцем,
 То већ давно зна се:.)
 Нека нам те Бог поживи,
 Још толико лета,
 Док не дође овет једна,
 'Вака „двајест—пета“!
 Нека нам те Бог одржи
 Још толико дана,
 Колико си пута вид'о
 Лицо — „молавана“.
 Колико си пута реко:
 Ја те љубим селе,
 Колико си пута цмокну,
 Ручице пребеле;
 Колико си пута клеко
 Пред анђ'ле разне,
 Колико си пута имо
 Све чеиове израже;
 Колико си пута пуцно
 Из пуна бикала;
 Колико си пута кло'о
 Испод код асталла;

Колико си пута страда'о
 Са неправде тешке,
 Колико си пута шр'о
 Улоге витешке.
 Колико си пута стао
 Пред публицу нашу,
 Колико си пута после,
 Потражио флашу.
 Колико си пута роде
 Покисо без кише....
 Е толико, Цветко драги,
 Па куда ћеш више?!
 Ја ти рекох, шта ми ерце,
 Овог маза каже,
 Уверен сам, да се многи
 Сажном данас сложе.
 Та нашег се тиме Цветка,
 Дике сриском грама,
 И Милоша, ако треба,
 И његовог — „илама“!
 Здраво дакле, роде мили,
 Само напред смело,
 Твоју славу прити динас
 Наше српство цело!
 19. Дек. 1887.

Dr. Мазбуџи

26. Насловна сирана шаљивог листца Брка са Цвејићевом карикатуром и њесмом Нашем Цвеићку, 20. децембар 1887.

32. Сертификацији на немачком и француском језику Министарства просвете и црквених послова, издајии Милошу Цветићу 7. јула 1894. године ради стиудијског путовања у Беч и Париз

33. Милош Цветић у Опајини - стиоји на сипењеницама, крај њега унука Десина, 1894.

34. Милош Цветић - приватно; снимљено у Загребу

LE MONDE THEATRAL

Illustré

PROGRAMME SPÉCIAL DU THÉÂTRE

DU

CHATELET

20^{COUL.} le Numéro

LE SEUL AUTORISÉ A ÊTRE VENDU A L'INTERIEUR DU THÉÂTRE

ADMINISTRATION ET RÉDACTION
4, Rue des Lavandières-Sie-Opportune

1RE QUINZE ANNÉE CINQUIÈME ANNÉE

35. Насловне сѝранице *La Comedie francaise* и *Le Monde theatral* из времена Цвеѝићевоѝ боравка у Паризу, 1894.

36. Марија и Милош Цвеѝић

11274 Zagreb 10/3/1897.

Mojoj, mojoj braće Čestko!

Tvoja mila sestra stiga la
moj je proci pismo sam ju
u 8/2 u jutro. Cijem sam po
gledao pismo i vidio da je
od Telo, obradovan rekao
je: Čoo moji pobratim Čest!
Mo nije kaobranio na moju.
Znašla ti kao i Mami i Pavi
ci na vrdninaj čestitei moje
pau sam da ju to jedine ka
je su se čista kroa pobratila
Pavaj i Sas ne povinio i uvek
kao u Adranja i kadavojden
mrtog se oštra manimali!
Udruite u svom svem kao i
sav, kao što je i Vaj stari
Adam u svom svem čestati.
A moji Čestko, gorkit sam li
i skvarnih čestov Tom prijep
Joan, to sam kao kao svem
dlio Da se čisto u javnost da
Da je tuju da mo moja 40 godnjica

37. Писмо Адама Мандровића уиућено из Загѝреба Милошу Цвеѝићу 1897. године

38. Милош Цвeјшeћ на прoслaви 40-гoдишњицe умeјничкoг рaдa 1902. гoдинe

39. Сцене из представа Немања у режији Раише Плаовића, Народно позориште у Београду, 1930.

117 ПИШТАНИЈА ЗАДРУЖНИЦЕ О. М. КОЛАРИЋА 117

КАРА-ЂОРЂЕ

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО
Милош Цветић

Јанко Милошевић
Колода 1907

БЕОГРАД
Демократска Штампарија. — Облићен Беоц бр. 2.
1907

32 СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА 32

ТОДОР ОД СТАЛАЂА

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО
МИЛОШ ЦВЕТИЋ

Др. Милош Цветић

У БЕОГРАДУ
ИШТАМПАНО У АРХ. ИШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1896

ЛАЗАР

ТРАГЕДИЈА У ПЕТ ЧИНОВА

НАПИСАО
Милош Цветић

(Овај се списак издатио из издавачког фонда
Илије М. Коларића.)

И ИЗДАЊЕ

БЕОГРАД
ИШТАМПАНО У ИШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ.
1895

*Ђосифу Милошевићу
сликом књазу Кр. Ср. нар. војводе
у Београду 8. марта 1907. за књаз
Милош Велики*

МИЛОШ ВЕЛИКИ

КОМАНДА С ПЕСМОМ И СВИРКОМ

У ПЕТ ЧИНОВА И ДЕВАДЕСЕТ И ПЕТ СЛИКА

НАПИСАО
МИЛОШ ЦВЕТИЋ

БЕОГРАД
ИШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ИШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ
1901

